

A world map with a dark blue background, showing the continents in shades of green and brown. The map is centered on the Atlantic Ocean.

МАКРОИҚТИСОДИЁТ

АМАЛИЙ ҚЎЛЛАНМА

Center for Economic Research

Иқтисодий тадқиқотлар маркази

МАКРОИҚТИСОДИЁТ

Макконнелл К.Р., Брю С.Л.
“Экономикс” дарслигига амалий қўлланма

МАСАЛАЛАР

ТЕСТЛАР

ВАЗИЯТЛАР

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан
тегишли олий ўқув юртлиари талабалари учун
“Макроиқтисодиёт” фапи бўйича
ўқув қўлланма сифатида тавсия қилинган

Тошкент-2001

65.012.2я7
М18

Ушбу амалий қўлланма
Иқтисодий тадқиқотлар маркази ва
Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатияси университети
томонидан нашрга таёрланиб
Ўзбекистон Очиқ Жамияти Институтини
кўмагида чоп этилган

Таҳририй кенгаш: профессор Саидова Г.К., Қосимова С.Х., Хўжаев Х.С.

М18 Макроиқтисодиёт: Амалий қўлланма/ Тарж. рус тилидан: Х.С. Хўжаев,
С.Х. Қосимова; Таҳририй кенгаш: Г.К. Саидова, Х.С. Хўжаев, С.Х. Қосимова. - Т.:
«Иқти содиёт ва ҳуқуқ дунёси», 2001.- 197 б. Сарлавҳада: Иқтисодий тадқиқотлар
маркази.

Ушбу амалий қўлланма иқтисод бўйича кенг тарқалган К. Макконнелл, С. Брю ва П. Самуэльсон, Р. Нардхаузларнинг "Экономикс" дарсликлари асосида яратилган ва уларга ило-ва ҳисобланади. У иқтисод фанларининг стакчи соҳаларидан бири бўлган макроиқтисодиёт назариясини ўрганаётган ва ўқитаётганлар учун мўлжалланган.

Амалий қўлланмадаги топшириқлар тизими талабаларга улар фанни қанчалик ўзлаш-тирганликларини мустақил аниқлаш, ўқитувчига эса талабалар билиминини тез ва объектив баҳолаш имконини беради.

Қўлланма "Макроиқтисодиёт" фани бўйича олий ва ўрта махсус ўқув юрғлари талаба-лари учун мўлжалланган.

ББК 65.012.2я7

260 - 2001
Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Республикасининг Давлат кутубхонаси
Нусха 520
Карт. нусхаси 1040

Сўзбоши

Ушбу китоб, — уни “амалий қўлланма” деб атадик, — иқтисодиёт назарияси асослари, яъни Economicsни ўрганаётган ва ўқитаётганлар учун мўлжалланган.

Китоб эҳди ва ақлни машқ қилдиришга қаратилган бўлиб, унинг бош мақсади иқтисодиёт фанининг моҳияти, унга хос бўлган атама ва тушунчаларни ўзлаштиришни осонлаштиришдан иборат.

Қўйилган масалаларни ечиш ҳамда конкрет вазиятларга баҳо бериб бориш жараёнида, сиз турли иқтисодий таҳлил услубларидан фойдаланиш, иқтисодий воқеликни мустақил таҳлил эта олишни ўрганиб борасиз.

Ҳарб мамлакатларида нашр этилган бундай қўлланмалар, одатда микро- ва макроиқтисодиёт бўйича маълум бир дарсликка бевосита боғланган бўлиб, унинг асосий услубий йўналиши, таркиби, мураккаблик даражасини ақс эттиради. Ўзбекистонда эса бозор иқтисодиётининг назарий асосларига бағишланган дарсликлар энди яратилаётгани туфайли, биз بازارда тутаётган амалий-услубий қўлланмалар ҳам ҳозирча йўқ. Шунга кўра таклиф этилаётган китобнинг бундай “мустақил” лиги ўзининг салбий томонларига ҳам эга, албатта. Бироқ у макроиқтисодий муаммоларни таҳлил қилиш мантиқини бузмаган ҳолда, асосан Economicsнинг умумий кириш курсига киритилган мавзуларни ташлаб олиш имконини беради.

Қўлланма таркиби

Ушбу китоб Economicsнинг макроиқтисодиёт масалаларига оид 16 мавзунини ўз ичига олади.

Ҳар бир мавзу кириш қисми билан бошланиб, унда асосий саволлар ва улар таҳлилининг мантиқига алоҳида эътибор қаратилади. Бироқ у, юқорида айтиб ўтганимиздек, муаммо мазмунининг муфассал таҳлилинини берган дарслик ёки бошқа ишларнинг ўрнини мутлақо босолмайди.

Барча мавзуларда топшириқларнинг тузилиши бир хил бўлганлиги учун уларни қандай бажариш кераклиги тўғрисидаги тавсиялар фақат биринчи мавзуда берилган.

Ўқув топшириқлари *“Асосий атамалар ва тушунчалар”* бўлимидан бошланади. Бу бўлимнинг асосий мақсади ўқувчига назарий иқтисодиётнинг кенг қўлланиладиган асосий атамалари ва тамойилларини қандай билиши ҳамда тушунишини текшириб кўриш имконини беришдан иборат.

Иккинчи бўлим *“Машқлар”* деб аталади. Машқларни бажаришда иқтисодий таҳлил воситаларидан фойдалана билиш, оддий иқтисодий масалаларни еча олиш, аниқ саволларга жавоб беришда назарий билимларни қўллаш олиш талаб этилади.

Учинчи ва тўртинчи бўлимларнинг (*“Тестлар”* ва *“Тўғри/Нотўғри”*) мақсади – икки хил йўл билан синовдан ўтказиш. Булардан биринчиси таклиф этилаётган бир неча жавоблардан ягона тўғрисиини танилашни ва иккинчиси таклиф этилаётган жавобларнинг тўғри ёки нотўғрилигини баҳолашни талаб этади.

Бешинчи бўлим – *“Муаммолар”* – маълум вазиятни мустақил баҳолаш, иқтисодиётдаги мавжуд боғлиқликларни тушуниш, иқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблай олиш ва шу каби бошқа масалаларни ўз ичига олади. Агар бу масалаларни биринчи уринишда ҳал эта олмасангиз, ноумид бўлманг, чунки баъзи масалаларнинг мураккаблик даражаси анча юқори. Балки уларни гуруҳларда муҳокама қилиш ва жамoa бўлиб қарор қабул қилиш лозим бўлар.

Ҳар бир мавзу сўнгида топшириқлардан кейин *“Жавоблар ва шарҳлар”* бўлими келтирилган.

Ушбу китоб билан ишлашда маълум қоидаларга риоя этиш лозим:

1. Амалий топшириқларга ўтишдан олдин, масаланинг назарий томонини тушуниб олинг.

2. Топшириқларни бажаришда изчиллик тамойилига таянинг, чунки уларнинг кетма-кетлигида ички маъно бор, шунга кўра мураккаблик ҳам аста-секин ўсиб боради.

3. Жавобларни аниқлашда ўзингизча “топқирлик” қилманг ёки ўз ечимингизни тайёр жавобга “мослаштиририш”га уринманг. Чунки ҳар бир топшириқни бажариш масала ечимининг, танланган жавобнинг, ҳисоб-китобнинг тўғрилигини исботловчи тизимни тақозо этади.

Биз ишимизда АҚШ ва Буюк Британияда нашр этилган микро- ва макронқтисодиёт асосларига оид турли дарсликлар учун тузилган қўлланма (Study Guide) дан фойдаландик.

Ушбу нашр бизнинг республикамизда биринчи бор амалга оширилаётганлигини ҳисобга олиб, биз ўзининг мулоҳазаларини билдирган, маслаҳат ва тавсияларини берган барча кишилардан миннатдор бўламиз.

М У Н Д А Р И Ж А

1-мавзу.	Миллий ишлаб чиқариш, миллий даромаднинг ҳажми ва нарх даражасини ҳисоблаш.....	6
2-мавзу.	Макроиқтисодий нобарқарорлик: ишсизлик ва инфляция.....	18
3-мавзу.	Жами талаб ва жами таклиф.....	29
4-мавзу.	Истеъмол ва инвестициялар.....	41
5-мавзу.	Классик ва Кейнс моделларида ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми.....	53
6-мавзу.	Бюджет-солиқ (фискал) сиёсати.....	68
7-мавзу.	Иқтисодиётнинг даврий тибранишлари.....	84
8-мавзу.	Пуллар ва банк тизими.....	94
9-мавзу.	Пул таклифида банкларнинг тутган ўрни.....	106
10-мавзу.	Кредит-пул сиёсати.....	118
11-мавзу.	Альтернатив қарашлар: монетаризм ва оқилона умидлар.....	131
12-мавзу.	Инфляция ва ишсизлик ўртасидаги боғлиқлик: кейнсчилар, неоклассиклар ва таклиф иқтисоди назарияси тарафдорларининг нуқтаи назарлари.....	142
13-мавзу.	Бюджет тақчиллиги ва давлат қарзлари.....	153
14-мавзу.	Иқтисодий ўсиш.....	161
15-мавзу.	Халқаро савдо ва савдо сиёсати.....	172
16-мавзу.	Тўлов баланси ва валюта курслари.....	186

1 мавзу

МИЛЛИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ, МИЛЛИЙ ДАРОМАДНИНГ ҲАЖМИ ВА НАРХЛАР ДАРАЖАСИНИ ҲИСОБЛАШ

Мамлакат иқтисодий ҳолатининг таҳлили маҳсулотнинг ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, миллий даромад, жамият даромадлари ва харажатлари таркибини акс эттирувчи миллий ҳисоблар тизимиغا асосланади.

Миллий ишлаб чиқариш ҳажмини ҳисоблашнинг асосий кўрсаткичи бўлиб ялпи миллий маҳсулот ёки қисқача ЯММ хизмат қилади. У иқтисодиётда бир йилда ишлаб чиқарилган барча пировард товар ва хизматларнинг бозор қиймати йиғиндиси сифатида аниқланиб, бунда барча пошлаб чиқариш битимлари (молиявий ёки пировард маҳсулотни қайта сотиш билан боғлиқ битимлар) истисно қилинади. ЯММни ҳисоблаганда, кейинчалик қайта ишлашга ёки қайта сотишга мўлжалланган оралиқ маҳсулотлар ҳисобга олинмайди. Бу ишлаб чиқариш қўламини орттирувчи такрорий ҳисобдан қутулишга имкон беради. Ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришнинг бозор қиймати иқтисодиётдаги барча фирмалар томонидан яратилган қўшилган қийматлар йиғиндисига тенг. ЯММни икки хил усул билан ҳисоблаш мумкин: 1) жорий йилда ишлаб чиқарилган товар ва хизматларни сотиб олиш учун жамият томонидан сарфланган барча харажатлар йиғиндиси сифатида; 2) жорий йилда маҳсулотни ишлаб чиқариш натижасида олинган пул даромадларининг йиғиндиси сифатида. ЯММни ҳисоблашда ҳисобга олинган жамият харажатларининг асосий таркибий қисмларига шахсий истеъмол харажатлари, ялпи ички инвестициялар, товар ва хизматларни харид қилиш учун сарфланган давлат харажатлари ва соф экспорт киради.

Жамият даромадига капитал истеъмолига ажратмалар (амортизация), билвосита солиқлар, ёлланма ишчиларнинг иш ҳақи, ижара тўловлари, фонизлар, мулкдан келган даромад ва корпорациялар фойдаси киради. ЯММ фақат пировард товар ва хизматлар қийматини акс эттирса-да, такрорий ҳисобдан холи эмас, чунки у ялпи инвестицияларни ва, хусусан, амортизация ажратмаларини ўз ичига олади. Шунинг учун миллий ишлаб чиқаришни аниқроқ ҳисоблашда соф миллий маҳсулот (СММ) кўрсаткичи қўлланилади. У ЯММдан амортизация миқдори билан фарқ қилади, яъни фақат соф инвестицияларни ўз ичига олади.

Мамлакат миллий даромади йил давомида яратилган қўшилган қиймат асосида ҳисобланади. У барча ишлаб чиқариш омиллари нархларининг йиғиндиси билан ўлчаниб, жамиятнинг соф даромадини ифодалайди. Шунинг учун миллий даромад миқдори СММдан билвосита солиқларнинг айирмасига тенгдир.

Ишлаб чиқариш омиллари эгаларининг нуқтаи назарига кўра миллий даромад бу ишлаб топилган даромаддир. Бироқ улар бу даромаддан, биригичидан, ижтимоий суғурта бадалларини, фойдадан олинган солиқларни тўлашлари ва даромаднинг маълум қисмини ишлаб чиқаришга йўналтиришлари лозим, иккинчидан, уларга тегишли ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланишга алоқаси бўлмаган даромадлар (масалан, трансферт тўловлари)ни олишлари мумкин. Шу сабабларга кўра, шахсий (олинган)

даромад миллий даромадга тенг келмайди. Шахсий даромад миллий даромаддан ижтимоий сугурта бадалларини, корпорациялар фойдасидан солиқларни, тақсимланмаган фойдани чегириб ташлаб, трансферт тўловлари қўшилган миқдорига тенг. Бироқ, шахсий даромад, ўз навбатида, уй хўжалигининг якуний даромадидан кўпроқдир. Шахсий даромад эгалари давлатга якка тартибдаги солиқларни тўлашлари лозим. Шундан кейингина уларда истеъмол ва жамғаришга йўналтириладиган даромад, яъни ўз ихтиёридаги даромад қолади.

Миллий ишлаб чиқаришнинг макроеқтисодий кўрсаткичлари бозор нархларида ифодаланadi. Улар жорий нархларда (жорий йил нархларида) ўлчалганда, уларнинг миқдори номинал ифодага эга бўлади. Агар доимий нархлар қўлланилса, улар реал миқдорга эга бўлади. ЯММ, СММ ва миллий ҳисобларнинг бошқа кўрсаткичларининг номинал ва реал миқдорлари ўртасида нархлар даражасининг ўзгаришлари билан боғлиқ сезиларли фарқлар бўлиши мумкин.

Миллий ишлаб чиқариш ҳажмидаги реал ўзгаришларни аниқлаш учун (агар нархлар кўтарилса) инфляциялаш ва (агар нархлар пасайса) дефляциялаш усулларидан фойдаланиш зарур. ЯММни инфляциялаш ёки дефляциялашнинг энг содда усули бу номинал ЯММни нархлар индексига (ЯММ дефляторига) бўлишдир.

ЯММ, СММ, миллий даромад кўрсаткичларининг мамлакат иқтисодий ҳолатининг таҳлилидаги аҳамиятини таъкидлаб, шунга ҳам эътиборни қаратиш лозимки, улар жамият моддий фаровонлиги ҳақидагина маълумот беради, бироқ жамиятнинг реал фаровонлигини тўлиқ ифода этолмайди. Ҳатто, миллий ишлаб чиқариш ҳажмини тўлиқ ифодаловчи ЯММ кўрсаткичи ҳам фаровонликка анча сезиларли таъсир кўрсатувчи омилларни ҳисобга олмайди. Бундай омиллар бозордан ташқари операциялар, маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари, ЯММни тақсимлашнинг ифодаси, атроф-муҳит ҳолати, яширин иқтисодиёт ва шу кабилардир. Бундай омилларни ҳисобга олиш учун соф иқтисодий фаровонлик тушунчаси киритилади.

Ўқув мақсадлари

1. Макроеқтисодий таҳлилда миллий ҳисоблар тизимининг аҳамиятини аниқлаш.
2. ЯММ ва СММларининг миллий ишлаб чиқаришнинг асосий кўрсаткичлари сифатидаги моҳиятини тушунтириш.
3. Якуний ва оралиқ маҳсулотлар ўртасидаги фарқни тушунтириш ҳамда такрорий ҳисоб муаммосини очиб бериш.
4. ЯММни ҳисоблашнинг икки усули ва жамият даромадлари ҳамда харажатлари таркибини кўрсатиб бериш.
5. Жамият даромадларини ўлчовчи асосий кўрсаткичларни тавсифлаш.
6. Умумий нарх даражасини ўлчаш йўлини тушунтириш ва номинал ҳамда реал ЯММ ўртасидаги фарқни кўрсатиш.
7. Жамиятнинг соф иқтисодий фаровонлиги тушунчаси нимани билдириши ва унинг СММдан фарқли тушунтириш.

АСОСИЙ АТАМА ВА ТУШУНЧАЛАР

Қуйида келтирилган ва рақамлар билан белгиланган ҳар бир қондани ифодаловчи мос атама ёки тушунчани топинг.

- а) соф инвестициялар;
- б) ЯММни даромадлар оқими бўйича ҳисоблаш усули;
- в) давлат трансфертлари;

- г) билвосита солиқлар;
- д) ижара ҳақи;
- е) ялпи миллий маҳсулот ёки ЯММ;
- ж) шахсий даромад;
- з) такрорий ҳисоб;
- и) қўшилган қиймат;
- к) соф миллий маҳсулот ёки СММ;
- л) ялпи хусусий ички инвестициялар;
- м) шахсий истеъмол харажатлари;
- н) номинал ЯММ;
- о) амортизация;
- п) якуний маҳсулот;
- р) нархлар индекси;
- с) соф экспорт;
- т) ихтиёрдаги даромад;
- у) ЯММни харажатлар оқими бўйича ҳисоблаш усули;
- ф) товар ва хизматларнинг давлат хариди;
- х) миллий даромад;
- ц) фоиз;
- ч) ёлланма ишчиларнинг иш ҳақи;
- ш) ЯММни инфляциялаш ва дефляциялаш.

1. Мамлакатда бир йилда ишлаб чиқарилган барча якуний товар ва хизматларнинг умумий бозор қиймати.
2. Товар–моддий заҳираларини тўлдириш ва ишлаб чиқариш жараёнлари учун мўлжалланган ишлаб чиқариш воситалари (машиналар, ускуналар, асбоблар, бинолар)га харажатлар.
3. Миллий ишлаб чиқариш ҳажмини ҳисоблашда бир товар қийматининг оралиқ товарлар қиймати қўшилиши натижасида бир неча марта ҳисобга олинishi.
4. Шахсий даромаддан яқка тартибдаги солиқларни чегириш.
5. Товар ва хизматлар экспортидан товар ва хизматлар импортини чегириш.
6. Якуний фойдаланиш учун сотиб олинган товар ва хизматлар (кейинчалик ишлаш, қайта ишлаш ёки қайта сотиш учун эмас).
7. Давлат томонидан алоҳида шахслар (оилалар)га қайтариб олмаслик шarti билан бериладиган тўловлар.
8. Якуний маҳсулотга кетган харажатларни жамлаш.
9. Ялпи инвестициялардан амортизацияни чегириш.
10. Якуний маҳсулот ва хизматларга давлатнинг барча харажатлари (улар трансферт тўловларини ўз ичига олмайди).
11. Истеъмол буюмлари ва хизматларни сотиб олишга йўналтирилган уй хўжалиги харажатлари.
12. Жорий йилнинг жами маҳсулотини ишлаб чиқаришдан олинган барча даромадларни жамлаш.
13. Ишлаб чиқарилган барча маҳсулотнинг бозор нархидан уни ишлаб чиқаришда истеъмол қилинган хомашё ва материаллар қийматини чегириш.
14. Шу даврда истеъмол қилинган капитал қийматига тенг бўлган йиллик ажратмалар.
15. Фирма ўзининг ишлаб чиқариш харажатлари таркибига қўшадиган солиқлар: улар товар ва хизматлар нархини кўтариш йўли билан истеъмолчилар зиммасига юклади.
16. Амортизация ажратмалари миқдорига камайтирилган ЯММ.

17. Мулкдорнинг кўчмас мулкдан оладиган даромади.
18. СММ дан билвосита солиқларни чегириш.
19. Жорий йилдаги “бозор савати” ялли баҳосининг асос қилиб олинган йилдаги “бозор савати” баҳосига нисбати.
20. Солиқ тўлангунча уй хўжалигига тушадиган даромад.
21. Иш ҳақи, хизмат ҳақи ва уларга устамалар.
22. ЯММ ҳажми. Жорий нархларда ифодаланган ЯММ ҳажми.
23. Реал ЯММ ҳажмини номинал ЯММни нархлар индексига бўлиш йўли билан аниқлаш йўллари.
24. Пулдан фойдаланганлик (ёки ссуда) учун тўлов.

МАШҚЛАР

1. АҚШнинг уч йил давомидаги номинал ЯММ миқдорини ифодаловчи маълумотлар 1.1-жадвалда кўрсатилган (млрд. доллар).

1.1-жадвал

Йиллар	Номинал ЯММ	Нархлар даражаси индекси (%)	Реал ЯММ
1929	104	121	-
1933	56	91	-
1939	91	100	-

- а) Берилган йиллардан қайси бири асос қилиб олинган йил ҳисобланади?
- б) 1929 дан 1933 йилгача бўлган даврда нархлар даражаси қандай ўзгарди?
- в) 1933 дан 1939 йилгача бўлган даврда нархлар даражаси қандай ўзгарди?
- г) Ҳар бир йил учун ЯММни ҳисобланг ва қайси ҳолларда сиз ЯММ учун дефлятор ва инфляторни қўллаганингизни кўрсатинг.

2. 1.2-жадвал маълумотлари бўйича қуйидагиларни ҳисобланг.

- а) Даромадлар оқими бўйича ЯММ ҳажми.
- б) Харажатлар оқими бўйича ЯММ ҳажми.
- в) СММ ҳажми.
- г) Миллий даромад ҳажми.

1.2-жадвал

ҲИСОБ ВАРАҚ	млрд. доллар
Кредит учун фоиз	12
Ялли хусусий инвестициялар	55
Иш ҳақи ва хизмат ҳақи	218
Корпорация фойдаси	113
Билвосита солиқлар, носолиқ мажбуриятлари ва хусусий тадбиркорлар тўлайдиган трансферт тўловлари	22
Ижарага олинган мулк эгаларига ижара тўловлари	20
Корпорация фойдасига солиқ	50
Товар ва хизматларнинг соф экспорти	9
Товар ва хизматларнинг давлат хариди	90
Соф хусусий инвестициялар	45
Мулкдан олинадиган даромад	21
Давлат корхоналарига соф субсидиялар	2
Аҳолига трансферт тўловлари	23
Истеъмол харажатлари	260

3. Фараз қилайлик, миллий ишлаб чиқариш иккита товарни ўз ичига олади: X (истеъмол товари) ва Y (ишлаб чиқариш воситалари). Жорий йилда 500 дона X (1 донасининг баҳоси – 2 долл.) ва 20 дона Y (1 донасининг баҳоси – 10 долл.) ишлаб чиқарилган. Жорий йилнинг охиригача фойдаланилаётган машиналарнинг 5 таси (товар Y) янгиси-га алмаштирилиши керак.

Ҳисобланг:

- а) ЯММ миқдорини.
- б) СММ миқдорини.
- в) Истеъмол ва ялпи инвестициялар ҳажмини.
- г) Истеъмол ва соф инвестициялар ҳажмини.

ТЕСТЛАР

Тўғри жавобни топинг

1. Шахсий даромад бу:

- а) бир йилда ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар қиймати;
- б) уй хўжалигининг бир йилда олган даромади;
- в) солиқ тўлангандан кейинги шахсий харажатлар учун мўлжалланган жами даромад;
- г) ушбу мамлакатда жойлашган хусусий манбалардан йиғилган жамғарма миқдори;
- д) ЯММдан амортизацияни чегириш.

2. Қуйида санаб ўтилганларнинг қайси бири ЯММ таркибига киради:

- а) уй бекасининг хизмати;
- б) қўшнисидан фойдаланилган автомобилни сотиб олиш;
- в) брокердан янги акцияларни сотиб олиш;
- г) маҳаллий китоб дўқонидаги янги дарсликнинг қиймати;
- д) корпорациядан облигацияларни сотиб олиш.

3. Капитал истеъмолига ажратмалар бу:

- а) соф инвестициялар;
- б) соф чег эл инвестициялари;
- в) амортизация;
- г) истеъмол товарларини харид қилиш учун ишлатилиши мумкин бўлмаган жамғармалар;
- д) эгри йўллар билан шахсий эҳтиёжларни қондириш учун мўлжалланган маблағлар.

4. Агар миллий даромаддан корпорация фойдасига солиқни, тақсимланмайдиган фойдани ва ижтимоий суғуртага тўловларни чегирсак, сўнгра соф трансферт тўловларини қўшсак, ҳосил бўлган миқдор бу:

- а) шахсий даромад;
- б) амортизация;
- в) ялпи миллий маҳсулот;
- г) соф миллий маҳсулот;
- д) ихтиёрдаги даромад.

5. Трансферт тўловлари бу:

- а) уй хўжалиқларига тўланадиган ва улар томонидан эвазига товар ва хизматлар тақдим этиш кўзда тутилмаган тўловлар;
- б) фақат ҳукумат томонидан алоҳида шахсларга тўланадиган тўловлар;

- в) даромаднинг миллий даромадга кирмайдиган қисми;
 г) "а", "б", "в" нинг ҳаммаси тўғри;
 д) ҳамма жавоблар нотўғри.
6. Ихтиёрдаги даромад бу:
- а) шахсий даромаддан якка тартибдаги солиқлар ва солиқдан ташқари тўловларни айириш;
 б) иш ҳақи, хизмат ҳақи, ижара ҳақи ва капиталга фоиз шаклидаги даромадни ўз ичига олувчи миқдор;
 в) иш ҳақи ва хизмат ҳақи, капиталга фоиз шаклидаги даромаддан шахсий даромадга солиқ миқдорининг айирмаси;
 г) "а", "б", "в" нинг ҳаммаси тўғри;
 д) ҳамма жавоблар нотўғри.
7. ЯММ ва СММни аниқлашда такрорий ҳисоб қуйидагиларни қўшганда содир бўлади:
- а) пўлат эритиш ва қазиб олиш саноатида яратилган соф қўшилган қийматни;
 б) тегирмон ва нонвойлик саноатида заҳиралар ўсишини;
 в) темир рудаси ва пўлат ишлаб чиқаришни;
 г) нонвойлик саноати ва унинг савдо шаҳобчасида яратилган қўшилган қийматни;
 д) сотиб олинган истеъмол товарлари ва ишлаб чиқариш воситаларининг умумий ҳажмини.
8. Миллий даромад ҳажмини аниқлашда санаб ўтилган кўрсаткичлардан қайсилари ишлатилмайди:
- а) корпорация фойдаси;
 б) давлат трансферт тўловлари;
 в) тадбиркорларнинг кредитга олган капитали учун тўлайдиган фоизлари;
 г) ижарадан олинган даромад;
 д) иш ҳақи ва хизмат ҳақи.
9. ЯММни ишлаб чиқаришда давлат секторининг ҳиссасини аниқлаш учун нима зарур?
- а) товар ва хизматларни сотиб олишга кетган давлат харажатлари ҳажмини ҳисоблаш;
 б) хизматлар жумласига кирмайдиган товарларга кетган давлат сарфлари миқдорини аниқлаш;
 в) оралиқ товарларга давлат сарфларини чиқариб ташлаган ҳолда, фақат якуний маҳсулот сотиб олиш билан боғлиқ давлат харажатларини ҳисобга олиш;
 г) давлатнинг фақат истеъмол товарларига харажатларини ҳисобга олиш;
 д) ҳамма жавоблар нотўғри.
10. ЯММ ва СММ миллий ҳисобларида "инвестиция" тушунчаси нимани билдиради?
- а) давлат корхонасида ишлаб чиқарилган ҳар қандай маҳсулот;
 б) ҳар қандай акцияни сотиб олиш;
 в) йил охирига заҳиралар ўсиши;
 г) истеъмолчи томонидан сотиб олинган, лекин йил охиригача тўлиқ истеъмол қилинмаган ҳар қандай товар;
 д) ҳамма жавоблар нотўғри.
11. Ишчилар яратган қўшилган қиймат йиғиндиси бўйича ҳисобланган яратилган ЯММдаги фирманинг ҳиссасини ҳисоблаш учун яратилган маҳсулотнинг бозор қийматидан нимани чегириб ташлаш зарур?

- а) давлатга тўланадиган барча билвосита солиқларни;
- б) тақсимланмаган фойдани;
- в) амортизацияни;
- г) бошқа фирмаларга сотиш ҳажмини;
- д) ҳамма жавоблар нотўғри.

12. Нархлар индекси нима учун ишлатилади:

- а) жорий ва ўтган йилдаги ишлаб чиқариш таркибидаги фарқни баҳолаш учун;
- б) икки турли даврдаги “товар савати”нинг бозор қийматидаги фарқини баҳолаш учун;
- в) икки турли мамлакат нарх даражаларидаги фарқни баҳолаш учун;
- г) улгуржи ва чакана нарх даражалари ўртасидаги фарқни баҳолаш учун;
- д) ҳамма жавоблар нотўғри.

13. Агар реал ЯММ 6% камайса, аҳоли сони эса худди шу йили 3% қисқарса, унда:

- а) аҳоли жон бошига реал ЯММ пасаяди;
- б) аҳоли жон бошига реал ЯММ кўпаяди;
- в) реал ЯММ ошади, номинал ЯММ эса пасаяди;
- г) номинал ЯММ ўзгармайди;
- д) нархлар 3%га пасаяди.

14. Миллий даромад бу:

- а) С+I+G – трансферт тўловлари + билвосита солиқлар;
- б) инвестициялар – жамғармалар;
- в) узоқ муддат фойдаланиладиган буюмлар ва хизматлар қиймати;
- г) шахсий даромад+якка тартибдаги солиқлар – давлат корхоналарига соф субсидиялар;
- д) ижара ҳақи, иш ҳақи, капиталга фоиз, мулкдан олинган даромад ва корпорация фойдаси.

15. Харажатлар йиғиндиси бўйича ҳисобланган ЯММга қуйидаги кўрсаткичлардан қайси бири киритилмайди?

- а) ялпи инвестициялар;
- б) С+I+G (С-истеъмол харажати, I-инвестициялар, G-давлат харажатлари);
- в) товар ва хизматларнинг соф экспорти;
- г) товар ва хизматларнинг давлат хариди;
- д) иш ҳақи ва хизмат ҳақи.

16. Ялпи хусусий инвестициялар қуйидагини ҳисоблашда ҳисобга олинади:

- а) даромадлар оқими усули бўйича ЯММни;
- б) харажатлар оқими усули бўйича ЯММни;
- в) харажатлар оқими усули бўйича СММни;
- г) ўз ихтиёридаги даромадни;
- д) шахсий даромадни.

17. Иш ҳақи қуйидаги ҳолда ҳисобга олинади:

- а) даромадлар оқими усули бўйича ЯММни ҳисоблашда;
- б) харажатлар оқими усули бўйича ЯММни ҳисоблашда;
- в) соф экспортни ҳисоблашда;
- г) давлат корхоналарига соф субсидияларни ҳисоблашда;
- д) ҳамма жавоблар нотўғри.

18. Фараз қиламиз, ЯММ 500 млрд. доллардан 600 млрд. долларгача, ЯММнинг дефлятори эса 125 дан 150 гача ошди. Шундай шароитда реал ЯММ қуйидагича бўлади:
- а) ўзгармайди;
 - б) кўпаяди;
 - в) камаяди;
 - г) мавжуд маълумотлар асосида ҳисоблаш мумкин эмас;
 - д) ҳамма жавоблар нотўғри.
19. Агар номинал ЯММ ва нархлар даражаси кўтарилса, унда:
- а) реал ЯММ ўзгармайди;
 - б) реал ЯММ нархлар даражасига нисбатан камроқ кўпаяди;
 - в) реал ЯММ қисқаради;
 - г) бу ахборот реал ЯММ ўзгаришини аниқлашга имкон бермайди;
 - д) ҳамма жавоблар нотўғри.
20. Миллий даромад ва миллий маҳсулотни ҳисоблашда қуйидагиларни қўшиш мумкин эмас:
- а) истеъмол харажатлари ва шахсий жамғарма;
 - б) соф инвестициялар ва истеъмол харажатлари;
 - в) корпорация фойдаси ва тадбиркорларнинг кредит учун фоиз тўловлари;
 - г) ҳукумат харидлари, иш ҳақи ва хизмат ҳақи;
 - д) истеъмол харажатлари ва ялпи инвестициялар.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

Қуйидаги таърифлар тўғри (Т) ёки нотўғри (Н) эканини аниқланг.

1. Реал ЯММ – бу бир йилда ишлаб чиқарилган жорий нархларда ўлчанган товар ва хизматлар қиймати.
2. Истеъмол нархлари индекси “бозор савати”га киритилган товарлар нархи асосида ҳисобланади.
3. Номинал ЯММнинг ҳам, реал ЯММнинг ҳам ҳажми фақат пул ифодасида ўлчаниши мумкин.
4. Қўшилган қиймат ва якуний маҳсулот қиймати миқдорлари бир-бирига ўзаро тенг.
5. Уй хўжалигининг янги уй қурилишига қилган харажати истеъмол харажатларига киради.
6. Соф экспорт миқдори товар ва хизматлар экспортдан ушбу мамлакат импорти ҳажмининг айирмасига тенг.
7. Қўшилган қиймат ўз ичига иш ҳақини олади, лекин фойда миқдорини ҳисобга олмайди.
8. Агар ушбу давр давомида нархлар ва даромад бир хил мутаносибликда ўсса, реал даромад ўзгармайди.
9. Миллий ишлаб чиқариш ҳажмини ўлчашда СММ ялпи маҳсулотга нисбатан афзалроқ, чуқки уни ҳисоблаш осонроқ.
10. ЯММнинг миқдори жамиятнинг соф иқтисодий фаровонлигини аниқ акс эттиради.
11. Даромад оқими асосида ҳисобланган ЯММ харажатлар оқими асосида ҳисобланган ЯММга тенг.
12. Қўшилган қиймат ҳисобланганда, фирманинг сотувдан тушган маблағидан сотиб олинган материаллар қийматини айириш керак, лекин иш ҳақи харажатларини айириш керак эмас.
13. СММ миллий даромаддан амортизация миқдorigа ортиқдир.

14. Шахсий ва ихтиёрдаги даромад миқдори тенгдир.
15. СММни ҳисоблашда уй бекасининг оилага хизмат кўрсатиш билан боғлиқ хизматлари ҳам ҳисобга олинади.
16. СММни ҳисоблашда соф инвестиция ҳисобга олинади.
17. Давлат хизматчиларининг маоши ЯММ ва СММни харажатлар оқими асосида ҳисоблашда ҳисобга олинади.
18. Трансферт тўловларини олаётганлар унинг эвазига давлатга бирор нима беришлари керак.
19. Агар нархлар 1989 йилдан 1993 йилгача бўлган даврда муттасил ошиб борган бўлса, у ҳолда 1989 ва 1993 йилдаги СММ миқдорларини таққослаганда, 1993 йилда яратилган СММ номинал миқдорини инфляциялаш зарур.
20. Амортизация ажратмалари бўлмаганда, соф инвестиция миқдори мусбат (ёки 0 га тенг)дир.
21. СММни ва ЯММни харажат усули бўйича ҳисоблашда шахсий жамғарма ҳисобга олинади.
22. Йиллар бўйича СММ ўзгаришининг нисбий таҳлили солиштирма нархлардан фойдаланишни кўзда тутати.
23. Товар заҳираларини сотиш ялпи ва соф инвестицияларнинг қисқаришига олиб келади.

МУАММОЛАР

1. Қуйидаги маълумотлар берилган (млрд. долл.)

	Биринчи йил	Иккинчи йил
Янги қурилш қиймати	5	5
Ишлаб чиқарилган асбоб-ускуналар қиймати	10	10
Ишлаб чиқарилган истеъмол товарлари қиймати	110	90
Истеъмол қилинган товарлар қиймати	90	110
Бинолар амортизацияси	10	10
Асбоб-ускуналар амортизацияси	10	10
Йил бошига истеъмол товарлари заҳиралари	30	50
Йил охирига истеъмол товарлари заҳиралари	50	30

а) Биринчи ва иккинчи йилдаги ишлаб чиқарилган истеъмол товарлари ҳажми уларнинг истеъмол қилинган ҳажми билан тенг эмас. Бу ҳар бир йил охиридаги заҳиралар миқдорига қандай таъсир этади?

б) Юқорида берилган ахборот асосида қуйидаги кўрсаткичларни ҳисобланг:

2. ЯММ – 5000 долл. Истеъмол харажатлари – 3200 долл., давлат харажатлари – 900 долл., соф экспорт – 80 долл. Ҳисобланг:

а) Инвестиция миқдорини.

б) Экспорт 350 долл.га тенглигида импорт миқдорини.

в) Амортизация 150 долл.га тенглигида СММни.

г) Бу мисолда экспорт мусбат миқдор билан ифодаланган. У манфий ҳам бўлиши мумкинми? Қандай ҳолларда?

3. 1.3-жадвалда берилган маълумотлар бўйича автомобилсозларнинг ЯММ яратишдаги ҳиссасини ҳисобланг.

1.3-жадвал

Ишлаб чиқариш	Соғувнинг якувий миқдори (минг долл.)	Ишлаб чиқариш учун зарур товарлар хариди (минг долл.)
Автомобиллар	1000	270
Ойна	100	12
Шина	120	30
Бўёқлар	20	0
Креслолар учун гилам қоплама	30	3

4. Қуйида берилган маълумотлар бўйича ҳисобланг:

- Ёлланма ишчиларнинг иш ҳақи миқдорини.
- Соф экспорт миқдорини.
- Соф хусусий инвестициялар миқдорини.

	Биринчи йил	Иккинчи йил
ЯММ		
Истеъмол		
Ялпи инвестициялар		
СММ		
Истеъмол		
Соф инвестициялар		

	Млрд.долл.
Экспорт	367
Дивидендлар	60
Амортизация	307
Иш ҳақи ва хизмат ҳақи	1442
Товар ва хизматларнинг давлат хариди	577
Ижара ҳақи	33
Хусусий тadbиркорлар тўлайдиган билвосита солиқлар	255
Иш ҳақи ва хизмат ҳақи қўшимча тўловлар	280
Ялпи хусусий инвестициялар	437
Корпорация фойдасидан олинadиган солиқ	88
Трансферт тўловлари	320
Якка тартибдаги мулк эгаларининг даромади	132
Капитал учун фоизлар	201
Истеъмол харажатлари	1810
Импорт	338
Ижтимоий суғуртага тўловлар	148
Тақсимланмайдиган фойда	55
Шахсий даромадга солиқ	372

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. е; 2. л; 3. з; 4. т; 5. с; 6. п; 7. в; 8. у; 9. а; 10. ф; 11. м; 12. б; 13. и; 14. о; 15. г; 16. к; 17. д; 18. х; 19. р; 20. ж; 21. ч; 22. н; 23. ш; 24. ц.

Машқлар

1. а) 1939 йил;
 б) Нархлар 24,8% га пасайди.
 в) Нархлар 9,9% га ошди.
 г) 1929й. – 86 млрд. долл. дефлятор;
 1933й. – 62 млрд. долл. инфлятор;
 1939й – 91 млрд. долл. Бу базис йил бўлгани учун, реал ЯММни аниқлашда инфлятордан ҳам, дефлятордан ҳам фойдаланишни талаб этмайди.

2. а) ЯММни даромадлар бўйича ҳисоблаш (млрд.долл.):
 Иш ҳақи ва хизмат ҳақи (218)
 + Мулкдан даромад (21)
 + Ижара тўлови (20)
 + Корпорациялар фойдаси (113)
 + Кредит учун фонз (12)
 – Давлат корхоналарига субсидиялар (2)
 + Билвосита солиқлар, носолиқ мажбуриятлари ва хусусий тадбиркорлар тўлайдиган трансферт тўловлари (22)
 + Капитал истеъмоли учун тўлов (ялпи инвестициялар – соф инвестициялар) (10)

ЯММ = 414 млрд. долл.

б) Харажатлар бўйича ЯММни ҳисоблаш (млрд. долл.):
 Истеъмол харажатлари (260)
 + Ялпи хусусий инвестициялар (55)
 + Товар ва хизматларнинг давлат хариди (90)
 + Товар ва хизматларнинг соф экспорти (9)

ЯММ=414 млрд. долл.

в) СММ = ЯММ – капитал истеъмоли учун тўлов = 414 – 10 = 404 млрд.долл.

Миллий даромад = СММ – билвосита солиқ, носолиқ мажбуриятлари ва тадбиркорлар тўлайдиган хусусий трансфертлар + давлат корхоналарига субсидиялар = 404 – 22 + 2 = 384 млрд. долл.

3. а) 1200 долл.
 б) 1150 долл.
 в) 1000 долл.; 200 долл.
 г) 1000 долл.; 150 долл.

Тестлар

1. б; 2. г; 3. в; 4. а; 5. а; 6. а; 7. в; 8. б; 9. а; 10. в; 11. д; 12. б; 13. а; 14. д; 15. д; 16. б; 17. а; 18. а; 19. г; 20. г.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Т; 3. Т; 4. Н; 5. Н; 6. Т; 7. Н; 8. Т; 9. Н; 10. Н; 11. Т; 12. Т; 13. Н; 14. Н; 15. Н; 16. Т; 17. Н; 18. Н; 19. Н; 20. Н; 21. Н; 22. Т; 23. Т.

Муаммолар

1. а) Биринчи йил охирига ўсиш; иккинчи йил охирига пасайиш.
 б) Биринчи йил:
 $ЯММ = 90 + 5 + 10 + (50 - 30) = 125$ [истеъмол+янги қурилиш+янги асбоб ускуналар +истеъмол товарлари заҳираларидаги ўзгаришлар].
 Истеъмол=90. Ялпи инвестициялар =35.
 $СММ = 125 - 10 - 10 = 105$ [ЯММ – (бино амортизацияси) – (асбоб-ускуналар амортизацияси)].
 Истеъмол = 90. Соф инвестициялар = 15.
 Иккинчи йил:
 $ЯММ = 105$. Истеъмол = 110. Ялпи инвестициялар = -5.
 $СММ = 85$. Истеъмол = 110. Соф инвестициялар = -25.
2. а) Инвестициялар = 820 долл. (5000 – 3200 – 900 – 80).
 б) Импорт = 270 долл.
 в) $СММ = 5000 - 150 = 4850$ долл.
 г) Ҳа, агар импорт экспортдан кўп бўлса.
3. 730 минг долл. (1000 – 270)
4. а) 1722 млрд. долл.
 б) 29 млрд. долл.
 в) 130 млрд. долл.

2 мавзу

МАКРОИҚТИСОДИЙ НОБАРҚАРОРЛИК: ИШСИЗЛИК ВА ИНФЛЯЦИЯ

Бозор тизимида иқтисодий нобарқарорлик мавжуд бўлиб, у иқтисодиётнинг даврий ривожланиши, ишсизлик, нархларнинг инфляцияга олиб келувчи ўсишида ифодаланади.

Иқтисодий давр асосан юксалиш, пасайиш, турғунлик, жонланиш босқичларини ўз ичига олади, бироқ унинг интенсивлиги, давомийлиги у ривожланаётган шароитларга боғлиқдир.

Фанда бозор иқтисодиёти даврий ривожланишининг турли сабаблари илгари сурилади. Лекин, Кейиндан кейин, кўплаб иқтисодчилар ишлаб чиқариш ва бандлик динамикасини ялпи харажатлар, улар миқдорининг ўзгаришига боғлиқ деб ҳисоблайдилар.

Ишсизлик даврий, фрикцион, таркибий (структурали) кўринишларда ривожланади. Булардан сўнгги иккитаси амалдаги бозор тизими қондалари нуқтаи назаридан "табiiй", одатдаги ишсизлик ҳисобланади. Шунинг учун тўла бандлик ишсизликнинг табiiй даражаси билан бир вақтда мавжуд бўла олади. Ишсизликнинг табiiй даражасини аниқлашда эса фрикцион ва таркибий ишсизлик ҳисобга олинади. Тўла бандлик шароитида эришиш мумкин бўлган ишлаб чиқариш ҳамми иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш имкониятларини ифодалайди. Даврий кўринишдаги ишсизликнинг ривожланиши унинг ҳақиқий даражасининг табiiй даражасидан ортиб кетишига олиб келади. Бу ортиқлик натижасида ЯММнинг ҳақиқий миқдори унинг потенциал миқдоридан орқада қолади. Унинг миқдори Оукен қонуни асосида ҳисобланади.

Ишсизликнинг поiқтисодий оқибатлари банд бўлмаган ишчи кучининг ўз малакасини йўқотишида, маънавий пойдеворлар ва ахлоқнинг бузилишида, кескин ижтимоий ва сиесий қарама-қаршиликларнинг вужудга келишида намоён бўлади.

Инфляция нарх кўтарилиши билан белгиланади. Инфляция даражаси, унинг икки марта ошиш даври инфляция жараёнларининг асосий хусусиятларидир.

Инфляция сабабларини аниқлашда, баъзи иқтисодчилар уни аввало ортиқча талабнинг ўсиши (талаб инфляцияси) билан, бошқалари эса маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларнинг ўсиши (харажатлар инфляцияси) билан боғлайдилар.

Аввалдан қутилмаган инфляция даромадларнинг ўзбошимчалик билан қайта тақсимланишига олиб келади. Бунда кредит олганлар, жамғарма эгалари, қайд этилган даромад олувчилар зарар кўрадилар. Таҳмин қилинган инфляция алоҳида шахсларга, фирмаларга инфляциянинг даромадларга кўрсатадиган таъсирини юмшатишга имкон беради.

Иқтисодчилар инфляциянинг ишлаб чиқаришга таъсирини турлича баҳолайдилар. Талаб инфляцияси концепцияси тарафдорлари мўътадил инфляция иқтисодиётнинг ўсиш суръатини кўтаришга ва турғунликни енгилга ердам беради деб таъкидлайди-

лар. Ишлаб чиқариш харажатлари инфляцияси назарияси тарафдорлари эса, аксинча, инфляциянинг ўсиши ишлаб чиқаришнинг қисқаришига олиб келади, деб ҳисоблайдилар. Аммо, уларнинг ҳар иккиси ҳам гиперинфляция молиявий тизимни ва иқтисодиётни иқтирозга олиб келувчи омил эканини эътироф этадилар.

Ўқув мақсадлари

1. Иқтисодий давр нима эканлигини тушуниш ва унинг асосий босқичлари мазмунини очиб бериш.
2. Ишсизликнинг даврий, фриксион ва таркибий кўринишлари ўртасидаги фарқни аниқлаш.
3. Ишсизлик ва унинг ўсиши натижасида келиб чиқадиган салбий оқибатларни очиш.
4. Иқтисодий таҳлилда Оукен қонунининг мазмуни ва родини очиб бериш.
5. Инфляция моҳияти ва унинг даражасини ўлчаш усуларини аниқлаш.
6. Талаб инфляцияси ва ишлаб чиқариш харажатлари инфляцияси, шунингдек аввалдан кутилмаган ва тахмин қилинган инфляция ўртасидаги фарқларни аниқлаш.
7. Инфляциянинг реал даромадларга, бандликка ва реал ЯММ ўзгаришига қандай таъсир этишини тушуниш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) иқтисодий давр;
- б) мавсумий тебранишлар;
- в) асрий тренд;
- г) фриксион ишсизлик;
- д) таркибий (структурали) ишсизлик;
- е) даврий ишсизлик;
- ж) тўла бандлик;
- з) ишсизликнинг табиий даражаси;
- и) ишлаб чиқаришнинг потенциал миқдори;
- к) ишсизлик даражаси;
- л) ишчи кучи;
- м) ЯММ миқдорининг орқада қолиши;
- н) Оукен қонуни;
- о) инфляция;
- п) дефляция;
- р) “70 катталиги қондаси”;
- с) талаб инфляцияси;
- т) ишлаб чиқариш харажатлари инфляцияси;
- у) кутилган инфляция;
- ф) кутилмаган инфляция;
- х) гиперинфляция;
- ш) реал даромад;
- ч) фоиз ставкасининг реал даражаси;

1. Ишсизликнинг жорий даврдаги даражасининг унинг тўла бандликдаги даражасидан 1% га ортиқлиги реал СММнинг потенциал СММдан 2,5% орқада қолишига олиб келади.
2. Даврий ишсизлик бўлмагандаги ишсизлик даражаси.
3. елланма ишчиларнинг иш жойини ихтиерий ўзгартириши еки уларни вақтинчалик бўшатиш даврлари билан боғлиқ ишсизлик.

4. Потенциал реал ЯММ миқдоридан ҳақиқий реал ЯММ миқдорининг айирмаси.
5. Инфляция ҳисобга олинган пул инфляциясидаги фоиз ставкаси.
6. Ишлай оладиган ва ишлашни хоҳлайдиган ҳамма шахслар.
7. Пулдан “қочини”ни вужудга келтирувчи нархларнинг жуда тез ўсиши.
8. Ишлаб чиқаришнинг даврий пасайиши натижасида юзага келган ишсизлик.
9. Ҳар бир муайян пайтда банд бўлмаган ишчи кучи ҳиссаси.
10. Нархлар умумий даражасининг кўтарилиши.
11. Нарх даражасининг 2 марта кўпайиши юз берадиган давр давомийлигини ҳисоблаш қоидаси.
12. Ишчи кучи касбий тайергарлигининг ишлаб чиқариш таркибига мос келмаслиги сабабли юзага келган ишсизлик.
13. ЯММнинг реал ҳажми ўзгармаган ҳолатда талаб ортиқчаллиги туфайли нархларнинг ўсиши.
14. Номинал (пул) даромад ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори.
15. Умумий нарх даражасининг пасайиши.
16. Ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши туфайли нарх ўсиши.
17. Иқтисодий фаоллик даражасининг бир неча йиллар мобайнида биричунга ўсиши ва пасайиши.
18. Ресурсларини тўла ишга солганда иқтисодиёт ишлаб чиқара оладиган маҳсулотнинг реал ҳажми.
19. Иқтисодий вазиятнинг иқтисодий давр билан эмас, балки иқтисодий фаолликнинг мавсумий тебранишлари билан боғлиқ бўлган йил мобайнидаги ўзгаришлари.
20. Даромад олувчилар аввалдан тахмин қилган нархлар кўтарилиши. Шунинг учун улар ўзларининг реал даромадларига инфляциянинг салбий оқибатларини камайтириш (еки йўқотиш) чораларини кўриши мумкин.
21. 25, 50, 100 йилли қамраб олувчи иқтисодиёт ривожланишининг узоқ муддатли йўналишлари.
22. Нақд ишчи кучининг 100%идап камини ташкил этувчи бандлик. Бунда фриксион ва таркибий ишсизлик кўзда тутилади.
23. Даромад олувчи шахс еки давлат томонидан олдиндан қўрилган чора-тадбирларнинг йўқлиги туфайли, реал даромадга салбий таъсири сусайиши мумкин бўлмаган нархлар кўтарилиши.

МАШҚЛАР

1. Қуйида санаб ўтилган шахсларнинг иш билан бандлиги ва ишчи кучининг қайси гуруҳига мансублиги нуқтаи назаридан мақомини келтирилган гуруҳланиш асосида аниқланг.

— бандлар (Б)

— ишсизлар (И)

— ишчи кучи таркибига киритилмаганлар (М)

а) Ўз хоҳиши билан бўшаган ишчи.

б) Тўлиқсиз иш кўнига ўтган ишчи.

в) Соғлиғи туфайли ортиқ ишлай олмайдиган ўқитувчи.

г) Узоқ вақт давомида иш топа олмаганлиги туфайли, иш қидиришни тўхтатган бўшатилган ишчи.

д) Ўқув юртининг кундузги бўлимида ўқитган талаба.

е) Ўқув юртининг кечки бўлимида ўқитган автомеханик.

- ж) Фақат ўз уйи ва оиласи билан машғул уй бекаси.
- з) Вақтининг бир қисмида кутубхоначи бўлиб ишлайдиган уй бекаси.

2. 2.1-жадвалда кўрилатган даврнинг биринчи ва бешинчи йилларидаги меҳнат ресурслари ва бандлик ҳақидаги маълумотлар келтирилган (минг киши).

2.1-жадвал

	Биринчи йил	Бешинчи йил
Ишчи кучи	84889	95453
Бандлар	80796	87524
Ишсизлар	-	-
Ишсизлик даражаси (%)	-	-

а) Кўрилатган даврнинг биринчи ва бешинчи йилларидаги ишсизлар сони ва ишсизлик даражасини ҳисобланг.

б) Бир вақтда бандлик ва ишсизлик ўсишини қандай тушунтириш мумкин.

в) Кўрилатган даврнинг бешинчи йилида тўлиқ бандлик бўлган дейиш мумкинми?

3. Қуйидаги ахборот мавжуд: иш билан банд аҳолининг сони 90 млн. киши, ишсизлар сони 10 млн. киши.

а) Ишсизлик даражасини ҳисобланг.

б) Бир ойдан сўнг иш билан банд бўлган 90 млн. кишидан 0,5 млн. киши бўшатилди.

Ишсиз деб расмий рўйхатга олинганлардан 1 млн. киши иш қидиришни тўхтатди. Қуйидагиларни аниқланг: эндиликда (1) банд аҳоли сони қанча? (2) ишсизлар сони қанча? (3) ишсизлик даражаси қандай?

4. Реал даромад миқдори қандай ўзгаради, агар:

а) Номинал даромад 10%га, нархлар даражаси эса 7%га ошса.

б) Номинал даромад 30 минг долларга тенг, нархлар индекси эса шу йили 106 га тенг бўлса.

5. а) Иқтисодиётда Х ва У товар ишлаб чиқарилмоқда. Истеъмолчилар ўз даромадининг ярмини Х товарни сотиб олишга, қолган ярмини У товарни сотиб олишга сарфляпти. Бир йилда Х товарнинг нархи 5% га, Утоварнинг нархи эса 15% ошди. Истеъмол товарлари нархлар индексини ҳисобланг (олдинги йилги нархлар индекси 100 га тенг).

б) Худди шу ишлаб чиқариш ва нархлар шароитида Х товарни сотиб олиш учун истеъмолчилар даромадининг ярмидан кўпи сарфланмоқда. Истеъмол товарлари нархлар индексини ҳисобланг.

ТЕСТЛАР

1. Яқин орада яна ишга жойлашишга умид қилаётган одам:

а) бандлар гуруҳига киради;

б) ишсизлар гуруҳига киради;

в) ишчи кучи таркибида ҳисобга олинмайди;

г) тўла банд бўлмаган сифатида қаралади;

д) иш топишдан умидини узган сифатида қаралади.

2. Агар киши касал бўлса ва ишлай олмаса, 1-тестдаги қайси жавоб тўғри?

3. Мажбурий ишсизликнинг мавжудлиги:

а) талаб ортиқчаллиги шароитида меҳнат бозорида иш ҳақи ўсмаслиги ҳақидаги Кейнс тахминлари билан тушунтирилади;

б) меҳнат бозорида талаб ортиқчаллиги шароитида иш ҳақи пасаймаслиги ҳақидаги Кейнс тахминлари билан тушунтирилади;

в) ҳаттоки классик мактаб иқтисодчилари томонида тан олинади;

г) ишсизликнинг умумий даражасида сезиларли аҳамиятга эга эмас;

д) ҳамма жавоблар нотўғри.

4. Иқтисодиётдаги пасайиш туфайли ишини йўқотганлар ишсизликнинг қайси кўринишига мансуб:

а) ишсизликнинг фрикцион кўринишига;

б) ишсизликнинг таркибий кўринишига;

в) ишсизликнинг даврий кўринишига;

г) узлуксиз ишсизликка;

д) ҳамма жавоблар нотўғри.

5. Ўз хоҳиши билан ишдан бўшаган ишчи, агар у ишчи кучи таркибига кирса-ю, лекин ҳали иш тополмаган бўлса, 4 - тестдаги қайси жавоб тўғри?

6. Дж. М. Кейнс фикрича:

а) ҳукумат ишсизликни пасайтириш учун давлат хариди ва солиқлардан фойдаланиши керак;

б) бозор тизимида қисқа муддатда юқори бандлик даражасини мустақил таъминлашга қодир механизм мавжуд;

в) иқтисодиёт марказлашган режалаштириш асосида ривожланиши керак;

г) хусусий мулкчиликни йўқотиш зарур;

д) ҳамма жавоблар нотўғри.

7. Тўла бандлик шароитида фрикцион ишсизлик даражаси қандай бўлиши керак?

а) 0 га тенг;

б) 1% дан кам;

в) ишсизликнинг даврий кўриниши даражасидан кам;

г) ҳамма жавоблар тўғри;

д) ҳамма жавоблар нотўғри.

8. Етарли бўлмаган ялпи талаб нимага олиб келади?

а) фрикцион ишсизликнинг ошишига;

б) таркибий ишсизликнинг ошишига;

в) даврий ишсизликнинг ошишига;

г) яширин ишсизликнинг ошишига;

д) ҳамма жавоблар нотўғри.

9. Оукен қонунига кўра, ишсизликнинг ҳақиқий даражасининг унинг табиий даражасидан икки фоизга ортиқлиги ЯММ ҳақиқий даражасининг унинг потенциал даражасидан орқада қолганини билдиради. Бу орқада қолиш неча фоиз га тенг?

а) 2%га; б) 3% га; в) 4% га; г) 5%га ; д) 5% дан анча ортиқ.

10. Кўпчилик иқтисодчиларнинг фикрига кўра, қисқа муддатли даврда бандлик даражаси ва миллий ишлаб чиқариш ҳажми нима билан белгиланади?

а) нархлар даражаси;

- б) мавжуд ишчи кучининг сони;
в) миллий капитал захиралари;
г) ялпи харажатлар даражаси;
д) ҳамма жавоблар нотўғри.
11. Агар номинал даромад 8% га ошса, нархлар даражаси эса 10%га ошса, унда реал даромад:
а) 2% ошади;
б) 18% ошади;
в) 2% пасаяди;
г) 18% пасаяди;
д) аввалги ҳолича қолади.
12. Кутилмаган инфляциядан кимлар ҳаммадан ҳам кам озор чекади?
а) қайд этилган номинал даромад олувчилар;
б) кимнинг номинал даромади нархлар даражаси кўтарилишига нисбатан секинроқ ўсса;
в) пул жамғармасига эга бўлганлар;
г) нархлар пастлигида қарздор бўлиб қолганлар;
д) "б" ва "г" жавоблар тўғри.
13. Қуйидагиларнинг қайси бири ишлаб чиқариш харажатлари билан боғлиқ инфляцияга алоқадор эмас:
а) бандлик ва ишлаб чиқаришнинг ўсиши;
б) маҳсулот бирлигига харажатлар қийматининг ўсиши;
в) иш ҳақининг ўсиши;
г) таклифдаги фавқулодда ўзгаришлар;
д) фоиз ставкасининг ўсиши.
14. Жами харажатларнинг ўсиши инфляцияга олиб келади, агар:
а) иқтисодиёт тўла бандлик шароитида ривожланса;
б) ҳақиқий ва потенциал ЯММ ҳажми тенг бўлса;
в) ишчи кучи сони ўсмаса;
г) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри;
д) ҳамма жавоблар нотўғри.
15. Жадаллашаётган инфляция даврида фоиз ставкаси:
а) пасаяди, чунки пул нархи пасаяди;
б) пасаяди, чунки бандлик даражаси пасаяди;
в) кўтарилади, чунки пул нархи пасаяди;
г) кўтарилади, чунки бандлик даражаси пасаяди;
д) ўзгармайди.
16. Инфляция боғлиқ бўлиши мумкин:
а) фақат ЯММнинг ўсиши билан;
б) унинг ривожланиш манбасига боғлиқ равишда ЯММнинг ўсиши еки пасайиши билан;
в) фақат ЯММнинг пасайиши билан;
г) ЯММнинг ўсиши билан, агар иқтисодиёт тўла бандлик шароитида ривожланаётган бўлса;
д) ҳамма жавоблар нотўғри.

17. Кутилмаган инфляциянинг ортган хавфига жавобан қуйидаги ҳаракатлар юзага келади:

- а) берилган қарзларнинг хавф-хатари учун банклар томонидан мукофот белгилаш;
- б) қатъий даромад оладиган шахсларга трансферт тўловларининг индексациясини ҳукумат томонидан амалга оширишга уринишлар;
- в) банклар томонидан кўчмас мулк харидорларига гаров хатларини ўзгарган фоиз ставкалари бўйича сотишга уриниш;
- г) жисмоний шахсларнинг ўз пулларини инфляция даврида қадрсизланмайдиган активларга қўйишга уринишлари;
- д) ҳамма жавоблар тўғри.

18. Кутилмаган инфляция одатда қуйидагилар билан биргаликда кузатилади:

- а) иқтисодий зарарнинг йўқлиги билан;
- б) иқтисодиётда самарадорликнинг пасайиши билан;
- в) бойлик ва даромаднинг қайта тақсимланиши билан;
- г) фақат "б" ва "в" жавоблар тўғри;
- д) ҳамма жавоблар нотўғри.

19. Қуйидаги ҳаракатларнинг қайси бири шахс учун кутилмаган инфляция хавфидан ўзини ҳимоя қилиш воситаси бўла олади?

- а) меҳнат шартномасига узоқ муддатли даврда иш ҳақини индексация қилишни кўзда тутувчи моддани киритиш;
- б) гаров хатлар бўйича инфляцияни оширувчи фоиз ставкалари миқдорини индексация қилиш;
- в) дўстига банк фоиз ставкасидан паст ставкаларда қарз тақлиф қилиш;
- г) банкдан олинган кредит асосида янги бизнесни очиш;
- д) ҳамма жавоблар тўғри.

20. Қуйидаги тушунчалардан қайси бири ишчанлик даври босқичларига кирмайди:

- а) инфляция; б) рецессия; в) пасайиш; г) юксалиш; д) жопланиш.

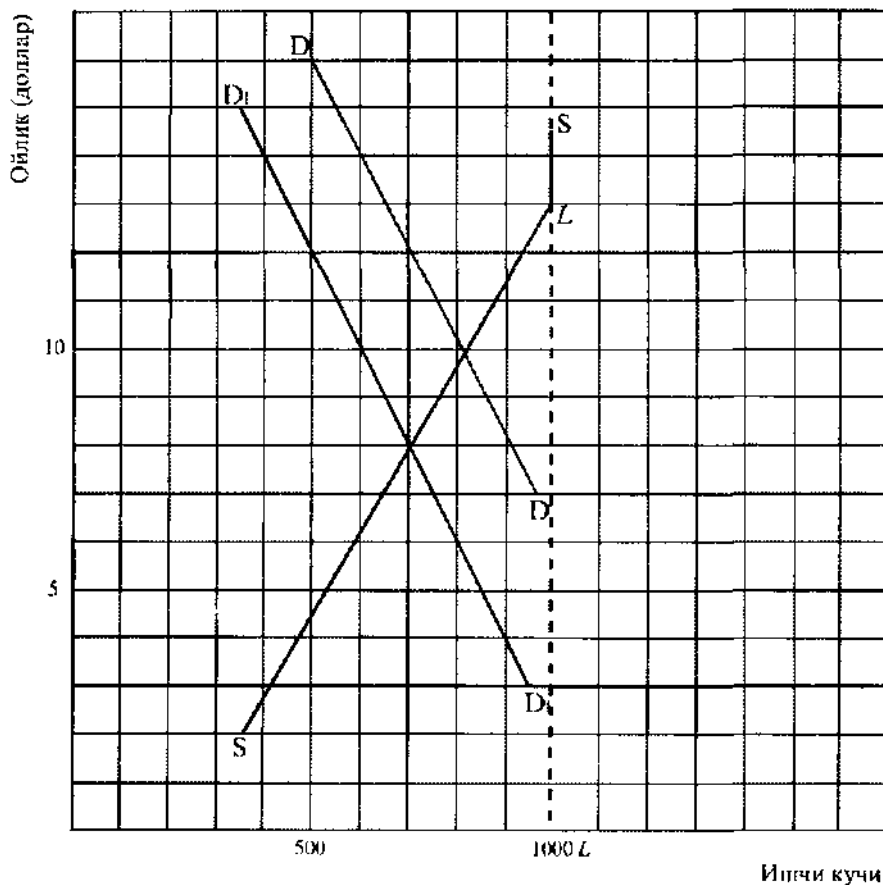
ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Ишлаб чиқариш ҳажми ва бандлик даражасининг ўзгариши иқтисодиёт ривожланишидаги даврий тебранишлар туфайли юз бериши шарт эмас.
2. Агар ҳақиқий ЯММ ҳажми потенциал ЯММ ҳажмига тенг бўлса, бу иқтисодиёт тўла бандлик шароитида ривожланаётганлигини билдиради.
3. Рecessия даврида юқори даражада йириклашган ва монополлашган саноат тармоқларида ишлаб чиқаришнинг қисқариши нисбатан катта эмас, нархларнинг нисбий пасайиши эса сезиларли.
4. Фрикцион ишсизлик жамият учун нафақат зарур, балки мақбул ҳамдир.
5. Агар ишсизлик даражаси табиий ишсизлик даражасига тенг бўлса, потенциал ва ҳақиқий ишлаб чиқариш ҳажмлари тенгдир.
6. Ишсизлик бўйича тўловларни кўпайтириш ишсизлик даражасининг ўсишига олиб келади.
7. Кўпчилик иқтисодчиларнинг фикрича, қисқа муддатли даврда потенциал ЯММ ва ҳақиқий ЯММ ўртасидаги узиллиш е тўла бандлик шароитида, еки тўлиқ бўлмаган бандлик шароитида мавжуд бўлади.
8. Даврий кўринишидаги ишсизлик билан боғлиқ бўлган иқтисодий зарарлар ишлаб чиқарилмаган товар ва хизматлар миқдори билан ўлчанади.

в) Иш ҳақи қатъий ифодага эга бўлган шaroитда (пасаймайди), қуйидагиларни ҳисобланг:

- 1) Бандлар сонини.
- 2) Мажбурий ишсизлар сонини.
- 3) Ихтиерий ишсизлар сонини.

2.2.2-жадвалда ҳақиқий ва потенциал ЯММ ҳажмини (млрд.долл.) ифодаловчи кўрсаткичлар келтирилган. 1991 йилда иқтисодиёт тўла бандлик шaroитида 6% ишсизлик даражаси билан ривожланди.

2.1 - расм. Мехнат бозорида талаб ва таклиф

2.2.2-жадвалда ҳақиқий ва потенциал ЯММ ҳажмини (млрд.долл.) ифодаловчи кўрсаткичлар келтирилган. Иқтисодиёт 1991 йилда тўла бандлик шaroитида 6% ишсизлик даражаси билан ривожланди.

2.2-жадвал

Йил	Потенциал ЯММ	Ҳақиқий ЯММ
1991	3000	3000
1995	3800	3705
1998	4125	3712,5

- а) 1995 йил маълумотларига асосланиб:
 — ҳақиқий ва потенциал ЯММ ҳажми ўртасидаги фарқни (абсолют ва фоиз ифода-сида) ҳисобланг;
 — Оукен қонунини қўллаб, 1995 йилдаги ишсизлик даражасини аниқланг.
 б) 1998 йил маълумотларига асосланиб:
 — ҳақиқий ва потенциал ЯММ ҳажми ўртасидаги фарқни (абсолют ва фоиз ифода-сида) ҳисобланг;
 — Оукен қонунига асосланиб, 1998 йилдаги ишсизлик даражасини аниқланг.

3. 2.3-жадвалда йиллар бўйича нархлар индекслари берилган:

2.2-жадвал

Йил	Нархлар индекси	Инфляция даражаси
1	100,00	-
2	112,00	-
3	123,00	-
4	129,00	-

- а) Ҳар бир йил учун инфляция даражасини ҳисобланг.
 б) "70 катталиги қондаси"ни қўллаб, печа йилда нархлар даражаси 2 маротабага ўсишини аниқланг (махражда "а" банддаги ҳар бир йил учун ҳисобланган суръатларни кетма-кет қўлланг).
 в) Агар номинал даромад иккинчи йили биринчи йилга нисбатан 15%, учинчи йили иккинчи йилга нисбатан 7% ошган бўлса, реал даромаднинг фоиздаги ўзгаришини аниқланг.
 г) Агар номинал даромад иккинчи ва учинчи йиллари 25 минг долларга тенг бўлган бўлса, шу йиллардаги реал даромаднинг абсолют миқдори қандай бўлади?
 д) Агар иккинчи йили кредит учун фоизнинг номинал даражаси 14% (биринчи ва иккинчи йиллар мобайнида қарз олувчилари учун), учинчи йили 18% (иккинчи ва учинчи йиллар мобайнида қарз олувчилар бўлган бўлса,) унда шу йиллари унинг реал даражаси қандай бўлган?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. в; 2. з; 3. г; 4. м; 5. ч; 6. л; 7. х; 8. е; 9. к; 10. о; 11. р; 12. д; 13. с; 14. ц; 15. п; 16. т; 17. а; 18. и; 19. б; 20. у; 21. в; 22. ж; 23. ф.

Машқлар

- а) И; б) Б; в) М; г) М; д) М; е) Б; ж) М; з) Б.
- а) Биринчи йили 4093 минг киши, 4,8%; бешинчи йили 7929 минг киши, 8,3%.
 б) Ишчи кучи сони бандликка нисбатан тезроқ ўсди.
 в) Йўқ, чунки 8,3% га тенг бўлган ишсизлик даражаси, кўплаб иқтисодчиларнинг баҳоларига кўра, ишсизликнинг табиий даражасидан ортиқ бўлиб, тўла бандликка мос келмайди.

3. а) 10%.
б) 89,5 млн. киши; 9,5 млн. киши; 9,6%.
4. а) 3%га кўпаяди.
б) 28 минг долларгача пасаяди.
5. а) 110.
б) Унинг миқдори 105-110 доирасида аниқланади.

Тестлар

1. б; 2. в; 3. б; 4. в; 5. а; 6. а; 7. д; 8. в; 9. г; 10. г; 11. в; 12. г; 13. а; 14. г; 15. в; 16. б; 17. д; 18. г; 19. а; 20. а.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Т; 3. Н; 4. Т; 5. Т; 6. Т; 7. Н; 8. Т; 9. Т; 10. Н; 11. Т; 12. Н; 13. Т; 14. Н; 15. Т; 16. Н; 17. Н; 18. Н; 19. Т; 20. Н; 21. Т; 22. Т; 23. Н; 24. Н.

Муаммолар

1. а) 10 долл.; 800 киши; 200 киши.
б) 8 долл.; 700 киши; 0; 300 киши.
в) 600 киши; 200 киши; 200 киши.
2. а) 95 млрд.долл; 2,5%; 7,5%.
б) 412,5 млрд.долл; 10%; 10%.
3. а) 12%; 10%; 5%.
б) 5,83; 7; 14.
в) +3%; -3%.
г) 22321 долл.; 20292 долл.
д) 2%; 3%.

3 мавзу

ЖАМИ ТАЛАБ ВА ЖАМИ ТАКЛИФ

Умумиқтисодий мувозанатнинг асосий модели жами талаб (AD) ва жами таклиф (AS) нинг тенглиги орқали ифодаланади.

Жами талаб бу иқтисодий кўрсаткич бўлиб, нархларнинг ҳар қандай мумкин бўлган даражасида истеъмолчилар сотиб олишга тайёр бўлган миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажмига тенгдир. Жами талаб моделининг график кўриниши пасаловчи эгри чизиқ билан акс эттирилиши мумкин ва у реал ЯММнинг сотиб олинадиган ҳажми ва нархлар даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди.

Истеъмол қилинадиган (сотиб олинадиган) ЯММ ўзгаришига нархларга боғлиқ ва нархларга боғлиқ бўлмаган омиллар таъсир этади. Нархларга боғлиқ омиллар таъсири товарлар ва хизматларга бўлган жами талаб ҳажмининг ўзгариши орқали амалга оширилади ҳамда график кўринишида AD эгри чизиғи бўйлаб ҳаракатда ифодаланади. Нархларга боғлиқ бўлмаган омиллар AD эгри чизиғини чапга ёки ўнга силжитиб, жами талаб ўзгаришини келтириб чиқаради. AD ҳажмининг ўзгаришига таъсир этувчи нархга боғлиқ омилларга (нархлар даражасидан ташқари): 1) фоиз ставкаси самараси; 2) бойлик ёки кассадаги қолдиқлар самараси; 3) импорт харидлари самараси киради. Нархларга боғлиқ бўлмаган омиллар турли-тумандир. Истеъмол харажатларидаги ўзгаришлар истеъмолчилар фаровонлик даражасидаги ўзгаришлар туфайли ҳам, истеъмолчилар умиди туфайли ҳам, истеъмолчилар қарзи миқдорининг ўзгариши туфайли ҳам, солиқлар ўзгариши туфайли ҳам юз бериши мумкин. Инвестиция харажатларига фоиз ставкасининг ўзгариши, қўйилган капитал ҳисобига келажакда олиниши кутилаётган фойда, тадбиркорликка солиқлар даражаси, технологияларнинг ривожланиши ва ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси таъсир этади.

Давлат харажатларидаги ўзгаришлар асосан сиёсий қарорлар туфайли юз беради. Соф экспортга харажатлар бошқа мамлакатларнинг даромад даражаси ва миллий пул бирлигининг валютадаги баҳоси ўзгаришига боғлиқдир.

Жами таклиф йириклаштирилган иқтисодий кўрсаткич бўлиб, у нархларнинг ҳар бир имкон даражасида ишлаб чиқаришнинг нақд реал ҳажмига тенг бўлади.

Жами таклиф модели график кўринишида нарх даражаси ва миллий ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги тўғри боғлиқликни ифода этувчи эгри чизиқ кўринишида бўлиши мумкин. Бироқ иқтисодиёт фанида бу эгри чизиқнинг табиати ва шакли билан боғлиқ баҳсларни эътиборга олиш керак. Яна шунга ҳам англаш зарурки, жами таклиф эгри чизиғининг шакли, миллий ишлаб чиқариш ҳажми ўзгараётган шароитда, маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланаётган харажатларнинг ўзгаришини акс эттиради.

Ҳозирги иқтисодий адабиётларда AS эгри чизиғининг учта кесими ажратилади. Доямий нархлар шароитида амалга ошириладиган миллий ишлаб чиқариш ҳажмидаги ўзгаришлар жами таклиф эгри чизиғининг ётиқ (горизонтал) кесимида акс эттирилади.

Оралиқ (кўтарилаётган) кесимда эса миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг ўсиши нархлар ўсиши билан биргаликда юз бериши акс эттирилади. Тик (вертикал) кесимда фақат нархлар кўтарилиши, реал ЯММ эса ўзгаришсиз қолиши ўз аксини топади. Классик мактаб бу эгри чизиқнинг фақат тик кўрилишидаги шаклини тан олади, кейинчилар эса бу эгри чизиқ ётиқ ва кўтарилувчи кесимларни ҳам ўз ичига олади, деган фикрни изчил ҳимоя қиладилар. Бу эса жами талабнинг силжиши фақат номинал ЯММ ўзгаришига эмас, балки реал ЯММнинг ҳам ўзгаришига олиб келади, ҳамда бу ҳолат ишлаб чиқаришга ҳам, баъдликка ҳам таъсир кўрсатади.

Нархларга боғлиқ бўлмаган омилларнинг жами таклиф ўзгаришига таъсири AS эгри чизигининг силжишини кўрсатувчи график орқали намойиш этилади.

Нархларга боғлиқ бўлмаган омиллар самараси бу омилларнинг ишлаб чиқарилаётган маҳсулот бирлигига сарфланаётган харажатларга ҳамда нархларнинг ўзгармас даражаси шароитида, ушбу харажатлар динамикасига таъсири билан боғлиқ. Жами таклифнинг нархга боғлиқ бўлмаган омилларига қуйидагилар киради: 1) ишлаб чиқариш ресурслари (ички ва импорт)нинг нархлар даражаси; 2) бозор таркиби; 3) унумдорлик; 4) ҳуқуқий меъёрларнинг ўзгариши.

Нархларнинг мувозанатли даражаси ва ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми жами талаб ва жами таклифнинг тенглигини кўзда тутаяди. Бу тенглик график кўрилишида AD ва AS эгри чизиқларининг кесишиш нуқтасида намойиш бўлади. Бу эгри чизиқларнинг силжиши миллий ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажмига таъсир кўрсатади. Агар жами талаб AD эгри чизиги AS эгри чизигининг ётиқ (горизонтал) кесмасида силжиса, ЯММнинг фақат реал ҳажми ўзгаради, унинг оралиқ кесмадаги силжиши эса ҳам номинал, ҳам реал ЯММ ўзгаришига олиб келади; тик (вертикал) кесмада AD эгри чизигининг силжиши фақат нарх кўтарилиши (талаб инфляцияси) билан бирга содир бўлади, реал ЯММ ўзгаришсиз қолади.

Жами талабнинг кўпайиши нархларнинг ўсишига сабаб бўлади (AD эгри чизигини AS эгри чизигининг оралиқ ва тик кесмаларидаги силжишида), бироқ унинг пасайиши нархларнинг ҳам пасайишига олиб келиши учун, маълум муддат керак бўлади (харажатлар самараси). Жами талаб ўзгармас бўлганда, AS эгри чизигининг чапга силжиши нархнинг ўсишига олиб келади (ишлаб чиқариш харажатлари ўсиши туфайли юз берган инфляция). Агар у ўнгга силжиса, унда ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми кўпаяди, бу эса иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш имкониятлари ўсаётганидан далолат беради.

Ўқув мақсадлари

1. Жами талаб моҳиятини тушунтириш.
2. Нархга боғлиқ ва нархга боғлиқ бўлмаган жами талаб ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш.
3. Жами таклиф моҳиятини тушунтириш.
4. Нархга боғлиқ ва нархга боғлиқ бўлмаган жами таклиф ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш.
5. "Макроиқтисодий мувозанат" тушунчасининг мазмунини очиб бериш ва миллий ишлаб чиқариш мувозанатининг асосий модели билан танишиш.
6. Жами талаб ва жами таклифнинг ўзгариши реал ЯММ ва нарх даражаси ўзгаришига қандай таъсир этишини аниқлаш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

а) йириклаштириш;

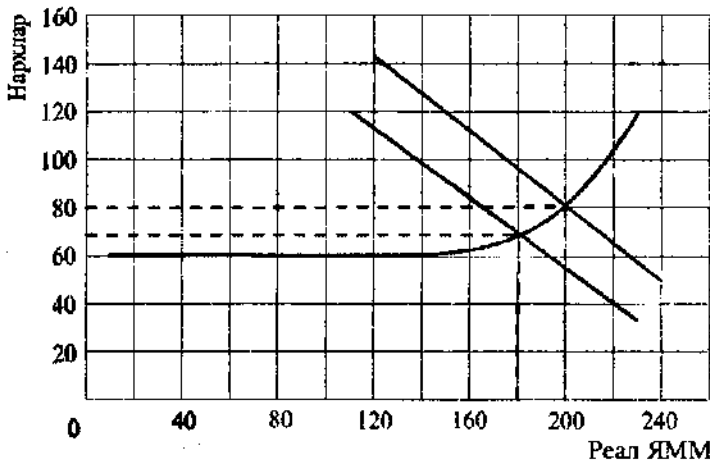
- в) жами таклиф;
- г) фоиз ставкаси самараси;
- д) бойлик самараси ёки реал касса қолдиқлари самараси;
- е) импорт харидлари самараси;
- ж) жами таклиф эгри чизигининг Кейнс кесими;
- з) жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесими;
- и) жами таклиф эгри чизигининг классик кесими;
- к) решессия (дефляция) узилиши;
- л) инфляция узилиши;
- м) мувозанатли даромад (СММ).

1. Реал ЯММни унинг инфляциясиз даражасига ва тўла бандликкача кўтариш учун, жами харажатлар ўсиши (график юқорига силжиши) керак бўлган миқдор.
2. Нархлар даражасининг кўтарилиши (пасайиши) ва у келтириб чиқарган пулга бўлган талабнинг ўсиши (пасайиши). Пулга бўлган талабнинг ўсиши эса фоиз ставкаси даражасини кўтаради (пасайтиради), ҳамда шу орқали мамлакатда жами харажатлар умумий даражасини ўзгартиради.
3. Ишлаб чиқарилган якуний товарлар ва хизматларнинг умумий ҳажми сотилган якуний товарлар ва хизматларнинг умумий ҳажмига тенг.
4. Нархларнинг ушбу даражасида ишлаб чиқарувчилар таклиф этиши мумкин бўлган товарлар ва хизматларнинг умумий миқдори.
5. Номинал ЯММ тўла бандлик шароитида ишлаб чиқарилган инфляциясиз ЯММ даражасига мос келиши учун, жами харажатлар эгри чизиги пастга силжиши лозим бўлган миқдор.
6. Алоҳида бирликларни ёки маълумотларни ягона кўрсаткичга бирлаштириш.
7. Реал ЯММ ҳажми ўзгарганда, нарх даражаси доимий бўлиб қоладиган жами таклиф эгри чизигининг ётиқ (горизонтал) кесими.
8. Нархнинг турли даражаларида талаб билдириладиган товарлар ва хизматларнинг умумий ҳажми.
9. Қайд этилган нархли молиявий активлар реал қийматининг ўзгариши билан белгиланган харажатлар умумий ҳажмида нархларнинг ўсиши ёки пасайиши туфайли юз берган ўзгариш.
10. Жами таклиф эгри чизигининг кейнсча ва классик кесимлари оралигида жойлашган кўтарилаётган кесими.
11. Мамлакат экспортининг соф ҳажми ва мамлакатдаги мавжуд нархлар даражаси, шунингдек бошқа мамлакатлардаги нархлар даражаси ўртасидаги тескари боғлиқлик.
12. Тўла бандликдаги иқтисодиёт ҳолатига мос келувчи жами таклиф эгри чизигининг тик (вертикал) кесими.

МАШҚЛАР

1. 3.1-жадвалга жами талаб таркибий қисмларининг ўзгаришига таъсир этувчи нархга боғлиқ бўлмаган омиллар киритилган. Жадвални тўлдириш. Иккинчи устунда жами талабнинг тегишли таркибий қисмини, учинчида – унинг қандай ўзгаришини [ўсиши (+); пасайишини (-)] кўрсатинг.
2. 3.1-расмда жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари акс эттирилган. Жами талаб эгри чизиги чапга силжийди.
 - а) Талаб эгри чизиги чапга силжишининг нархлар даражасига таъсири қандай? Нархнинг умумий даражаси қандай ўзгаради?

Оқишлар	Жами талаб тарқибий қисми	Ўзгариши
а) Аҳоли ўсиши	Истеъмол	(+)
б) Пул таклифининг қисқариши		
в) Якка тартибдаги солиқларнинг кўтарилиши		
г) Бошқа мамлакатларда кутилаётган рецессия		
д) Уй-жойга нархларнинг кўтарилиши		
е) Иқтисодиётда кутилаётган рецессия		

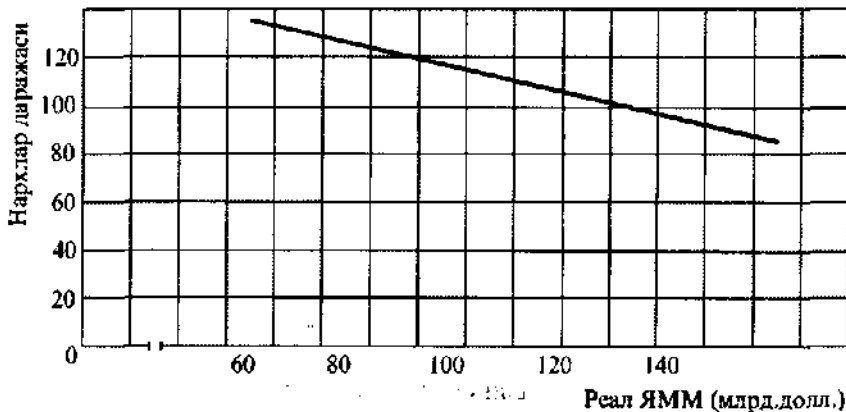

3.1 - расм. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари

б) Талаб эгри чизиғи чапга силжишининг реал ЯММ даражасига таъсири қандай? Унинг ҳажми қандай ўзгаради?

в) Агар иқтисодиётда унумдорлик 50%га камайса, бу жами таклиф эгри чизиғида қандай акс этади?

3. 3.2-расмда жами талаб эгри чизиғи акс эттирилган.

3.2 - расм. Талаб эгри чизиғи.

а) Реал ЯММ даражаси 140 млрд. долларга тенг бўлганда, жами таклиф эгри чизиги тик (вертикал) чизиқ билан берилса, пархнинг мувозанатли даражаси нимага тенг бўлади?

б) Нархлар даражаси 120 га тенг бўлганда, жами таклиф эгри чизиги ётиқ (горизонтал) чизиқ билан берилса, ЯММнинг мувозанатли ҳажми нимага тенг бўлади?

в) Агар жами таклиф функцияси $P = -40 + Q$ (бу ерда P – нархлар даражаси, Q эса – ЯММнинг реал ҳажми) кўринишига эга бўлса, маҳсулотнинг реал ҳажми ва нархлар даражаси нимага тенг?

ТЕСТЛАР

1. Жами талаб эгри чизигининг ўнгга силжиши қуйидагилардан қайси бири акс эттира олмайди:

- а) нархлар даражаси ва ЯММ реал ҳажмининг бир вақтда ошишини;
- б) ЯММ реал ҳажмида ўсиш йўқлигида нарх даражасининг кўтарилишини;
- в) нарх ошиши йўқлигида ЯММ реал ҳажмининг ўсишини;
- г) бир вақтда нархлар даражасининг ошиши ва ЯММ реал ҳажмининг пасайишини;
- д) барча жавоблар нотўғри.

2. Жами талаб эгри чизигининг чапга ва ўнгга силжиши натижалари бир хил бўлади, агар:

- а) бу силжиш жами таклиф эгри чизигининг ётиқ (горизонтал) кесимида юз берса;
- б) бу силжиш жами таклиф эгри чизигининг тик (вертикал) кесимида юз берса;
- в) бу силжиш жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесимида юз берса;
- г) иқтисодиёт турғунлиги бошидан кечираётган бўлса;
- д) барча жавоблар нотўғри.

3. Агар нархлар даражаси ўсиб, ишлаб чиқариш эса пасайса, унда бунинг сабаблари қуйидагилардан бири билан белгиланади:

- а) жами талаб эгри чизигининг ўнгга кўчиши билан;
- б) жами талаб эгри чизигининг чапга кўчиши билан;
- в) жами таклиф эгри чизигининг чапга кўчиши билан;
- г) жами таклиф эгри чизигининг ўнгга кўчиши билан;
- д) барча жавоблар нотўғри.

4. Агар жами талаб ҳажми тўла бандлик шароитида эришилган ЯММ даражасини кўпайтирса, бу иқтисодиётда қуйидагилардан бири мавжудлигини билдиради:

- а) молиявий чеклашлар;
- б) инфляция узилиши;
- в) дефляция узилиши;
- г) жами талаб ва жами таклиф ўртасида мувозанат;
- д) бюджет тақчиллиги.

5. Агар мувозанатли ЯММ ҳажми унинг потенциал даражасидан кўпроқ бўлса, унда:

- а) нархлар даражаси кўтарилади;
- б) ишсизлик даражаси кўтарилади;
- в) дефляция узилиши пайдо бўлади;
- г) жами таклиф бехосдан кўпаяди;
- д) жами талаб бехосдан кўпаяди.

6. Жами талаб эгри чизиги куйидагилардан бири ўртасидаги муносабатни ифодалайди:
- нархлар даражаси билан товарлар ҳамда хизматлар сотиб олишга кетган жами харажатлар;
 - нархлар даражаси билан реал ифодадаги ишлаб чиқарилган ЯММ;
 - харидорлар тан оладиган нарх даражаси билан сотувчиларни қониқтирувчи нарх даражаси;
 - реал ифодадаги ишлаб чиқарилган ва истеъмол қилинган ЯММ ҳажмлари;
 - барча жавоблар нотўғри.
7. Жами таклиф эгри чизигининг кейин кесими қандай кўринишга эга?
- ўсувчи қиялик кўринишига;
 - пасаювчи қиялик кўринишига;
 - тик (вертикал) чизик билан акс эттирилган;
 - етиқ (горизонтал) чизик билан берилган;
 - барча жавоблар нотўғри.
8. Жами таклиф эгри чизигида оралиқ кесим қандай кўринишга эга?
- ўсувчи қиялик кўринишига;
 - пасаювчи қиялик кўринишига;
 - тик (вертикал) чизик билан берилган;
 - етиқ (горизонтал) чизик билан берилган;
 - барча жавоблар нотўғри.
9. Жами таклифнинг ўсиши нимага олиб келади?
- нархлар даражаси ва ЯММ реал ҳажмининг пасайишига;
 - нархлар ўсишининг секинлашуви ва ЯММ реал ҳажмининг кўпайишига;
 - нархлар даражаси ва реал ифодадаги ЯММ ҳажмининг кўтарилишига;
 - нархлар ўсишининг секинлашуви ва ЯММ реал ҳажмининг камайишига;
 - барча жавоблар нотўғри.
10. Агар нархлар ўсса, унда:
- қайд этилган нархдаги қимматли қоғоз эгалари ўз ҳаражатларини кўпайтирадilar;
 - пулга бўлган талаб ва фоиз ставкаси даражаси ўсади;
 - фоиз ставкаси ўзгаришига таъсирчан ҳаражатлар кўпаяди;
 - қайд этилган нархдаги қимматли қоғоз эгаларининг харид қобилияти кўтарилади;
 - барча жавоблар тўғри.
11. Агар ишлаб чиқарилган ЯММнинг реал ҳажми мувозанатлидан кам бўлса, унда ишлаб чиқарувчилар:
- ишлаб чиқариш заҳираларини қисқартиради ва ишлаб чиқаришни кенгайтиради;
 - ишлаб чиқариш заҳираларини кўпайтиради ва ишлаб чиқаришни кенгайтиради;
 - ишлаб чиқариш заҳираларини ҳам, ишлаб чиқаришни ҳам қисқартиради;
 - ишлаб чиқариш заҳираларини кўпайтиради ва ишлаб чиқаришни қисқартиради;
 - барча жавоблар нотўғри.
12. Иқтисодиётдаги вазият жами таклиф эгри чизигининг кейин кесимига мос келганда, жами талабнинг ўсиши нимага олиб келади?
- нархлар ошишига, бироқ реал ифодадаги ЯММ ўзгаришига таъсир кўрсатмайди;
 - реал ифодадаги ЯММ ҳажмининг кўпайишига, бироқ нархлар даражасига таъсир кўрсатмайди;

- в) ҳам нархлар даражаси, ҳам реал ифодадаги ЯММ ҳажмининг ошишига;
- г) нархлар ошишига ва реал ифодадаги ЯММ ҳажмининг қисқаришига;
- д) нархлар пасайишига ва реал ифодадаги ЯММ ҳажмининг ўсишига.

13. Жами талаб эгри чизиғи кўтарилади, агар:

- а) нархлар даражаси пасайса;
- б) нархлар даражаси ўсса;
- в) ортиқча ишлаб чиқариш қувватлари кўпайса;
- г) миллий пул бирлигининг валюта курси пасайса;
- д) барча жавоблар тўғри.

14. Агар импорт товарлар нархлари кўтарилса, бу ҳолнинг эҳтимолга яқин сабаби:

- а) жами таклифнинг қисқариши;
- б) жами таклифнинг ўсиши;
- в) жами талабнинг ўсиши;
- г) жами талабнинг пасайиши;
- д) барча жавоблар нотўғри.

15. Агар тadbиркорлик солиқлари ўсса, унда:

- а) жами талаб қисқаради, жами таклиф ҳажми эса ўзгармайди;
- б) жами таклиф қисқаради, жами талаб ҳажми эса ўзгармайди;
- в) жами таклиф ва жами талаб қисқаради;
- г) жами таклиф ва жами талаб ўсади;
- д) барча жавоблар тўғри.

16. Жами талаб эгри чизиғининг пасайиши :

- а) реал касса қолдиқлари самарасининг натижаси;
- б) фоииз ставкаси самарасининг натижаси;
- в) импорт харидлари самарасининг натижаси;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) барча жавоблар нотўғри.

17. Жами таклиф эгри чизиғи қуйидагилардан бири ўртасидаги муносабатни ифода-
лайди:

- а) нархлар даражаси ва реал ифодадаги истеъмол қилинадиган ЯММ ҳажми;
- б) нархлар даражаси ва реал ифодадаги ишлаб чиқарилган ЯММ ҳажми;
- в) ишлаб чиқарувчилар сотишни, харидорлар эса товарни сотиб олишни хоҳлаган нархлар даражаси;
- г) истеъмол қилинган ва ишлаб чиқарилган ЯММнинг ҳажми;
- д) барча жавоблар нотўғри.

18. Акциялар реал қийматининг бошқа нархлар даражасидан қатъи назар кескин па-
сайиши нимага энг яхши мисол бўлиши мумкин?

- а) импорт харидларининг самарасига;
- б) реал касса қолдиқларининг самарасига;
- в) истеъмолчилар фаровонлигининг ўзгаришига;
- г) истеъмолчи қарзларининг ўзгаришига;
- д) барча жавоблар тўғри.

19. Агар давлат атроф-муҳитни сақлаш талабларини кучайтирса, бу нимага олиб ке-
лади?

- а) маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши ва жами таклиф эгри чизигининг ўнгга кўчишига;
- б) маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши ва жами таклиф эгри чизигининг чапга кўчишига;
- в) маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши ва жами талаб эгри чизигининг чапга кўчишига;
- г) маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларининг пасайиши ва жами талаб эгри чизигининг чапга кўчишига;
- д) маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларининг пасайиши ва жами талаб эгри чизигининг ўнгга кўчишига.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Жами талаб эгри чизиги пасановчи қиялик кўринишида бўлади.
2. Жами таклиф эгри чизиги унинг классик кесимида ётиқ (горизонтал) дир.
3. Классик мактаб ҳам, кейнс мактаби ҳам узоқ даврда жами таклиф эгри чизиги тик (вертикал) бўлади, деб ҳисоблайдилар.
4. Нархлар даражасининг пасайиши пулга талабни қисқартиради ва фоииз ставкасини кўтаради.
5. Жами таклифнинг ўсиши ишлаб чиқаришнинг мувозанатли даражасини ва тўла бандликка мос келувчи ишлаб чиқариш даражасини оширади.
6. Ички нархлар даражасининг ошиши (жаҳондагига нисбатан) товарлар ҳамда хизматлар экспортининг ўсишига ва импортининг пасайишига олиб келади.
7. Истеъмол қарзларининг юқори даражаси истеъмол харажатлари ва жами истеъмол ўсишини рағбатлантиради.
8. Ортиқча ишлаб чиқариш қувватларининг қисқариши капиталга бўлган талаб ўсишини секинлаштиради ва шу асосда жами талабни камайтиради.
9. Ишлаб чиқариш омиллари бозорида якка ҳоқимлик ғояларининг ўсиши ишлаб чиқариш харажатларига ва оқибатда жами таклиф ўзгаришига таъсир этиши мумкин.
10. Мувозанатли иқтисодиётда ҳамма вақт тўла бандлик мавжуддир.
11. Миллий валюта курсининг хорижий валюталарга нисбатан кўтарилиши экспортнинг ўсиши учун шароит яратади ва оқибатда жами талабни кўпайтиради.
12. Классиклар фикрига мувофиқ, жами таклиф эгри чизиги барча шароитларда чапга ҳам, ўнгга ҳам силжий олмайди, у тик (вертикал) чизиқ билан берилган бўлади.
13. Жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесимида жами талаб кўпайганда, нархлар ҳам, ЯММнинг реал ҳажми ҳам ўсади.
14. Бошқа тенг шароитларда талабдаги ўзгаришлар нарх ўзгаришлари туфайли юз беради.
15. Бойлик самараси жами талаб ўзгаришини белгиловчи нарх омилidir.
16. Кейнс мактаби иқтисодчиларининг фикрича, жами таклиф эгри чизиги фақат узоқ муддатли даврда мумкин бўлган (потенциал) маҳсулот ишлаб чиқаришни ифодалайди.
17. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиклари нарх билан боғлиқ омиллар ҳаракати таъсирида силжийди.
18. Инфляциянинг кутилиши жами талаб эгри чизигини ҳар доим ўнгга силжитади.
19. Жами ва якка тартибдаги талаб эгри чизикларининг силжиш сабаблари бир хил.
20. Жами таклиф эгри чизигининг тик (вертикал) кесими ишлаб чиқаришнинг реал имкониятлари чегарасининг соддалаштирилган кўринишидир, чунки ҳар қандай иқтисодиёт бу кесимда ҳам ҳар доим ўсиш учун кичик резервларга эга бўлади.
21. Ишсизликни пасайтириш учун давлат кўпинча жами талабни кўпайтиришга ҳаракат қилади.

22. Жами таклиф эгри чизигининг ётиқ (горизонтал) кесимида жами талаб эгри чизигининг ўнгга силжиши реал ЯММ ўзгаришига таъсир кўрсатмайди.
23. Жами таклиф эгри чизигининг тик (вертикал) кесимида жами талаб эгри чизигининг чапга силжиши нархлар даражасига таъсир кўрсатмайди.
24. Агар жами талаб эгри чизиги ўнгга силжиса, инфляция ўсиши тўхтаб қолмайди.
25. Талаб эгри чизигининг ўнгга силжиши, жами таклиф эгри чизигининг шаклидан қатъи назар, ҳар доим инфляцияга олиб келади.

МУАММОЛАР

1. 3.2-жадвалда жами таклифни ифодаловчи маълумотлар берилган.

3.2-жадвал

Нархлар даражаси	Ишлаб чиқарилган реал ЯММ
250	2000
225	2000
200	1900
175	1700
150	1400
125	1000
100	500
75	0

а) Аниқланг:

- 1) Жами таклиф эгри чизигининг кейин кесимида реал ЯММ ҳажми қандай ўзгаради?
- 2) Жами таклиф эгри чизигининг классик кесимида нархлар даражаси ва реал ЯММ ҳажми қандай ўзгаради?

3) Жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесимида реал ЯММ ҳажми қандай ўзгаради?

б) 3.3-жадвалда жами талаб функциясиининг 3 варианты берилган. Ушбу 3 вариантларга мос келувчи AD_1 , AD_2 ва AD_3 жами талаб эгри чизикларини чизинг. Вариантларнинг ҳар бири учун ЯММнинг мувозанатли ҳажмини ва нархнинг мувозанатли даражасини аниқланг.

2. 3.4-расмда олтита жами талаб эгри чизиклари ва жами таклиф эгри чизиги келтирилган.

3.3-жадвал

Нархлар даражаси	ЯММнинг реал ҳажми (харажатлар бўйича шисобланган)		
	(1)	(2)	(3)
250	1400	1900	400
225	1500	2000	500
200	1600	2100	600
175	1700	2200	700
150	1800	2300	800
125	1900	2400	900
100	2000	2500	1000

а) Жами талаб эгри чизиғи AD_1 ҳолатдан AD_2 ҳолатга, AD_3 дан AD_4 га, AD_5 дан AD_6 га силжигандаги жами талаб ўзгаришини аниқланг.

б) Эгри чизиқнинг AD_1 дан AD_2 ҳолатга кўчиши реал ЯММ ва нархлар даражаси ўзгаришига қандай таъсир қилади?

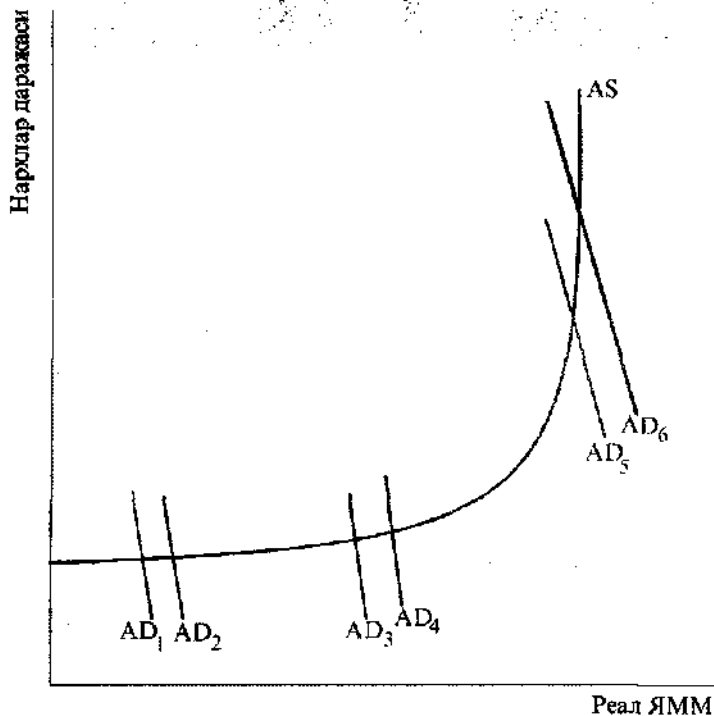
в) Эгри чизиқнинг AD_3 дан AD_4 ҳолатга кўчиши реал ЯММ ва нархлар даражаси ўзгаришига қандай таъсир қилади?

г) Эгри чизиқнинг AD_5 дан AD_6 ҳолатга кўчиши реал ЯММ ва нархлар даражаси ўзгаришига қандай таъсир қилади?

д) Агар чизмада AD эгри чизиғи чапга кўчса, жами талаб қандай ўзгаради?

е) Агар AD эгри чизиғи чапга силжиса, унда жами талаб ўзгариши ЯММ ва нархлар даражаси ўзгаришига қандай таъсир этади?

3. 3.5-расмда учта жами талаб эгри чизиғи ва иккита жами таклиф эгри чизиғи акс эттирилган.

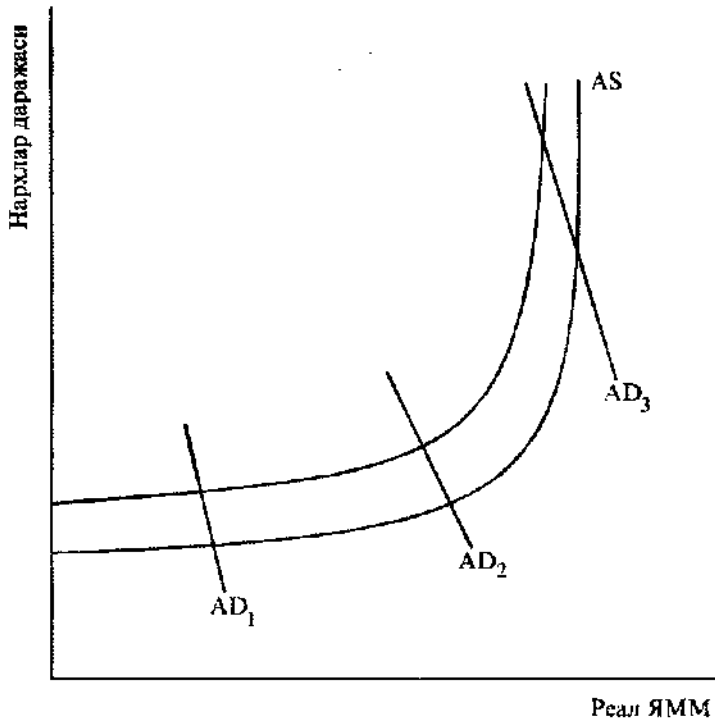

3.4-расм. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари.

а) Агар AS эгри чизиғи ўнга силжиса (AS_1 ҳолатдан AS_2 ҳолатга), жами таклиф қандай ўзгаради?

б) Товарларнинг нархлари эгилувчан (кўтарилиш томонга ҳам, пасайиш томонга ҳам). Жами таклиф эгри чизиғининг AS_1 ҳолатдан AS_2 ҳолатга силжиши жами талабнинг ҳар бир даражасида (AD_1, AD_2, AD_3) нархлар даражасига ва ЯММнинг реал ҳажмига қандай таъсир кўрсатади?

в) Товарлар нархлари пасаймайди. Жами таклиф эгри чизиғининг AS_1 дан AS_2 ҳолатга силжиши жами талабнинг ҳар бир даражасида (AD_1, AD_2, AD_3) нархлар даражасига ва ЯММнинг реал ҳажмига қандай таъсир кўрсатади?

3.5 - расм. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари.

г) Агар AS_2 эгри чизиқ AS_1 ҳолатга кўчса, унда (1) жами таклиф, (2) нархлар даражаси ва (3) ЯММнинг реал ҳажми жами талабнинг ҳар бир даражасида (AD_1 , AD_2 , AD_3) қандай ўзгаради?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. К; 2. Г; 3. М; 4. В; 5. Л; 6. А; 7. Ж; 8. Б; 9. Д; 10. З; 11. Е; 12. И.

Машқлар

- б) Инвестиция: (-) фоиз даражаси ошиши сабабли.
 в) Истеъмол: (-) ихтиёрдаги даромад қисқариши сабабли.
 г) Инвестициялар: (-) экспорт бозорида фойда камайиши сабабли.
 д) Истеъмол: (+) бойлик (реал касса қолдиқлари) кўпайгани туфайли.
 е) Инвестициялар: (-) мамлакат ичида фойданинг пасайиши сабабли.
- а) Нархлар даражаси 80 дан 70 гача пасаяди.
 б) Реал ЯММ ҳажми 200 дан 180 млрд. долларгача пасаяди.
 в) Жами таклиф эгри чизиғи юқорига кўчади.

3. а) 100.
 б) 100 млрд. долл..
 в) Нархлар даражаси 100 га тенг, реал ЯММ ҳажми эса – 140 млрд.долл..

Тестлар

1. г; 2. в; 3. в; 4. б; 5. а; 6. а; 7. г; 8. а; 9. б; 10. б; 11. а; 12. б; 13. г; 14. а; 15. б; 16. г; 17. б; 18. б; 19. б.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Н; 3. Т; 4. Н; 5. Т; 6. Н; 7. Н; 8. Н; 9. Т; 10. Н; 11. Н; 12. Н; 13. Т; 14. Н; 15. Н; 16. Т; 17. Н; 18. Н; 19. Н; 20. Т; 21. Т; 22. Н; 23. Н; 24. Н; 25. Н.

Муаммолар

1. а): (1) 0-1000 (Кейнс кесимида); (2); 225-250, 2000 (классик кесимда); (3) 1000 - 2000 (оралиқ кесимда).

б) (1) -1700, 175; (2) -2000, 225; (3) -900, 125.

2. а) Ўсиш.

б) ЯММ ҳажми кўпаяди, нархлар даражаси ўзгармайди.

в) ЯММ ҳажми ва нархлар даражаси кўтарилади.

г) ЯММ ҳажми ўзгармайди, нархлар кўтарилади.

д) Пасаяди.

е) Жами таклиф (AS) эгри чизигининг классик ва оралиқ кесимларида нархлар даражаси пасаяди ва AS эгри чизигининг оралиқ ва Кейнс кесимларида ЯММ ҳажми пасаяди.

3. а) Кўпаяди.

б) Нархлар даражаси пасаяди, ЯММ ҳажми кўпаяди.

в) Нархлар даражаси ўзгармайди, ЯММ ҳажми кўпаяди.

г) Қисқаради, ўсади, пасаяди.

4 мавзу

ИСТЕЪМОЛ ВА ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Мувозанатли ишлаб чиқаришнинг кейинча макронқтисодий моделида иқтисодий ўсишнинг асосий ҳаракатлаштирувчи кучи бўлиб ўзининг содда кўринишида истеъмол харажатлари (С) ва инвестициялар (I) йиғиндисига тенг бўлган жами (самарали) талаб ҳисобланади.

Истеъмол харажатлари жорий ихтиёрдаги даромад ўзгаришига боғлиқ бўлган ва боғлиқ бўлмаган харажатларга бўлинади. Бу боғлиқлик истеъмол функциясида қайд этилади. Жамғарма ихтиёрдаги даромаддан истеъмол харажатларининг айирмасига тенг бўлгани учун, жамғарма функцияси истеъмол функциясининг аксифодаси ҳисобланади.

Истеъмол ва жамғарма эгри чизиқларининг силжиши (юқорига-пастрга) истеъмолчиларнинг жамғарган бойликлари даражасидаги, нархлар ва солиқ тизимидаги, истеъмолчи қарзлари ҳажмидаги ўзгаришлар, шунингдек уй хўжалиқларининг ўз даромадларида эҳтимоллий ўзгаришларни кутишлари сабабли юзага келади.

Истеъмолга ва жамғармага бўлган ўртача ҳамда меъёрий мойиллик кўрсаткичлари истеъмол ва жамғарма функцияларининг ифодасини аниқлашга имкон беради: уларнинг ёрдамида ихтиёрдаги даромаднинг ҳар қандай ўзгариши билан боғлиқ истеъмол харажатлари ва жамғармалар ўзгариши таҳлил қилинади.

Инвестиция харажатлари жами харажатларнинг яна бир таркибий қисмидир. Боғланган (тобе) инвестициялар даромад ўзгариши билан боғлиқ бўлади. Боғланмаган (тобе бўлмаган) автоном инвестицияларга реал фойз ставкаси даражаси ва соф фойданинг кутилаётган меъёри таъсир кўрсатади. Бу боғлиқлик инвестицияларга бўлган талаб эгри чизиги орқали қайд этилади. Режалаштирилган инвестициялар уларнинг ҳақиқий ҳажми билан бир хил бўлмаслиги мумкин. Уларни тенглаштириш йил охирида мавжуд бўлган ишлаб чиқариш заҳираларини ўзгартириш орқали амалга оширилади.

Инвестицияларга бўлган талаб эгри чизигининг силжиши (юқорига-пастрга) ишлаб чиқариш харажатларидаги, тадбиркорлик фаолиятига солиқ ставкалари даражасидаги, ишлаб чиқариш технологиясидаги, шунингдек бизнес ривожини истиқболга тадбиркорлар берган баҳолардаги ва шу кабилардаги ўзгаришлар сабабли юз беради. Бу омилларнинг инвестиция харажатлари ўзгаришига таъсири уларнинг юқори даражадаги нобарқарорлигини белгилайди.

Ўқув мақсадлари

1. Даромад, истеъмол ва жамғарма ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тушуниш.
2. Боғлиқ бўлмаган истеъмол харажатлари боғлиқ бўлганидан нима билан фарқ қилишини аниқлаш.

3. “Истеъмол функцияси” ва “жамғарма функцияси” тушунчаларини очиб бериш ҳамда улар бир-бири билан қандай боғлиқликда эканини аниқлаш.
4. Қуйидаги тушунчаларнинг иқтисодий маъносини аниқлаш:
 - истеъмолга бўлган ўртача ва меъерий мойиллик;
 - жамғармага бўлган ўртача ва меъерий мойиллик.
5. Истеъмол ва жамғарма эгри чизиқларининг силжишига сабаб бўлган омилларни аниқлаш.
6. Инвестиция харажатлари таркиби ва боғланган ҳамда боғланмаган инвестициялар ўзгаришини белгиловчи омилларни аниқлаш.
7. Инвестицияларга бўлган талаб функциясининг мазмунини очиб бериш.
8. Режалаштирилган ва ҳақиқий инвестициялар миқдорини тенглаштиришда товар захираларининг аҳамиятини тушуниш.
9. Инвестицияларга бўлган талаб эгри чизигининг силжишига сабаб бўлувчи омилларни аниқлаш ва нима сабабдан инвестиция харажатларининг ўзгариши юқори даражадаги нобарқарорликка эга эканини тушуниш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

- а) истеъмол функцияси;
- б) жамғарма функцияси;
- в) жамғармага бўлган ўртача мойиллик;
- г) истеъмолга бўлган ўртача мойиллик;
- д) истеъмолга бўлган меъерий мойиллик;
- е) жамғармага бўлган меъерий мойиллик;
- ж) боғлиқ бўлмаган истеъмол харажатлари;
- з) боғлиқ бўлмаган жами харажатлар;
- и) боғлиқ бўлган истеъмол харажатлари;
- к) даромад;
- л) режадаги инвестициялар;
- м) ҳақиқий инвестициялар;
- н) боғланмаган инвестициялар;
- о) фоиз ставкаси;

1. Истеъмолга йўналтириладиган (фоизларда ифодаланган) ихтиёрдаги йиллик даромаднинг ҳар бир қўшимча бирлигининг улуши.
2. Ҳажми истеъмол харажатлари миқдорига тенг даромад; 100 фоиз истеъмолга сарфланадиган даромад даражаси.
3. Ҳар бир берилган вақтда ихтиёрдаги даромаднинг турли миқдорлари ва жами истеъмол харажатлари ўртасидаги боғлиқлик (бошқа тенг шартларда). Ихтиёрдаги даромаднинг турли эҳтимолий даражаларида маълум вақт мобайнида режалаштирилаётган истеъмол харажатлари.
4. Йил охирида ишлаб чиқариш захираларида режалаштирилмаган ўзгаришлар миқдорига камайтирилган (оширилган) режадаги инвестициялар. Хусусий фирмалар инвестицияларининг реал ҳажми.
5. Ҳар бир берилган вазиятда ҳажми ва ўзгариши ихтиёрдаги жорий даромадга боғлиқ бўлмаган жами харажатлар қисми.
6. Истеъмолга йўналтириладиган фоизларда ифодаланган ихтиёрдаги йиллик даромад улуши.
7. Ўзгариши ва ҳажми ихтиёрдаги даромадга боғлиқ бўлмаган истеъмол харажатларининг қисми.

8. Ихтиёрдаги йиллик даромаднинг жамғармага йўналтириладиган (фоизларда ифодаланган) ҳар бир қўшимча бирлигининг улуши.
9. Ихтиёрдаги йиллик даромад даражасига боғлиқ бўлмаган инвестиция харажатлари.
10. Берилган ушбу вазиятда, бошқа тенг шароитларда жамғарма ҳажми ва ихтиёрдаги даромаднинг турли миқдорлари ўртасидаги боғлиқлик.
11. Йиллик даромаднинг ҳар қандай имкониятли даражасида ишлаб чиқарувчилар амалга оширишни кўзлаган инвестиция харажатлари.
12. Ҳажми ва ўзгариши ихтиёрдаги жорий даромад ўзгаришига боғлиқ бўлган истеъмол харажатлари қисми.
13. Пуллардан (қарзлардан) фойдаланганлик учун тўлов.
14. Жамғармага йўналтириладиган фоизларда ифодаланган ихтиёрдаги йиллик даромад улуши.

МАШҚЛАР

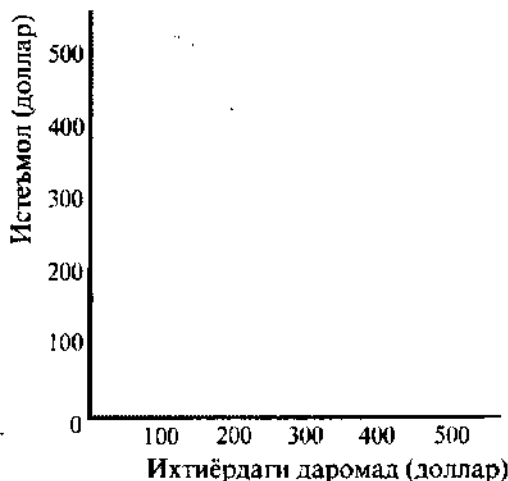
1. Оиланинг ҳафталик истеъмол харажатлари 100 доллар ҳамда ҳафталик даромад ҳажмининг 1/2 қисмининг йиғиндисига тенг ($C=100\text{долл.} + 1/2 DI$).

а) 4.1-жадвал маълумотлари бўйича оиланинг истеъмол харажатлари ва даромаднинг ҳар бир даражасидаги жамғарма миқдори (долларда) ҳисобланг.

4.1-жадвал

Ихтиёрдаги даромад (DI)	Истеъмол (C)	Жамғарма (S)	Ихтиёрдаги даромад (DI)	Истеъмол (C)	Жамғарма (S)
0			300		
100			400		
200			500		

б) 4.1-жадвал маълумотларига асосланиб, 4.1-расмда истеъмол функцияси графини чизинг. Бу расмда чап бурчакдан 45° га тенг диагональ (қия) чизиқ ўтказинг. Бу

4.1 - расм. Истеъмол функцияси

эгри чизикда жойлашган ҳар бир нуқтада истеъмол харажатлари ихтиёрдаги даромадга тенг. Ихтиёрдаги даромаднинг қандай даражаларида истеъмолга сарфлар ихтиёрдаги даромад ҳажмига тенг, ундаг кам ва кўп бўлишини ҳисобланг.

2. Фараз қилайлик, истеъмол функцияси, худди олдинги машқдаги каби, яъни $C=100\text{долл.} + 1/2 DI$. 4.2-жадвал маълумотлари бўйича қуйидагиларни ҳисобланг:

а) Ихтиёрдаги даромаднинг ҳар бир ўзгаришига истеъмол харажатлари ҳажмининг ўзгаришини.

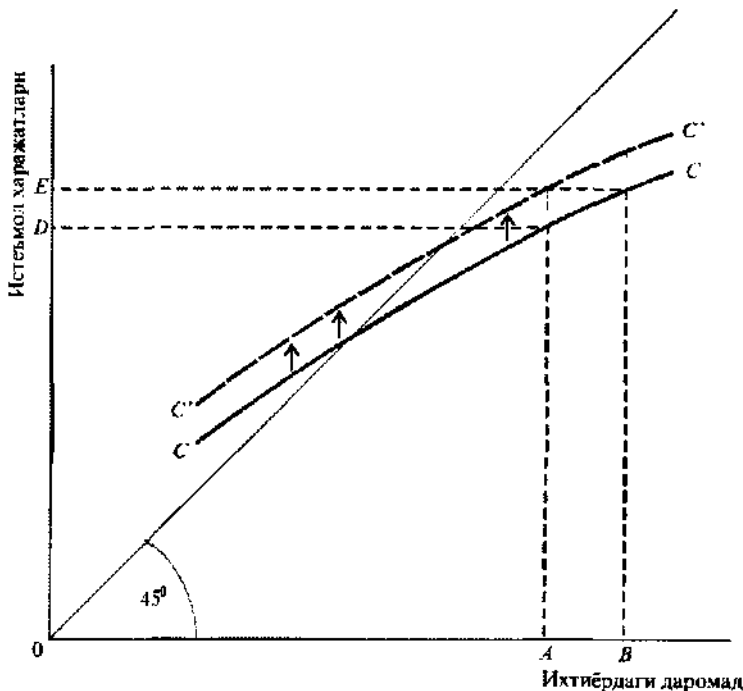
б) Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик миқдорини (MPC).

4.2-жадвал

Ихтиёрдаги даромаднинг ўзгариши (DI)	Истеъмол харажатларининг ўзгариши (C)	Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик (MPC)
0 дан 1 гача (+1)		
399 дан 400 гача (+1)		
400 дан 401 гача (+1)		
400 дан 410 гача (+10)		
410 дан 400 гача (-10)		
400 дан 399 гача (-1)		

3. 4.2-расмда CC эгри чизиги миллий истеъмол функциясини акс эттиради.

Расмда ихтиёрдаги даромад OA кесимга, унга мос келувчи истеъмол харажатлари эса OD кесимга тенг.

4.2 - расм. Миллий истеъмол функцияси

а) Истеъмол харажатлари кўпайди ва ОЕ кесимга тенг бўлди.

Қуйида келтирилган сабаблардан қайси бири бу ўсишни келтириб чиқарганини аниқланг:

— ихтиёрдаги даромаднинг ОА дан ОВ гача кўпайиши;

— истеъмол эгри чизигини СС ҳолатдан С¹С¹ ҳолатга силжишига олиб келган бошқа (ихтиёрдаги даромад ўзгариши билан боғлиқ бўлмаган) омилларнинг ўзгариши;

— ҳам биринчи, ҳам иккинчи сабаблар.

б) Нуфузли иқтисодий манба яқин келажакда иқтисодиётда пасайиш бўлишини тахмин қилмоқда. Келаятган машаққатли даврдан ўтиб олиш учун, жамиятда ҳали ихтиёрдаги даромад ўзгармаган бўлса-да, камроқ истеъмол қилиш ва кўпроқ жамғаришга интилиш кучаяди. Ушбу вазиятни график ёрдамида 4.2-расмда кўрсатинг.

4. Фараз қилайлик, А мамлакатда 100 оила ҳисобга олинган. Оилаларнинг биринчи ярми 1/2 га тенг, қолган ярми эса 3/4га тенг истеъмолга бўлган меъёрий мойилликка эга.

а) Агар ихтиёрдаги даромад 10000 долларга кўпайса ва унинг ўсиши оилаларнинг биринчи ярмига тўғри келса, у ҳолда жами истеъмол харажатлари қанчага ўсади?

б) Агар ихтиёрдаги даромаднинг барча ўсиши оилаларнинг иккинчи ярмига тўғри келса, унда жами истеъмол харажатлари қанчага ўсади?

ТЕСТЛАР

1. Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик – бу:

а) жами истеъмолнинг жами даромадга нисбати;

б) даромад ўзгариши оқибатида истеъмол харажатларидаги ўзгаришлар;

в) даромаднинг берилган даражасида истеъмол харажатлари миқдорини ифодаловчи эгри чизик;

г) истеъмол харажатлари ўсишининг ихтиёрдаги даромад ўсиши бирлигига нисбати;

д) барча жавоблар нотўғри.

2. Истеъмолга ва жамғармага бўлган меъёрий мойиллик ўртасидаги боғлиқлик қуйидагида ўз ифодасини топади:

а) уларнинг йиғиндиси 1 га тенг;

б) улар ўртасидаги нисбат истеъмолга бўлган ўртача мойилликни ифодалайди;

в) уларнинг йиғиндиси ихтиёрдаги даромадга тенг, чунки у истеъмол ва жамғармага бўлинади;

г) улар тенг бўлган эгри чизикдаги нуқта даромаднинг чегаравий (бошланғич) даражасига мос келади;

д) уларнинг йиғиндиси 0 га тенг.

3. Агар кишилар ўз даромадларининг барчасини истеъмолга сарфламай, харажат қилинмаган қисмини банкка жойлаштира, унда (даромад ва маҳсулотнинг миллий ҳисоби атамасини қўллаб) уларнинг бу ишлари ҳақида нима дейиш мумкин:

а) жамғарадилар, бироқ инвестиция қилмайдилар;

б) инвестиция қиладилар, бироқ жамғармайдилар;

в) жамғармайдилар ва инвестиция қилмайдилар;

г) ҳам жамғарадилар, ҳам инвестиция қиладилар;

д) жамғарадилар, бироқ қимматли қоғозлар сотиб олиш учун фойдаланиладиган жамғарма қисмини инвестиция қиладилар.

4. “Якка тартибдаги жамғармалар” миллий ҳисоблар тизимида қўлланивчи атама сифатида нимани англатади?
- а) онла барча активларининг умумий миқдори;
 - б) қандайдир даврда олинган ва истеъмолга ишлатилмаган даромад;
 - в) онланинг унинг мажбуриятлари чегириб ташлангандан кейин қолган барча активларининг умумий миқдори;
 - г) маълум даврда олинган ва фақат қимматли қоғозлар сотиб олишга ишлатилган ёки банкка жойлаштирилган даромад;
 - д) қандайдир даврда олинган, истеъмол учун ҳам, қимматли қоғозлар сотиб олиш учун ҳам ишлатилмаган, шунингдек банкка ҳам жойлаштирилмаган даромад.
5. Якка тартибдаги истеъмол функциясининг “бошланғич даражаси” нуқтасида:
- а) жамғарма даромадга тенг;
 - б) даромад истеъмолга тенг;
 - в) жамғарма истеъмолга тенг;
 - г) истеъмол инвестицияларга тенг;
 - д) истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 1 га тенг.
6. Санаб ўтилганлардан қайси бири миллий ҳисоблар тизимидаги “инвестициялар” тушунчасига тааллуқли:
- а) ҳар қандай облигация сотиб олиш;
 - б) жамғармага йўналтирилмаган жамғарилган даромаднинг ҳар қандай миқдори;
 - в) ҳар қандай акция сотиб олиш;
 - г) барча жавоблар нотўғри;
 - д) “а”, “б” ва “в” жавоблар тўғри.
7. Дж. Кейнс таъкидлашча, мамлакатдаги истеъмол харажатларининг ҳажми нимага боғлиқ?
- а) истеъмолчининг яшаш жойига;
 - б) оила аъзоларининг ёшига;
 - в) пул таклифининг ўсиш суръатига;
 - г) миллий даромад даражасига;
 - д) ихтиёрдаги даромад даражасига.
8. Қуйидаги боғлиқликлардан қайси бири тесқари боғлиқликни ифодалайди?
- а) истеъмол харажатлари ва ихтиёрдаги даромад ўртасидаги боғлиқлик;
 - б) инвестиция харажатлари ва фоииз ставкаси даражаси ўртасидаги боғлиқлик;
 - в) жамғармалар ва истеъмол ставкаси даражаси ўртасидаги боғлиқлик;
 - г) инвестиция харажатлари ва миллий даромад ўртасидаги боғлиқлик;
 - д) барча жавоблар нотўғри.
9. Агар ихтиёрдаги даромад ҳажми камаяётган бўлса, унда бошқа тенг шартларда:
- а) истеъмол харажатлари ҳам, жамғармалар ҳам ўсади;
 - б) истеъмол харажатлари ўсади, жамғармалар эса қисқаради;
 - в) истеъмол харажатлари қисқаради, жамғармалар эса ўсади;
 - г) истеъмол харажатлари ҳам, жамғармалар ҳам қисқаради;
 - д) барча жавоблар нотўғри.
10. Агар ихтиёрдаги даромад ҳажми берилган мамлакатда кўпайса, унда:
- а) истеъмолга ва жамғармага бўлган ўртача мойиллик ўсади;

- б) истеъмолга бўлган ўртача мойиллик ўсади, жамғармага бўлгани эса пасаяди;
 в) истеъмолга бўлган ўртача мойиллик пасаяди, жамғармага бўлгани эса ўсади;
 г) истеъмолга ва жамғармага бўлган ўртача мойиллик пасаяди;
 д) барча жавоблар нотўғри.
11. Қуйидаги боғлиқликлардан қай бири тўғри боғлиқликни ифодалайди?
 а) истеъмол харажатлари ва ихтиёрдаги даромад ўртасидаги боғлиқлик;
 б) жамғармалар ва ихтиёрдаги даромад ўртасидаги боғлиқлик;
 в) жамғармалар ва фоиз ставкаси даражаси ўртасидаги боғлиқлик;
 г) истеъмол харажатлари ва аҳоли сони ўртасидаги боғлиқлик;
 д) барча жавоблар тўғри.
12. Инвестициялар ҳажмига қуйидагилардан қай бири таъсир кўрсатади:
 а) фоиз ставкаси даражаси;
 б) тadbиркорларнинг умид билан ёки умидсиз кутишлари;
 в) технологик ўзгаришлар даражаси;
 г) ишлаб чиқариш ускунасининг юкланганлик даражаси;
 д) барча жавоблар тўғри.
13. Қуйидагилардан қай бири боғлиқ бўлмаган харажатлар ўсишини акс эттиради?
 а) истеъмол функцияси эгри чизигининг юқорига силжиши;
 б) СММ кўпайишига қараб инвестицияларнинг ўсиши;
 в) истеъмол функцияси эгри чизиги бўйлаб юқорига ҳаракат;
 г) истеъмол функцияси эгри чизиги бўйлаб пастга ҳаракат;
 д) барча жавоблар тўғри.
14. Ихтиёрдаги даромаднинг берилган даражасида жамғармага ва истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик миқдорларининг йиғиндиси:
 а) 0 га тенг; б) 1 га тенг; в) 100 га тенг; г) 1000 га тенг; д) 10000 га тенг.
15. Агар реал фоиз ставкаси кўпайса, унда:
 а) инвестицияларга бўлган талаб эгри чизиги ўнгга силжийди;
 б) инвестицияларга бўлган талаб эгри чизиги чапга силжийди;
 в) инвестицияларга бўлган талаб эгри чизиги юқорига кўчади;
 г) инвестиция харажатлари қисқаради;
 д) барча жавоблар нотўғри.

ТЎҒРИ / НОТЎҒРИ

1. Жамғармалар ихтиёрдаги даромаддан истеъмол харажатларининг айирмасига тенг.
2. Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик ҳар доим жамғармага бўлган меъёрий мойилликка тенг.
3. Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик – бу истеъмол ўсишининг даромад ўсишига шибати.
4. Инсонларнинг иқтисодий хатти-ҳаракати қатъий индивидуаллашган, шунинг учун истеъмолчи хатти-ҳаракатининг умумий қоидаларини ифодалаб бўлмайди.
5. Жамғармалар ва инвестицияларнинг ҳажми ҳамда ўзгариши бир хил омиллар таъсири билан аниқланади.
6. Инвестиция харажатлари истеъмол харажатларига қараганда нобарқарорроқ, чунки уларга фоиз ставкасининг ўзгариши ва тadbиркорларнинг кутишлари таъсир кўрсатади.

7. Агар кам даромадли оилада истеъмол ҳажми унинг даромади даражасидан ортиқ бўлса, унда бу оилага истеъмолга юқори меъёрий мойиллик бўлиши хос бўлади.
8. Агар истеъмол функцияси маълум бўлса, жамғарма функцияси графигини ҳар доим чизиш мумкин.
9. Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик, демак жамғармага бўлган меъёрий мойиллик ҳам, айниқса узоқ муддатли даврда асосан нархлар даражасига боғлиқ.
10. Даромад ўсишига қараб, озиқ-овқат сотиб олишга сарфлар ҳиссаси пасаяди.
11. Инвестиция харажатлари ўзгариши одатда барқарордир.
12. Кейнс фикрига мувофиқ, жамғарма даражаси, биринчи навбатда, ихтиёрдаги даромад ҳажмига боғлиқ.
13. Инновация жараёнлари ривожланишининг мунтазам эмаслиги ва фойда даражасидаги тебранишлар инвестиция харажатлари ўзгариш суръатларининг барқарорлигини оширишда катта аҳамиятга эга.
14. Фонзнинг реал даражаси унинг номинал миқдоридан инфляция даражасининг айирмасига тенг.
15. Нархларнинг ўсиши истеъмол эгри чизигини юқорига силжитади.
16. Якка тартибдаги даромадларга солиқларнинг ўсиши ҳам истеъмол харажатларини, ҳам жамғармаларни камайтиради.
17. Даромаднинг ўсиши инвестициялар ошишини рағбатлантириши мумкин.
18. Агар истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 0,9 га тенг бўлса, бу оила ҳар доим ўз даромадининг 90 фоизини товарлар ва хизматларга сарфлашини билдиради.
19. Миллий истеъмол функцияси жамиятда қўшимча даромадни тақсимлаш ифодасига боғлиқ эмас.
20. Истеъмолга ва жамғармага бўлган меъёрий мойиллик миқдорларининг йиғиндисини ҳар доим 1 га тенг.

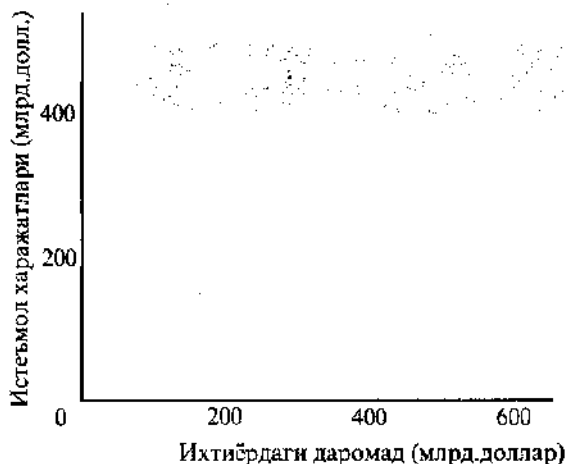
МУАММОЛАР

1. 4.3-жадвалда А мамлакатда ихтиёрдаги даромад ҳажми ва истеъмол харажатлари ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи маълумотлар келтирилган (млрд. долларда).

4.3-жадвал

Истеъмол харажатлари	Ихтиёрдаги даромад	Истеъмол харажатлари	Ихтиёрдаги даромад
120	100	330	400
200	200	380	500
270	300	420	600

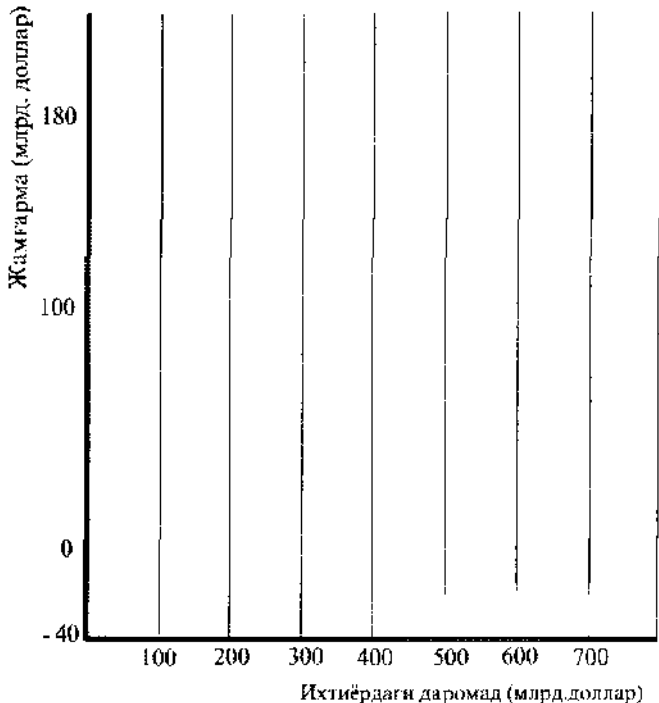
- а) 4.3-расмда А мамлакатдаги истеъмол функциясини акс эттиринг.
- б) Ихтиёрдаги даромад (млрд.долларда) 100дан 200га, 300дан 400га, 500дан 600га ўсган шароитларда истеъмолга бўлган меъёрий мойилликни ҳисобланг.
- в) Агар 4.3-жадвалдаги ихтиёрдаги даромаднинг ҳар бир даражасида истеъмол харажатлари 5 млрд.долларга ўсса, бу истеъмол функцияси эгри чизигида қандай акс этади? (4.3-расм)
- г) 4.3-жадвал маълумотларига асосланиб, жамғарма функциясини 4.4-расмдан фойдаланиб акс эттиринг.
- д) Ихтиёрдаги даромад (млрд.долларда) 100дан 200га, 300дан 400га, 500дан 600га ўсган шароитларда жамғармага бўлган меъёрий мойилликни ҳисобланг.
- е) "б" ва "д" лардаги ҳисоблар натижаларидан фойдаланиб, истеъмолга ва жамғармага бўлган меъёрий мойилликлар йиғиндисини ҳисобланг.

4.3 - расм. Истеъмол функцияси

ж) Иштирдаги даромаднинг ҳар бир даражасида миллий истеъмолнинг 5 млрд.долларга ўсиши истеъмол функциясини юқорига силжитди. Жамғарма функцияси эгри чизигининг ҳолати қандай ўзгаришини аниқланг (4.4-расмдан фойдаланинг).

2. Фараз қилайлик, фирма 7 та инвестицион лойиҳани кўриб чиқмоқда. Ҳар бир лойиҳа бўйича фойданинг кутилаётган меъёри ҳақидаги маълумотлар 4.4-жадвалда келтирилган.

4.4 - расм. Жамғарма функцияси

Лойиҳалар	Фойданинг кўтарилишган меъёри (%)
А	12
Б	8
В	7
Г	15
Д	25
Е	11
Ж	9

а) Агар фирма йилига 10% тўлаш ҳисобига кредит олса, унда бу лойиҳалардан қайсилари шаксиз даромад келтирмайди?

б) Агар кредитга фойз ставкаси 13%гача кўтарилса, унда қайси лойиҳалар даромад келтирмайди?

3. Фараз қилайлик, истеъмолга бўлган меъёрий мойиллиги 0,9 га тенг бўлган бир киши даромадини 1 доллари ушбу кўрсаткич 0,8 га тенг бўлган бошқа кишига ўтади. Истеъмол харажатлари ва жамғармалар миқдори қандай ўзгаради?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. д; 2. к; 3. а; 4. м; 5. з; 6. г; 7. ж; 8. е; 9. и; 10. б; 11. л; 12. и; 13. б; 14. в.

Машқлар

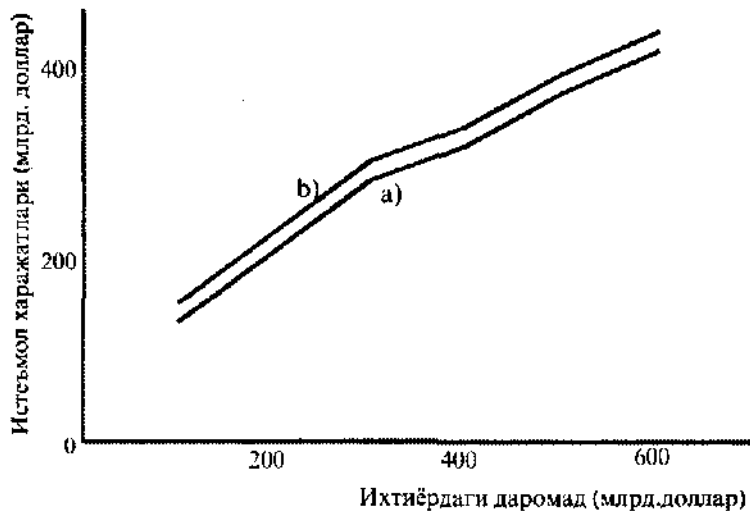
- а) Истеъмол (С): 100, 150, 200, 250, 300, 350.
Жамғарма (S): -100, -50, 0, 50, 100, 150.
б) $DI=200$ да $C=DI$; $DI=0$ дан 200гачада $C<DI$; $DI=300$ дан 500гачада $C>DI$.
- а) Истеъмол харажатларидаги ўзгаришлар +50 центга; +50 центга; +50 центга; +5 долларга; -5 долларга; -50 центга тенг.
б) Ҳамма ҳолларда $MPC=1/2$.
- а) Ҳам бу, ҳам бошқа сабаблар.
б) Истеъмол эгри чизиғи пастга силжиган (масалан, C'С' ҳолатдан СС ҳолатга).
- а) 5000 долларга.
б) 7500 долларга.

Тестлар

1. г; 2. а; 3. а; 4. б; 5. б; 6. г; 7. д; 8. б; 9. г; 10. в; 11. д; 12. д; 13. а; 14. Б; 15. г.

Тўғри/Нотўғри

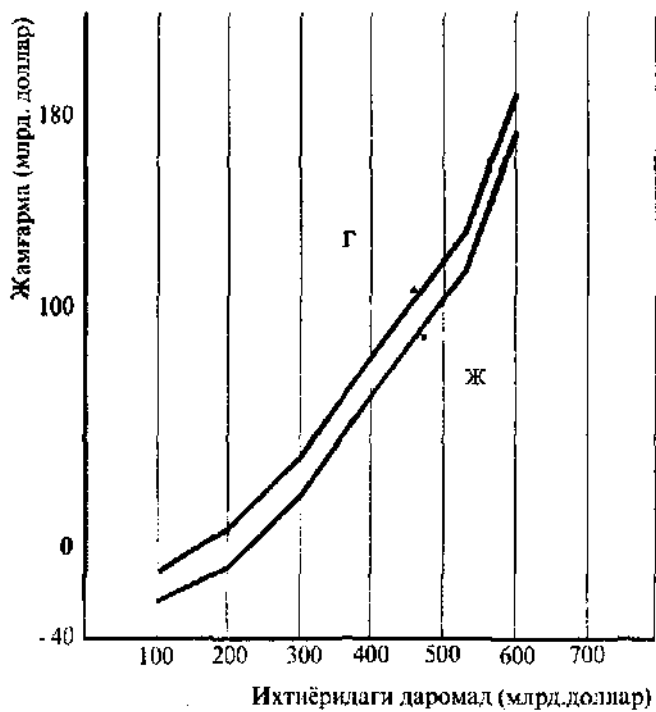
1. Т; 2. Н; 3. Т; 4. Н; 5. Н; 6. Т; 7. Н; 8. Т; 9. Н; 10. Т; 11. Н; 12. Т; 13. Т; 14. Т; 15. Н; 16. Т; 17. Т; 18. Н; 19. Н; 20. Т.

4.5 - расм. Мамлакат истеъмол функцияси

Муаммолар

- а) 4.5-расмга қаранг.
 б) 0,8; 0,6; 0,4
 в) Истеъмол харажатларининг эгри чизиғи юқорига силжийди, чунки истеъмол харажатлари ихтиёрдаги даромаднинг ҳар бир даражасида ўсади (4.5-расмга қаранг).
 г) 4.6-расмга қаранг.
 д) 0,2; 0,4; 0,6.
 е) Ҳамма ҳолларда уларнинг йиғиндиси 1 га тенг.
 ж) 4.6-расмга қаранг. Жамғарма функцияси эгри чизиғи ўнганга пастга силжийди.
- а) Б, В, Ж лойиҳалар.
 б) А, Б, В, Е, Ж лойиҳалар.
- Истеъмол харажатлари 10 центга пасаяди, жамғармалар эса 10 центга ўсади.
 б) 0,8; 0,6; 0,4.
 в) Истеъмол харажатларининг эгри чизиғи юқорига силжийди, чунки истеъмол харажатлари ихтиёрдаги даромаднинг ҳар бир даражасида ўсади (4.5-расмга қаранг).
 г) 4.6-расмга қаранг.
 д) 0,2; 0,4; 0,6.
 е) Ҳамма ҳолларда уларнинг йиғиндиси 1 га тенг.
 ж) 4.6-расмга қаранг. Жамғарма функцияси эгри чизиғи ўнганга-пастга силжийди.

4.6 - расм. Жамғарма функцияси

5 мавзу

КЛАССИК ВА КЕЙНС МОДЕЛЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ МУВОЗАНАТЛИ ҲАЖМИ

Иқтисодий адабиётларда макроиқтисодий мувозанат "жами талаб - жами таклиф" (AD-AS) умумий моделининг турлича талқинлари мавжуд.

Бу моделнинг классик варианты Сэй қонунига асосланади ва қуйидагиларни кўзда тутади:

1. Иш ҳақи ва нархлар мутлақ эгилувчан бўлади.
2. Жами таклиф иқтисодий ўсишнинг кучайтирувчиси сифатида биринчи ўринга қўйилади.
3. Бозор механизми тўла бандлик ва ишлаб чиқаришнинг бошқа омилларидан тўла фойдаланиш шароитида жами талаб ва жами таклиф мувозанатини таъминлаш қобилиятига эга бўлади.
4. Жами таклиф ҳажми иқтисодиётнинг потенциал имкониятлари билан мослашувга муттасил интилади (шунинг учун жами таклиф эгри чизиги нархлар даражаси ўзгариши ва яратилувчи даромад ҳажмининг доимийлигини акс эттириб, тик чизиқ билан тасвирланади).

Сэй қонуни ва нарх ҳамда иш ҳақи миқдорининг мутлақ эгилувчанлиги ҳақидаги классик ғояларни танқид қилган Дж.Мейнард Кейнс, мувозанат умумий моделининг тамоман бошқача изоҳини берди. Бу ўринда Кейнс назариясининг қуйидаги қоидаларни муҳим аҳамиятга эгадир.

1. Қисқа муддатли даврда иш ҳақи ва нархлар миқдори қатъий бўлади. Шунинг учун бозор механизми давлат аралашувисиз бир вақтда тўла бандликни ва ишлаб чиқариш воситаларидан тўла фойдаланишни таъминлаб, иқтисодиётни баланслаштиришга қодир эмас.
2. Самарали талаб иқтисодий ўсишнинг ҳаракатлантирувчи омилдир, чунки қисқа муддатли даврда жами таклиф миқдори белгиланган бўлиб, кўпинча кутилаётган жами талабга мослашади.
3. Инвестициялар ҳажми ва истеъмол функциясининг кўриниши даромад ва бандлик даражасини белгилайди. Мувозанатли даромаднинг ўсиши ҳар доим инвестициялар ўсишидан ортиқ бўлиб, унинг миқдори оддий мультипликатор ёрдамида аниқланади.
4. Мувозанатли даромад ўзгаришига (агар гап очиқ иқтисодиёт ҳақида борса) соф экспорт миқдори ва унинг ўзгариши таъсир кўрсатади.
5. Мувозанатли даромадни икки усул билан аниқлаш мумкин: жами харажатларни қўшиш ($Y = C + I$ ёки $Y = C + I + G + X_n$) ва "кирим-чиқим" йўли билан ($I=S$).
6. Мультипликатор моделига мувофиқ иқтисодиётнинг жўшқин ўсиши истеъмол харажатларини кўпайтиришни кўзда тутади. Шунинг учун жамғармаларнинг ўсиши мувозанатли СММнинг камайишига олиб келиб, натижада келажақда жамғармаларни ўстириш имкониятларини пасайтириши мумкин ("тежамкорлик парадокси").

7. Иқтисодий мувозанат жами таклиф эгри чизигининг турли кесимларида содир бўлиши мумкин.

Ўқув мақсадлари

1. Мувозанатли ишлаб чиқаришнинг классик ва Кейнс моделлари ўртасидаги асосий фарқларни аниқлаш.
2. Нима учун кейнсчилар, классиклардан фарқли равишда (агар гап қисқа муддатли давр ҳақида борса), мувозанатли ишлаб чиқариш барча ишлаб чиқариш ресурсларидан фақат тўла фойдаланилганда эмас, балки тўла фойдаланилмаган ҳолларда ҳам содир бўлиши мумкин деб ҳисоблашларини тушуниш.
3. СММни ўлчашнинг икки усулини англаб олиш ва уларнинг функционал вазифасини аниқлаш.
4. Мультипликатор моделини ва унинг мувозанатли СММ ҳажмидаги ўзгаришларни аниқлашдаги аҳамиятини тушунтириш.
5. Тежамкорлик парадоксининг моҳиятини очиш.
6. Ташқи савдонинг СММ мувозанатли ҳажмига таъсирини аниқлаш.
7. Икки мувозанатли модел: нархларнинг доимий даражасида жами харажатлар ва реал СММ ўртасидаги ўзаро боғлиқликни акс эттирувчи Кейнс модели ҳамда нархларнинг ўзгарувчанлик даражасида жами талаб ва жами таклифнинг ўзаро боғлиқлигини инфодаловчи "жами талаб - жами таклиф" моделининг ўзаро боғлиқлигини тушуниш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

- а) жами харажатлар ва ишлаб чиқариш ҳажмини солиштириш усули;
- б) бандликнинг классик назарияси;
- в) Сэй қонуни;
- г) самарали талаб;
- д) макроиқтисодий мувозанатнинг Кейнс модели;
- е) мультипликатор самараси;
- ж) мультипликатор;
- з) тежамкорлик парадокси;
- и) очиқ иқтисодиёт;
- к) ёпиқ иқтисодиёт;
- л) "кирим ва чиқим" усули.

1. Классик мактаб намояндалари илгари сурган, хусусан, бозор механизми аҳолининг тўла бандлиги учун шароит яратади, деган макроиқтисодий ғоя.
2. Жамиятнинг кўпроқ жамғаришга интилиши жамғармаларнинг кўпайишига эмас, балки аввалги ҳажмда қолишига ва ҳатто камайишига олиб келади.
3. Жами харажатлар миллий маҳсулотга тенг бўлган СММнинг реал ҳажмини аниқлаш орқали мувозанатли СММни аниқлаш.
4. "Кирим"лар миқдори "чиқим"лар миқдорига тенг бўлган СММ ҳажмини аниқлаш йўли билан мувозанатли СММни аниқлаш.
5. Тадбиркорлар қўллаб-қувватлаш ниятида бўлган жами таклиф эгри чизиги билан жами талаб эгри чизиги кесишган нуқтадаги жами талаб миқдори.
6. Мувозанатли СММ ўзгаришининг инвестициялар ҳажми ўзгаришига ёки жами харажатларнинг бошқа ҳар қандай қисмининг ўзгаришига нисбати.
7. Товарлар ва хизматлар экспорти ҳамда импортини амалга оширувчи мамлакат иқтисоди.

8. Нархларнинг доимий даражасида жами харажатлар ва реал ЯММ ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ифодаловчи модель.
9. Жами харажатлар ўзгаришининг мувозанатли СММ га кўрсатадиган таъсири.
10. Товарлар ва хизматларни импорт ҳам, экспорт ҳам қилмайдиган мамлакат иқтисоди.
11. Товарларнинг жами таклифи уларга тенг жами талабни яратади деган макроиқтисодий таъмойил.

МАШҚЛАР

1. Қуйида келтирилган омилларнинг кейнсчилар ва классиклар талқинида (бошқа тенг шартларда) ЯММ ҳажми ва нархлар даражаси ўзгаришига таъсирини аниқлап (\dot{Y} ўсиш (+), пасайиш (-), ўзгаришнинг йўқлиги (0)):

- а) ЯММ потенциал ҳажмининг ўсиши.
 - б) Жами талаб ўсиши.
 - в) Фонз ставкасининг ўсиши ва жами талабнинг қисқариши.
 - г) Нефть нархининг ўсиши натижасида бошқа товар ва хизматларга талабнинг пасайиши.
 - д) Йирик фожиа туфайли ЯММ потенциал ҳажми 25%га пасаяди.
- Жавоблар асосида 5.1-жадвални тўлдиринг.

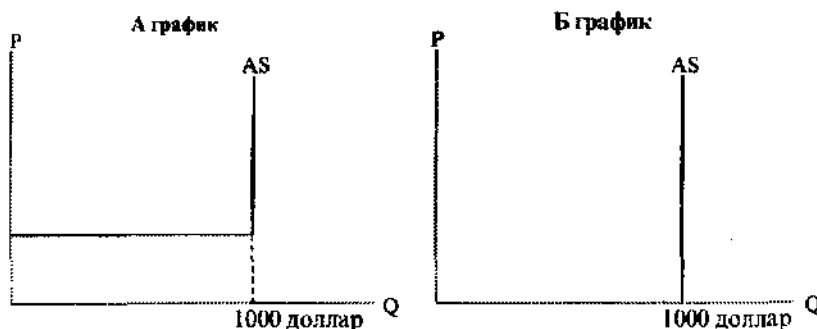
5.1-жадвал

Омиллар	Кейнсча баҳолаш		Классик баҳолаш	
	Нархлар	Ишлаб чиқариш	Нархлар	Ишлаб чиқариш
а				
б				
в				
г				
д				

2. 5.1-расмда (А ва Б графиклар) 1000 млрд. долларга тенг бўлган ишлаб чиқаришнинг потенциал ҳажмидаги жами таклиф эгри чизиғи акс эттирилган.

а) Ушбу графиклардан қайсиниси жами таклиф эгри чизиғининг классик нуқтан назардаги шаклини, қайсиниси кейнсча нуқтан назардаги шаклини акс эттиришини аниқлап.

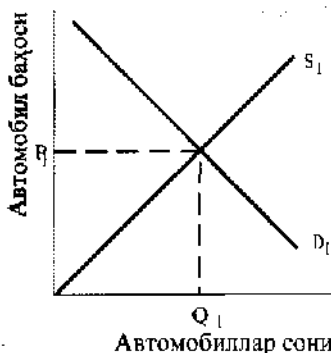
б) Жами талаб қисқариши ЯММ ҳажмига таъсир этмайди, бироқ нархларнинг умумий даражасини шу заҳотиёқ ўзгартиради, деган фикр қайси иқтисодий мактаб тарафдорларига тегишли? Классикларгами ёки кейнсчиларгами?

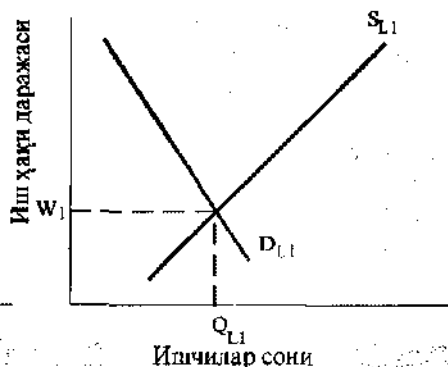
5.1-расм. Жами таклиф эгри чизиқлари

3. Агар мамлакатнинг жами ишлаб чиқариши 500000 бирликни, муомаладаги пуллар миқдори 1000000 долларни ташкил этса, пулларнинг айланиш тезлиги эса 4 га тенг бўлса, мувозанатли ишлаб чиқаришнинг классик моделига мувофиқ ўртача нарх даражасини ҳисобланг.

4. 5.2- ва 5.3-расмлар автомобиллар бозоридаги ва меҳнат бозоридаги дастлабки мувозанатни акс эттираяпти. Агар автомобилларга талаб ошса, классик назарияга мувофиқ автомобилсозлар учун автомобиллар бозорида ва меҳнат бозорида мувозанат қандай ўзгаришини кўрсатинг.

5.2 - Расм. Автомобиллар бозоридаги талаб ва тақлиф эгри чизиқлари

5.3 - расм. Меҳнат бозоридаги талаб ва тақлиф эгри чизиқлари

5. Истеъмол функцияси $C = 100 + 0,9 DI$ (ихтиёрдаги даромад):

а) Ихтиёрдаги даромаднинг берилган миқдорларидаги истеъмол харажатлари ва жамғармаларни ҳисобланг (5.2-жадвалга қаранг).

5.2-жадвал

Ихтиёрдаги даромад (DI) (млрд. дол.лар)	Истеъмол харажатлари (C) (млрд. дол.лар)	Жамғармалар (S) (млрд. дол.лар)
600		
800		
1000		
1200		
1400		

б) Истеъмолга (MPC) ва жамғармага бўлган меъёрий мойилликни (MPS) ҳисобланг.

в) Харажатлар мультипликаторини (M) ҳисобланг.

6. 5.3-жадвалда ёпиқ иқтисодиётдаги истеъмол харажатлари, жамғармалар ва СММ миқдорини ифодаловчи маълумотлар келтирилган (долларда).

а) Тула бандлик шароитидаги СММ ҳажми 590 долларга тенг. Инвестициялар мультипликатори миқдорини ҳисобланг.

б) Соф режалаштирилган инвестициялар 58 долларни ташкил этди. Номинал ва реал СММлар ҳажмидаги фарқни аниқланг. Улар ўртасидаги узилиш қандай кўринишга эга — инфляциялими ёки дефляциялими?

в) Соф режалаштирилган инвестициялар 38 долларга тенг. Тўла ва тўла бўлмаган бандлик шароитларида эришилган реал СММ ҳажмларидаги фарқни аниқланг. Бу узилиш қандай кўринишга эга — инфляциялими ёки дефляциялими?

5.3-жадвал

СММ ҳажми (NNP)	Истеъмол (C)	Жамғарма (S)
550	520	30
560	526	34
570	532	38
580	538	42
590	544	46
600	550	50
610	556	54
620	562	58
630	568	62

ТЕСТЛАР

1. Кейнс назариясининг классик назариядан устун келишига имкон берган асосий сабаб:

а) Кейнс назарияси иқтисодиётнинг узоқ даврдаги хатти-ҳаракатини изоҳлаб берганида;

б) Кейнс назарияси иқтисодиётнинг қисқа даврдаги хатти-ҳаракатини изоҳлаб берганида;

в) классик назария иқтисодиётнинг қисқа даврдаги хатти-ҳаракатини изоҳлаб бера олмаганида;

г) Кейнс назарияси ўзининг асосий қондаларини мамлакатда муомалада бўлган пуллар миқдори билан боғламаганида;

д) "б" ва "в" жавоблар тўғри.

2. Сэй қонуни қуйидагилар ўртасидаги боғлиқликни қайд этади:

а) қуёшдаги доғлар, об-ҳаво шароитлари ва аграр (қишлоқ хўжалиги) соҳадаги ишлаб чиқариш ҳажми;

б) пулларга талаб ва уларнинг таклифи;

в) жамғармалар, инвестициялар ва фоиз даражаси;

г) кредит, ишлаб чиқариш ва меҳнат бозори;

д) ишлаб чиқариш, даромад ва харажатлар.

3. Ўзини тартибга солувчи бозор тизими нимани кафолатлайди:

а) товарлар тақчиллиги йўқлигини;

б) товарлар ортиқچалиги бўлиши мумкин эмаслигини;

в) тез-тез пайдо бўладиган барқарор ва узоқ муддатли товарлар тақчиллиги мумкинлигини;

г) нархлар механизми таъсири натижасида товарлар миқдорининг тез йўқолувчи тақчилликлари ва ортиқچалигини;

д) "а" ва "б" жавоблар тўғри.

4. Меҳнатга талаб:

а) иш ҳақи даражаси билан бевосита боғлиқ;

б) ушбу меҳнат туфайли ишлаб чиқарилган маҳсулот таклифи билан бевосита боғлиқ;

- в) машиналар ва асбоб-ускуналарга талаб билан белгиланади;
 г) ушбу меҳнат туфайли ишлаб чиқарилган маҳсулотга бўлган талаб билан белгиланади;
 д) "а" ва "г" жавоблар тўғри.
5. Агар инсонлар камроқ тежамкор бўлиб борсалар, унда бошқа тенг шартларда:
 а) кредитга талаб ўсади;
 б) кредит пархи пасаяди;
 в) жамғармалар эгри чизиги чапга сурилади;
 г) жамғармалар миқдори фоиз ставкасининг ҳар бир берилган даражасида ўсиб боради;
 д) барча жавоблар тўғри.
6. Тўла бандлик шароитидаги ва барча ресурслардан тўла фойдаланилгандаги ишлаб чиқариш даражаси нақд пул миқдори ва нархлар даражасига боғлиқ эмас, деган ғоя қайси назарияга таалуқли:
 а) Кейнс назариясига;
 б) Маркс назариясига;
 в) пулнинг миқдорий назариясига;
 г) Сэй қонунига;
 д) барча жавоблар тўғри.
7. Дж.М.Кейнс классик макроиқтисодий назариянинг қуйида санаб ўтилган концепцияларидан қайси бирини танқид қилган?
 а) Сэй қонуни;
 б) пулнинг миқдорий назарияси;
 в) иқтисодиётнинг бозор орқали ўзини тартибга солиш назарияси;
 г) барча жавоблар тўғри;
 д) фақат "а" ва "в" жавоблар тўғри.
8. Дж.М.Кейнс назариясига мувофиқ, жамғармалар инвестициялардан ортиқ бўлиши мумкин, агар:
 а) фоиз ставкаси даражаси ўсса;
 б) узоқ вақт давомида иқтисодиётда ортиқча қайта ишлаб чиқариш ва ишсизлик мавжуд бўлса;
 в) Сэй қонуни амал қилмаса;
 г) ушбу иқтисодиётда ортиқча қайта ишлаб чиқариш ва ишсизлик мумкин эмас;
 д) "б" ва "в" жавоблар тўғри.
9. Кейнснинг истеъмол харажатлари назариясига кўра:
 а) истеъмол харажатлари ихтиёрдаги даромадга бевосита боғлиқдир;
 б) агар ихтиёрдаги даромад ўсса, истеъмол харажатлари пасаяди;
 в) агар ихтиёрдаги даромад ўсса, унда унинг истеъмолга йўналтирилган улуши пасаяди;
 г) барча жавоблар тўғри;
 д) фақат "а" ва "в" жавоблар тўғри.
10. Ихтиёрдаги даромад миқдори ўзгариши билан истеъмол харажатлари ҳажми ҳам ўзгаради, лекин камроқ даражада, деган ғоя қуйидагилардан бирининг муҳим таркибий қисмидир:

- а) Кейнснинг инвестициялар назарияси;
 - б) Кейнснинг бандлик назарияси;
 - в) классик макроиқтисодий назария;
 - г) пулнинг миқдорий назарияси;
 - д) Кейнснинг истеъмол назарияси.
11. Кейнс назариясига қўра ишлаб чиқариш даражаси жами талаб ҳажми билан белгиланади. Бу қуйидагини аниқлатади:
- а) даромадни ишлаб чиқариш бу даромадга талабни яратади;
 - б) пулга бўлган талаб тадбиркорларни товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришга мажбур қилади;
 - в) тадбиркорлар ишлаб чиқаришни тўла бандлик даражасигача кенгайтиришга уринадилар;
 - г) тадбиркорлар ишлаб чиқаришга қарор қиладиган маҳсулот ҳажми унга библириладиган талаб билан аниқланади;
 - д) фақат "а" ва "в" жавоблар тўғри.
12. Кейнс мувозанат моделига мувофиқ, иқтисодиёт мувозанатда бўлади, агар:
- а) истеъмол харажатлари йиғиндисидан жамғармаларнинг айирмаси инвестицияларга тенг бўлса;
 - б) маълум давр давомида пул таклифи ўзгариши доимий бўлса;
 - в) режалаштирилган истеъмол харажатлари билан инвестициялар йиғиндиси умумий "чиқимлар"га тенг бўлса;
 - г) давлат бюджети баланслашган бўлса;
 - д) жами таклиф жами талабга тенг бўлса.
13. "Тежамкорлик парадокси"га мувофиқ, даромаднинг ҳар бир даражасида жамғариш истаги қуйидагига сабаб бўлади:
- а) истеъмол эгри чизиги пастга силжийди;
 - б) миллий даромад ва ишлаб чиқаришнинг мувозанатли даражаси пасаяди;
 - в) жамғарма эгри чизиги юқорига силжийди;
 - г) жамғараётган кишилар сони ўсади;
 - д) фақат "а", "б" ва "в" жавоблар тўғри.
14. Дж.М.Кейнснинг оддий моделида, агар жами таклиф жами талабга тенг бўлса, унда:
- а) заҳиралар қисқаради ва тадбиркорлар ишлаб чиқаришни кенгайтира бошлайдилар;
 - б) заҳиралар ўзгармайди, бироқ тадбиркорлар ишлаб чиқаришни кенгайтирадилар;
 - в) заҳиралар ўсади ва тадбиркорлар ишлаб чиқаришни қисқартира бошлайдилар;
 - г) заҳиралар ҳажми ва ишлаб чиқариш даражаси ўзгармайди;
 - д) заҳиралар ўзгармайди, бироқ тадбиркорлар ишлаб чиқаришни қисқартирадилар.
15. Агар иқтисодиётда ишлаб чиқарилган ва сотилган СММ тенг бўлса, унда:
- а) жами даромад жами таклифга тенг;
 - б) "қиримлар" "чиқимлар"га тенг;
 - в) иқтисодиёт тўла бандлик ва барқарор нархларда амал қилади;
 - г) барча жавоблар тўғри;
 - д) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри.

16. Ушбу мамлакат экспортининг ўсиши бошқа тенг шароитларда:
- жами талабни кўпайтиради, бироқ миллий даромадни камайтиради;
 - жами талабни камайтиради ва миллий даромадни кўпайтиради;
 - соф экспортни кўпайтиради;
 - жами талаб ва миллий даромадни кўпайтиради;
 - фақат "в" ва "г" жавоблар тўғри.
17. Қуйидагилардан қайси бири "киримлар" тушунчасига киради?
- инвестициялар;
 - жамғармалар;
 - солиқлар;
 - импорт;
 - барча жавоблар нотўғри.
18. Агар жами талаб силжиши қуйидаги кесимлардан бирида юз берса, жами талабнинг кўпайиши мувозанатли СММ ва нархлар даражасининг ўсишига олиб келади:
- AS эгри чизиқнинг Кейнс кесимида;
 - AS эгри чизиқнинг оралик кесимида;
 - AS эгри чизиқнинг Кейнс ва оралик кесимларида;
 - AS эгри чизиқнинг классик кесимида;
 - AS эгри чизиқнинг Кейнс, оралик ва классик кесимларида.
19. "Жами талаб - жами таъриф" моделида нархлар даражасининг ўсиши қуйидагилардан бирига олиб келади:
- истеъмолга бўлган меъёрий мойилликнинг ўсишига;
 - даромадга мультипликатор таъсирининг ўсишига;
 - даромадга мультипликатор таъсирининг пасайишига;
 - мультипликаторнинг даромадга бўлган таъсири даражасига таъсир кўрсатмайди;
 - барча жавоблар нотўғри.
20. Кейнс моделида жами харажатларнинг ўсиши жами талаб эгри чизигининг қандай силжишига олиб келади?
- ўнга - жами харажатлар ўсиши миқдорига;
 - ўнга - жами харажатлар ўсиши миқдорининг мультипликаторга кўпайтирилган ҳажмига;
 - чапга - жами харажатлар ўсиши миқдорининг мультипликаторга кўпайтирилган ҳажмига;
 - барча жавоблар нотўғри.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

- Кейнс назариясига мувофиқ, ишлаб чиқаришнинг мувозанатли даражасига фақат инвестициялар жамғармаларга тенг бўлиб, иқтисодий эса тўла бандлик шароитида амал қилган вақтдагина эришиш мумкин.
- "Мажбурий ишсизлик барқарор" - бу макроиқтисодий мувозанатнинг классик моделидан келиб чиқадиган хулосалардан бири.
- Ишлаб чиқаришнинг кенгайиши ҳақиқий ёки режалаштирилган жамғармалар ҳақиқий ёки режалаштирилган инвестициялардан ортиқроқ бўлган вазиятда юз беради.
- Макроиқтисодий мувозанатнинг классик моделида таъкидланишича, нархлар ва иш ҳақининг эгилувчанлиги, мамлакатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот реал ҳажмини

ўзгартирмасдан туриб ҳам, иқтисодиётнинг бозор вазиятига тезда мослашишга имкон беради.

5. Ҳақиқий жамғармалар ва инвестициялар режадаги даража билан мос келмаган ҳолдагина ЯММнинг мувозанатли даражасига эришилади.

6. Макроиқтисодий мувозанатнинг кейнсча моделида иқтисодиётни барқарорлаштиришга жами харажатларни ўзгартириш орқали эришилади.

7. Макроиқтисодий мувозанатнинг оддий Кейнс моделида мультипликатор бу инвестицияларнинг берилган ўсишида даромад неча марта ўсишини кўрсатувчи коэффициентдир.

8. Классик мактаб иқтисодчилари бозор иқтисодиёти бюджет-солиқ (фискал) сиёсати ёрдамида тартибга солинади, деб таъкидлайдилар.

9. Товар захираларининг кўпайиши фирмаларни бандликни ўстиришга мажбур қилади.

10. Агар истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 0,3 ни ташкил этса, унда мультипликатор 3 га тенг.

11. Макроиқтисодий мувозанатнинг Кейнс моделида нархлар ва иш ҳақи даражалари доимийдир.

12. Жамғармалар ва ҳақиқий инвестициялар ҳар доим тенг.

13. Агар реал СММ 50 долларга камайса, унда истеъмол харажатлари 50 доллардан камроққа пасаяди.

14. Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик қанчалик юқори бўлса, мультипликатор шунчалик каттадир.

15. Мамлакатнинг соф экспорти унинг экспорти ва импортининг йиғиндисига тенг.

16. Жами таклиф эгри чизигининг Кейнс кесимида жами талабнинг ўсиши реал ифодадаги мувозанатли ЯММ даражасига таъсир кўрсатмайди, бироқ нарх ўсишига олиб келади.

17. Агар нарх даражаси ўзгараётган бўлса, жами талаб ўсишининг мувозанатли даромаднинг реал ҳажмига қандай таъсир этаётганини Кейнс макроиқтисодий модели доирасида олдиндан айтиш мумкин эмас.

18. Инфляция жами харажатларнинг мультипликацион самарасига таъсир этмайди.

19. Мамлакат соф экспортининг ўсиши, бошқа тенг шароитларда, унинг ЯММ реал ҳажмини кўпайтиради.

20. Фоиз ставкасининг пасайтирилиши, бошқа тенг шароитларда, ЯММ реал ҳажмининг қисқаришига олиб келади.

21. Жамғармага бўлган меъёрий мойиллик қанчалик кам бўлса, инвестициялар ўзгаришининг даромад миқдори ўзгаришига таъсири шунчалик каттадир.

МУАММОЛАР

1. а) Қуйидаги маълумотлар асосида тегишли ҳисоб-китобларни (млрд.долларда) қилиб, 5.4 - жадвални тўлдириш: истеъмол харажатлари = 200 + 0,15 ихтиёрдаги даромад, инвестициялар = 200; экспорт = 125, импорт = 25, солиқлар = 200.

б) Даромаднинг қандай даражасида иқтисодиёт макроиқтисодий мувозанатга эришади?

в) Инвестициялар мультипликатори нимага тенг?

г) Агар инвестициялар ҳажми 150 млрд.долларгача пасайса, даромаднинг қандай даражасида иқтисодиёт янги мувозанатга эришади?

2. 5.5-жадвалда нархларнинг доимий даражасида ва давлат аралашуви бўлмаган шароитда амал қилаётган ёпиқ иқтисодиётни ифодаловчи маълумотлар (долларда) келтирилган.

5.4-жадвал

Жами инглаб чиқарив = миллий даромад (AS=Y)	Солиқ лар (T)	Илтиёр дағи даромад (Yd)	Истеъ мол (C)	Инвести циялар (I)	Давлат харажат лари (G)	Соф экспорт (X-M)	Жами талаб (AD)
1800							
2000							
2200							
2400							
2600							

5.5-жадвал

Реал СММ (NNP)	Истеъмол харажатлари (C)	Жамғарма лар (S)	Режадаги инвестициялар (I)	Жами харажатлар (C+I)	Ҳақиқий инвестициялар нинг режадаги инвестициялар дан фарқи (S-I)
1300	1290	10	22	1312	-12
1310	1298	12	22	1320	-10
1320	1306	14			
1330	1314	16			
1340	1322	18			
1350	1330	20			
1360	1338	22			
1370	1346	24			
1380	1354	26			
1390	1362	28	22	1384	+6
1400	1370	30	22	1392	+8

а) Қуйида режадаги соф инвестициялар фоиз ставкасининг турли даражаларидаги ҳажми тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Фоиз ставкаси (фоиз)	10	9	8	7	6	5	4	3
Режадаги инвестициялар (доллар)	0	7	13	18	22	25	27	28

Фараз қилайлик, фоиз ставкаси 6%га тенг. Жами харажатлар (истеъмол харажатлари + инвестициялар) ҳамда ҳақиқий инвестицияларнинг режадаги инвестициялардан фарқ қилувчи миқдорини ҳисоблаб, 5.5-жадвалнинг мос қаторларини етишмаган маълумотлар билан тўлдиринг.

б) Фоиз ставкасининг берилган даражасида ва соф инвестициялар ҳажми 22 долларга тенг бўлганда қуйидагиларни ҳисобланг:

- реал СММнинг мувозанатли даражасини;
- истеъмолга ва жамғармага бўлган меъёрий мойилликни;
- инвестициялар мультипликаторини.

в) Агар фоиз ставкаси 6 фоиздан 5 фоизгача пасайса, режадаги инвестициялар ва мувозанатли реал СММ ҳажмлари қандай ўзгаради?

г) Агар фоиз ставкаси 6 фоиздан 7 фоизгача кўтарилса, режадаги инвестициялар ва мувозанатли реал СММ ҳажмлари қандай ўзгаради?

3. 5.6-жадвалда ёпиқ иқтисодиётда реал СММнинг аниқ ҳажмларига мос келувчи жами харажатлар (истеъмол харажатлари + режадаги соф инвестициялар) ҳақидаги маълумотлар келтирилган (млрд.долларда).

5.6-жадвал

Реал СММ ҳажми	Ёпиқ иқтисодиётдаги жами харажатлар	Экспорт	Импорт	Соф экспорт	Очиқ иқтисодиётдаги жами харажатлар
750	776	90	86		
800	816	90	86		
850	856	90	86		
900	896	90	86		
950	936	90	86		
1000	976	90	86		
1050	1016	90	86		

а) Очиқ иқтисодиёт шароитида мамлакат экспорти ва импортнинг ҳажми доимий бўлиб, мос равишда 90 ва 86 млрд.долларга тенг.

СММнинг ҳар бир даражаси учун қуйидагиларни ҳисобланг:

— соф экспорт ҳажмини;

— очиқ иқтисодиётдаги жами харажатларни.

Олинган маълумотларни 5,6 жадвалга киритинг.

б) Очиқ иқтисодиётда мувозанатли СММ ҳажмини аниқланг.

в) Очиқ иқтисодиёт учун мультипликаторни ҳисобланг.

4. Мамлакат иқтисодиёти ҳақида қуйидаги маълумотлар маълум: тўла бандликда ЯММ ҳажми 100 млрд.долларга тенг; бу ЯММга мос келувчи қутилаётган истеъмол харажатлари 80 млрд.долларга етиши лозим; истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 0,8 га тенг; режадаги инвестициялар миқдори, ЯММ миқдоридан қатъи назар, 10 млрд.долларни ташкил этади.

Қуйидагиларни аниқланг:

а) Давлат иқтисодиётга аралашмаган шароитдаги мувозанатли ЯММ ҳажмини.

б) Мувозанатли ЯММ 100 млрд.долларга кўпайиши учун зарур бўлган қўшимча инвестициялар ҳажмини.

5. Келтирилган маълумотлар истеъмол функциясини ифодалайди (млрд.долларда):

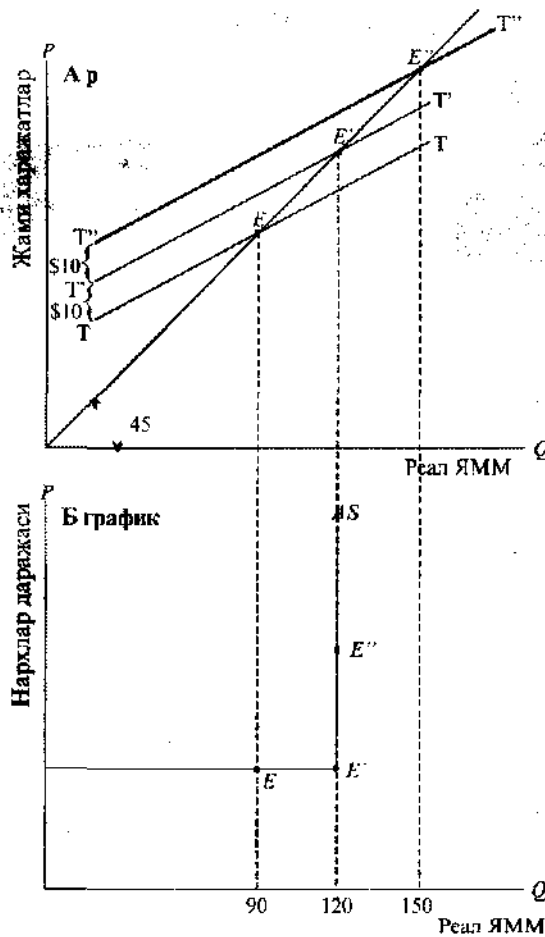
Қуйидагиларни аниқланг:

а) Инвестициялар миқдори 60 млрд.долларга, ҳукумат харажатлари эса 0 га тенг бўлганда, мувозанатли ЯММ ҳажми қандай бўлади?;

ЯММ	130	150	170	190	210	230	50	270	290	310
Истеъмол харажатлари	112	126	140	154	168	82	196	210	224	238

б) Агар инвестициялар миқдори 30 млрд.долларга пасайса, мувозанатли ЯММ ҳажми қандай ўзгаради?

6. 5.4-расмда ишлаб чиқариш мувозанати графикда тасвирланган ҳолда келтирилган. А графиги “харажатлар – ишлаб чиқариш”нинг Кейнс моделини, Б графиги эса “жами талаб – жами таклиф” моделини акс эттиради.

5.4 - расм Кейнс ва классик моделларда макроиқтисодий мувозанат

Аниқланг:

- ЯММнинг мувозанатли ҳажми қандай миқдорга ўзгарди?
- Бу ўзгариш нима сабабли юз берди? (тушунтириш учун Б графикдан фойдаланинг).

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. б; 2. э; 3. а; 4. л; 5. г; 6. ж; 7. и; 8. д; 9. е; 10. к; 11. в.

Машқлар

1. "а", "б", "в", "г", "д" – 5.7-жадвалга қаранг.
2. а) А графиги Кейнс нуқтаи назарини акс эттиради. Б графиги классик нуқтаи назарни акс эттиради.
 - б) Классикларда

5.7-жадвал

Оқишлар	Кейнсча баҳоланш		Классик баҳоланш	
	Нархлар	Ишлаб чиқариш	Нархлар	Ишлаб чиқариш
а	0	0	-	+
б	+	+	+	0
в	-	-	-	0
г	-	-	-	0
д	0 ¹⁾	0 ²⁾	+	-

¹⁾ Агар потенциал ЯММ ҳажми ушбу вақтда жами талаб ҳажмидан кичик бўлса, (+) бўлиши мумкин.

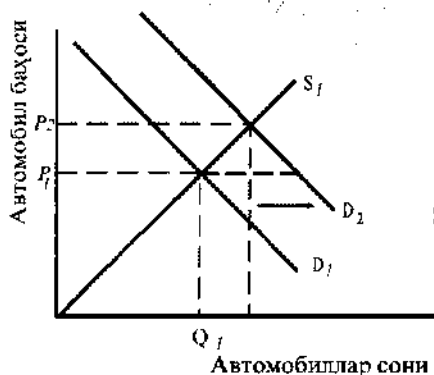
²⁾ Агар потенциал ЯММ ҳажми ушбу вақтда аввалги мувозанатли ҳажмидан паст бўлса, (-) бўлиши мумкин.

3. $MV=PY$; $P=MV:Y=(1000000 \text{ доллар} \times 4):500000=8 \text{ доллар}$.

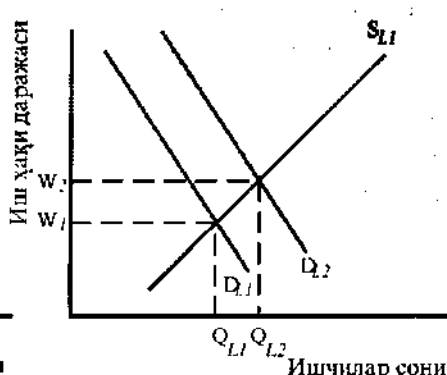
4. 5.5- ва 5.6-расмларга қаранг.

Автомобилларга талабнинг ўсиши талаб эгри чизигини ўнгга суради (D_1 вазиятдан D_2 га кўчади). Нарх даражаси P_1 бўлганда, автомобиллар бозорида тақчиллик мавжуд бўлади. Классик назарияга мувофиқ, автомобилларга талабнинг ўсиши ва автомашиналар бозоридаги тақчиллик нархнинг P_2 даражагача кўтарилишига олиб келади. Нарх юқорироқ бўлганда, автомашиналар таклифининг ҳажми ҳам ўсади, бу эса, ўз навбатида, ишчи кучига бўлган талабнинг ўсишига сабаб бўлади.

Ишчи кучига бўлган талаб эгри чизиги ўнгга D_{L1} ҳолатдан D_{L2} ҳолатга кўчади. Ишчи кучига талабнинг ўсиши меҳнатга ҳақ тўлашни W_1 дан W_2 гача кўпайишига олиб келади. Шундай қилиб, классик гояга мувофиқ янги мувозанат шароитида автомобиллар нархи ошди, уларнинг ишлаб чиқариши ўсди, ишчи кучига талаб кўпайди ва унга ҳақ тўлаш даражаси кўтарилди.

5.5-расм. Автомобиллар бозоридаги талаб ва таклиф эгри чизиклари

5.6-расм. Меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф эгри чизиклари

- 5. а) 5.8-жадвалга қаранг.
- б) $MPC=0,9$; $MPS=0,1$.
- в) $M=10$.

5.8-жадвал

Ихтиёрликнинг ҳажми (DI)	Истеъмолнинг ҳажми (C)	Жамғармалар (SI) (млрд.долл.)
600	640	- 40
800	820	- 20
1000	1000	0
1200	1180	20
1400	1360	40

б. а) 2,5.

б) Мувозанатли СММнинг номинал ҳажми 620 га тенг, узилиш 30 (620-590) га тенг; инфляцияли.

в) Тўла бандлик бўлмаганда реал СММ ҳажми 570 га тенг; узилиш 20 (590-570) га тенг; дефляцияли.

Тестлар

1. д; 2. д; 3. г; 4. г; 5. в; 6. а; 7. г; 8. б; 9. д; 10. д; 11. г; 12. д; 13. д; 14. г; 15. д; 16. д; 17. а; 18. б; 19. в; 20. б.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Н; 3. Н; 4. Т; 5. Н; 6. Т; 7. Т; 8. Н; 9. Н; 10. Н; 11. Т; 12. Т; 13. Т; 14. Т; 15. Н; 16. Н; 17. Т; 18. Н; 19. Т; 20. Н; 21. Т.

Муаммолар

1. а) 5.9-жадвалга қаранг.

б) $Y=2200$ млрд.доллар бўлганда $AS=AD$ бўлади.

в) Инвестициялар мультипликатори миқдори = $1/(1-MPC)$ ёки $1/(1-0,75)=1/0,25=4$.

г) Миллий даромад ва ишлаб чиқариш ўзгариши куйидагича ҳисобланади: Даромад ўсиши (ΔY) инвестициялар ўсишининг (ΔI) мультипликаторга кўпайтмасига тенг:

$$\Delta Y = (150 - 200) \times 4 = -200 \text{ млрд.доллар}$$

Мувозанатли даромаднинг янги даражаси

$$Y_2 = Y_1 - 200$$

$$Y_2 = 2200 - 200 = 2000 \text{ млрд. доллар.}$$

5.9-жадвал

Инвестициялар (I)	Ҳукумат харажатлари (G)	Соф экспорт (X-M)	Жами талаб (AD)
200	200	100	1900
200	200	100	2050
200	200	100	2200
200	200	100	2350
200	200	100	2500

2. а) 5.10-жадвалга қаранг.

б) Мувозанатли СММ 1360 долларга тенг.

Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 0,8 га тенг.

Жамғармага бўлган меъёрий мойиллик 0,2га тенг.

5.10-жадвал

Режадаги инвестициялар (I)	Ҳақиқий инвестицияларнинг режадаги инвестициялардан фарқи (S - I)
22	1312
22	1320
22	1328
22	1336
22	1344
22	1352
22	1360
22	1368
22	1376
22	1384
22	1392

Мультипликатор 5га тенг.

в) Режадаги инвестициялар ва мувозанатли СММ ҳажмлари мос равишда 3 ва 15 долларга кўпаяди;

г) Режадаги инвестициялар ва мувозанатли СММ ҳажмлари мос равишда 4 ва 20 долларга қисқаради.

3. а) 5.11-жадвалга қаранг.

5.11-жадвал

Соф экспорти	Очиқ иқтисоднинг тажамм харажатлари
4	780
4	820
4	860
4	900
4	940
4	980
4	1020

б) 900 млрд. доллар;

в) 5.

4. а) Мувозанатли ЯММ ҳажми 50 млрд. долларга тенг, чунки

$$C=0,8 \text{ GNP}, \text{ GNP} = C+I=0,8\text{GNP}+10=50$$

б) 10 млрд.доллар, чунки мультипликатор 1: $(1-0,8)=5$ бўлгани учун, инвестицияларнинг 10 млрд.долларга кўпайиши ЯММнинг $5 \times 10=50$ млрд. долларга ўсишига, яъни 50 дан 100 млрд. долларгача ўсишига олиб келади.

5. а) Мувозанатли ЯММ 270 млрд. долларни ташкил этади.

Ушбу даражада жамғармалар = ЯММ – истеъмол харажатлари = 60 = инвестициялар.

б) Мувозанатли ЯММ 170 млрд.долларни ташкил этади (жамғармалар ҳажми 30 млрд.долларга тенг бўлганда).

6. а) Мувозанатли ЯММ 30 долларга кўпайди, мультипликатор 3 га тенг;

б) Мувозанатли ЯММ номинал ифодада, яъни нарх ўсиши ҳисобига 30 долларга (150 долларгача) кўпайди. Б графикдаги бу ўзгариш AS эгри чизиги бўйлаб E' нуқтадан E'' нуқтага ҳаракат билан акс эттирилган.

6 мавзу

БЮДЖЕТ-СОЛИҚ (ФИСКАЛ) СИЁСАТИ

Бюджет-солиқ (фискал) сиёсати иқтисодий тараққиётни барқарорлаштириш мақсадида давлат бюджетини онгли равишда бошқаришни кўзда тутлади. Ж.М.Кейнс ва унинг издошлари давлатнинг, тадбиркорлар ва уй хўжаликларидан фарқли ўлароқ, хусусий маишаатларни эмас, балки ижтимоий маишаатларни ифода этишини уқтириб, бюджет-солиқ сиёсатига иқтисодий ўсиш, бандлик даражаси ва нарх ўзгаришига давлат томонидан таъсир этишининг энг самарали воситаси деб қарайдилар. Кейнснинг иқтисодий мувозанат моделида бюджет-солиқ сиёсатининг барқарорлаштирувчилик роли унинг мувозанатли СММга жами харажатларни, яъни жами талабни ўзгартириш орқали таъсири билан белгиланади. Бу моделнинг соддалаштирилган вариантыда фақат дискрецияли бюджет-солиқ сиёсати кўриб чиқилади, унинг иқтисодиётга таъсирининг таҳлили эса кўплаб омиллар (наrx-наво барқарорлиги, барча солиқ тушумларини ягона ставкали солиққа жамлаш, инвестицияларнинг СММ миқдорига боғлиқ эмаслиги, экспортнинг йўқлиги ва ҳоказолар)га асослангандир. Бюджет-солиқ сиёсатига бундай абстракт ёндашувга қарамай, у бу сиёсатнинг Кейнснинг иқтисодий мувозанат моделидаги аҳамиятини англаб етиш ва унинг механизми ҳамда иқтисодиётдаги вазиятга таъсири ҳақида умумий тасаввур ҳосил қилиш учун имкон яратади.

Дискреция бюджет-солиқ сиёсати товарлар ва хизматларнинг давлат томонидан сотиб олинishi, давлат харажатлари, давлат трансфертлари ва солиқлар орқали амалга оширилади. Улар миқдорининг ўзгариши жами харажатларнинг ўзгаришига сабаб бўлади. Шу тариқа жами талабга таъсир ўтказган бюджет-солиқ сиёсати мувозанатли СММ миқдорига ҳам таъсир кўрсатади. У ўз таъсирини кўпайтириш хусусиятига эга бўлиб, давлат харидлари, давлат трансфертлари ва солиқлар мультипликаторлари ҳамда давлат даромадлари ва харажатлари бир йўла ўзгаришининг жамлама самарасини ўлчовчи балансланган бюджет мультипликатори ёрдамида ўлчанади.

Дискреция бюджет-солиқ сиёсатига иқтисодиётнинг ҳолати катта таъсир кўрсатади. Талазуул даврида, одатда, рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати юритилади, ортиқча талаб шароитида эса у тўхтатувчи табиатга эга бўлади.

Нодискреция бюджет-солиқ сиёсати солиқ тушумлари ва давлат трансфертларидаги ўзгаришларнинг ишчан даврнинг боришини акс эттирувчи СММ ўзгариш сурьатларига боғлиқлиги билан асосланади. Тўла бандлик бюджети ёрдамида дискреция ва подискреция сиёсатининг давлат бюджети ҳолатига таъсирини табақалаштириш ва шу тариқа ҳукуматнинг бюджет-солиқ сиёсатини баҳолаш мумкин.

Амалда бюджет-солиқ сиёсатининг самарадорлиги унинг жорий иқтисодий ҳолат эҳтиёжларига нисбатан вақтинча орқада қолиши ҳамда ундан сиёсий мақсадларда фойдаланиш мумкинлиги натижасида, шунишгдек, агар иқтисодиёт очиқ бўлса, халқаро доирада жами талаб борасида фавқулодда ўзгаришларнинг юз бериши ва соф экспорт самараси туфайли камайishi мумкин. Кейнснинг бюджет-солиқ сиёсати давлатнинг

иқтисодиётга таъсир этиш воситасидир деган баҳосининг муҳолифлари ана шу ҳолатларга, шунингдек бюджет-солиқ сиёсатининг хусусий инвестицияларга бўлган салбий таъсири (сиқиб чиқариш самараси)га эътиборни қаратадилар. Кейин моделини танқид қилувчи таклиф иқтисодиёти назарияси тарафдорларининг таъкидлашича, бюджет-солиқ сиёсати солиқларнинг жами таклиф ўзгаришига таъсирини ҳисобга олмайди. Улар солиқ ставкаларининг камайтирилиши жами таклифни рағбатлантириши мумкин ва пировардида солиқ тушумларини кўпайтириши, яъни бюджет тақчиллигини қисқартириши мумкин, деб ҳисоблайдилар. Бироқ, кўпчилик иқтисодчилар солиқларнинг камайтирилиши амалда жами таклифга кучли рағбатлантирувчи таъсир кўрсатмаслиги ҳам мумкин, деб ҳисоблаб, юқоридаги нуқтаи-назарга эҳтиёткорлик билан ёндошмоқдалар. Бундан ташқари, жами таклифнинг ўзгариши узоқ вақт давомида кечади, ваҳоланки жами талаб миқдори қисқа вақт мобайнида ўзгариши мумкин.

Ўқув мақсадлари

1. Бюджет-солиқ сиёсатининг моҳияти ва мақсадини тушунтириш, унинг Кейнсинг мувозанатли ишлаб чиқаришнинг макроиқтисодий моделидаги аҳамиятини очиб бериш.
2. Бюджет-солиқ сиёсатининг мувозанатли СММга таъсир этиш механизмини ва давлат харидлари, трансфертлар, солиқлар ва балансланган бюджет мультипликатори аҳамиятини англаб етиш.
3. Барпо этилган стабилизаторлар моҳиятини ва уларнинг мувозанатли СММга таъсирини тушуниб олиш.
4. Қандай қилиб тўла бандлик бюджети ёрдамида дискреция бюджет-солиқ сиёсатининг мувозанатли СММга реал таъсирини аниқлаш мумкинлигини тушунтириб бериш.
5. Бюджет-солиқ сиёсатини амалга ошириш жараёнида юзага келадиган муаммоларни тавсифлаб бериш.
6. Бюджет-солиқ сиёсатининг жами таклифга кўрсатиши мумкин бўлган таъсирини очиб бериш.

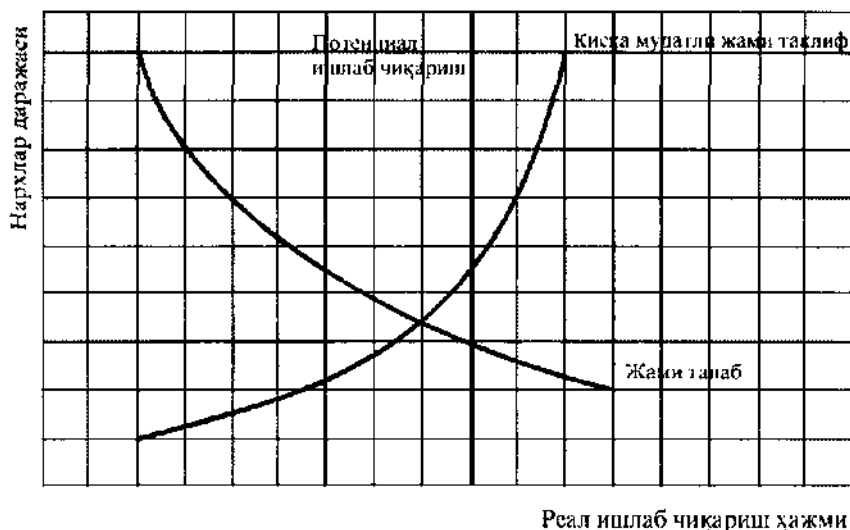
АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

- а) бюджет-солиқ сиёсати;
- б) дискреция бюджет-солиқ сиёсати;
- в) давлат харидлари мультипликатори;
- г) давлат трансфертлари мультипликатори;
- д) солиқлар мультипликатори;
- е) умумий солиқ;
- ж) бюджет – экспансия (кўзғатиш) сиёсати;
- з) рестрикция (босиқ) бюджет-солиқ сиёсати;
- и) нодискреция бюджет-солиқ сиёсати;
- к) тўла бандлик бюджети;
- л) бюджет тақчиллиги;
- м) даврий балансланган бюджет;
- н) даврий тақчиллик;
- о) таркибий тақчиллик;
- п) соф экспорт ҳажми самараси;
- р) сиқиб чиқариш самараси;
- с) таклифга мўлжалланган бюджет-солиқ сиёсати.

1. Фоиз ставкаларининг оширилиши ва федерал ҳукумат қарзларининг кўпайтирилиши натижасида иқтисодиётда режалаштириладиган инвестициялар соф ҳажмининг камайиб бориши.
2. Агар иқтисодиёт йил мобайнида тўла бандлик шароитида ривожланганда, давлат харажатлари ва даромадлари ўртасида шаклланиши мумкин бўлган нисбат.
3. Қонун чиқарувчи (ёки ижроия) ҳокимиятнинг миллий ишлаб чиқариш ва бандликнинг реал ҳажмини ўзгартириш, инфляцияни назорат қилиш ва иқтисодий ўсишни жаддалаштириш мақсадида, солиқлар ва ҳукумат харажатларини онгли равишда бошқариши.
4. Жами талабни оширишга қаратилган ва харажатларни кўпайтириш ёки давлат даромадларини камайитириш орқали амалга ошириладиган ҳукумат сиёсати.
5. Иқтисодиёт тўла бандлик даражасига етган тақдирда ҳам солиқ тушумлари давлат харажатларидан кам бўлишини кўрсатувчи омил.
6. Тўла бандликни ва миллий ишлаб чиқаришнинг ноинфляциявий ўсишини таъминлашга қаратилган давлат харажатлари ва солиқ солиш тартибига ҳукуматнинг киритадиган ўзгартиришлари.
7. Ҳар берилган йилда федерал ҳукумат харажатларининг унинг даромадларидан ортиқ миқдори.
8. Даромад миқдоридан қатъи назар ундириладиган солиқ.
9. Мувозанатли СММдаги ўзгаришларнинг давлат харидлари ўзгаришига нисбати.
10. Давлат бюджети харажатлари ва солиқларнинг нисбий даражаларида иқтисодий вазиятдаги ўзгаришлар натижасида рўй берадиган беихтиёрий ўзгаришлар.
11. Мувозанатли СММдаги ўзгаришларнинг солиқ тушумларидаги ўзгаришларга нисбати.
12. Харажатларни камайитириш, солиқларни кўпайтириш ёки айни вақтнинг ўзида иккаласини қўллаш орқали жами талабни қисқартиришга қаратилган ҳукумат сиёсати.
13. Ишчан давр чегарасида ҳукуматнинг товарлар ва хизматларга харажатлари ҳамда солиқ тушумлари тенглиги билан ифодаланади.
14. Бюджет-солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг иқтисодиётга таъсири соф экспортда бўладиган ўзгаришлар натижасида кучаяди (сусаяди) деган фикр.
15. Узоқ муддатли даврда давлат субсидияларини ошириш ва солиқларни қисқартириш орқали ЯММни ўстиришга йўналтирилган бюджет-солиқ сиёсати.
16. Мувозанатли СММ ўзгаришининг давлат трансферт тўловлари ўзгаришига нисбати.
17. Ишчан фаолликнинг пасайиши ва у билан боғлиқ равишда тушумларнинг камайиб кетиши сабабли юзага келган федерал бюджет тақчиллиги.

МАШҚЛАР

1. Мамлакат иқтисодиёти қуйидаги кўрсаткичлар билан ифодаланади:
 - Ҳақиқий даромад (Y) = 4000 доллар.
 - Истеъмолга бўлган меъерий мойиллик (MPC) = 0,8.
 - Мувозанатли даромад (Y^*) = 4200 доллар.
 - а) Иқтисодиётнинг мувозанатга эришиши ($Y = 4200$ доллар) учун, ҳукумат харажатлари (бошқа тенг шароитларда) қандай ўзгариши лозим?
 - б) Иқтисодиётнинг мувозанатга эришиши учун, солиқ тушумлари миқдори (бошқа тенг шароитларда) қандай ўзгариши лозим?
2. 6.1-расмда жами талаб ва жами тахлиф эгри чизиқлари акс эттирилган.
 - а) Иқтисодиёт инфляция узилишини бошидан кечираяпти деган хулоса қилиш мумкинми?

6.1.- расм. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари

б) Иқтисодий рецессия узилишини бошдан кечираяпти деган хулоса қилиш мумкинми?

в) Агар ҳукумат солиқларни камайтирса, жами талаб эгри чизигининг ҳолати ўзгарадими? (ўзгарса қай тариқа?)

3. Қуйидаги тенгламалар тизими А мамлакат иқтисодиётининг нарх-наво даражаси доимий бўлгандаги оддий Кейнс моделини акс эттиради (барча миқдорлар миллион долл. ҳисобида):

(1) $Cd = 200 + 0,8 Yd$

(2) $GNP = Yd$

(3) $Id = 160$

(Cd – кутилаётган истеъмол харажатлари, Id – кутилаётган инвестициялар, Yd – ихтиёрдаги даромад, GNP — ЯММ). Энди бу моделга давлат бўғини қўшилади. Давлат харидлари ва солиқлари 500 млн.долларга тенг. Соф экспорт 0 га тенг. Бу ҳолда жами харажатлар: $200+0,5 (GNP - 500)+160+500$ га тенг.

а) 6.2-расмда А мамлакат иқтисодиёти учун жами харажатлар эгри чизигини чизинг.

б) Мувозанатли ЯММ (GNP) ҳажмини аниқланг ва графикда иқтисодиётнинг мувозанат нуқтасини кўрсатинг.

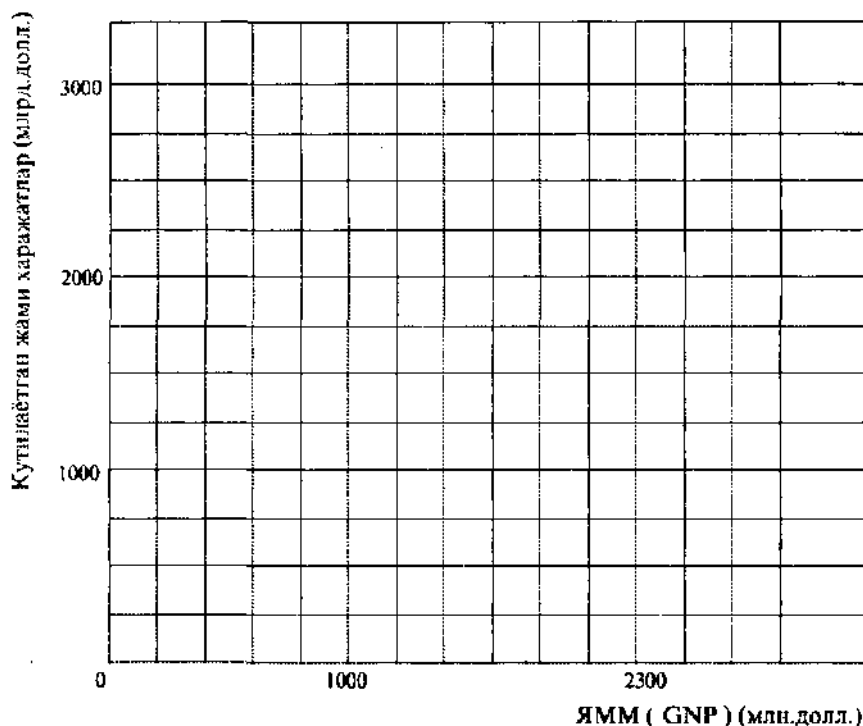
в) Мультипликатор қийматини аниқланг.

г) Агар давлат харажатлари 700 млн.долларга кўтарилса, қолган барча харажатнинг таркибий қисмлари доимийлигича қолса, у ҳолда ЯММ (GNP) нинг мувозанатли ҳажми қай тариқа ўзгаради?

4. 6.1-жадвалда СММнинг реал ҳажмини ва соф солиқ тушумлари миқдорини (доллар ҳисобида) акс эттирувчи маълумотлар келтирилган.

а) СММ ўзгариш суръатлари билан солиқ тушумлари ўзгариши ўртасидаги (тўғри, тескари) боғлиқлик табиатини аниқланг.

б) Фараз қилайлик, инвестициялар мультипликатори 10 га тенг. Инвестиция харажатлари ҳажми 10 долларга камаяди. Солиқ тушумлари миқдори ўзгармаса, мувозанатли СММ ҳажми қанчага қисқаради? Агар СММ ҳажмининг қисқариши солиқ тушумлари камайиши билан бирга юз берса, жавоб худди юқоридагидек бўладими?

6.2 - расм.

в) Фараз қилайлик, давлат томонидан товар ва хизматлар харид қилиш мультипликатори ҳам 10 га тенг. Ҳукумат реал СММнинг мувозанатли ҳажмини 50 долларга кўпайтиришни режалаштирмоқда. Агар солиқ тушумлари миқдори ўзгармаса, давлат харидлари ҳажми қанча миқдорга ошириш лозим?

Агар мувозанатли СММ даражасининг ошиши солиқ тушумлари ўсиши билан юз берса, мазкур миқдор мувозанатли СММни режалаштирилган даражада кўпайтириш учун етарли бўладими?

г) Фараз қилайлик, тўла бандлик шароитида СММ миқдори 1150 долларга тенг, давлат харидлари ҳажми эса реал СММнинг барча даражаларида 200 долларни ташкил этади.

Реал СММнинг ҳар бир даражасидаги давлат бюджети тақчиллиги / ортиқчаллиги миқдорини ҳисоблаб чиқиб, 6.1-жадвални тўлдириш (тақчилликни айирув белгиси билан кўрсатиш).

6.1-жадвал

Реал СММ	Соф солиқ тушумлари	Давлат харидлари	Бюджет тақчиллиги (ортиқчилиги)
850	170		
900	180		
950	190		
1000	200		
1050	210		
1100	220		
1150	230		

д) Мамлакат иқтисодиёти рецессия ҳолатидадир (реал СММ 900 долларга тенг). Агар ҳукумат соф солиқ тушумлари миқдорини ўзгартирмаса, у ҳолда у давлат харидлари суммасини 70 долларга ошириб, мувозанатли СММ ҳажмини 900 доллардан 1150 долларгача кўпайтириши мумкин.

Тўла бандликка мос келувчи реал СММ ҳажми 1150 доллар бўлганида, долларга давлат бюджети тақчиллиги/ортиқчалиги миқдори қандай бўлади?

е) Агар ҳукумат давлат харидлари миқдорини ўзгартирмаса, у ҳолда у СММнинг барча қийматларида соф солиқ тушумларини 80 долларга пасайтириб, мувозанатли СММ ҳажмини 900 доллардан 1150 долларгача кўпайтириши мумкин.

СММ ҳажми 1150 доллар бўлганда, давлат бюджети тақчиллиги/ортиқчалиги миқдори қандай бўлади?

ТЕСТЛАР

1. Ёрқин ифодаланган инфляцияга қарши бюджет-солиқ сиёсати нимани кўзда тутади?

а) солиққа тортиш даражасининг кўтарилиши ва давлат харажатларининг қисқаришини;

б) солиқ тушумларининг ҳам, давлат харажатларининг ҳам қисқаришини;

в) солиқларнинг ўсиши ва давлат харажатларининг юқорироқ даражасини;

г) солиқларнинг камайиши ва давлат харажатларининг юқорироқ даражасини;

д) солиқ тушумларининг ҳам, давлат харажатларининг ҳам даражаси доимийлигини.

2. Таклиф иқтисодиёти назариясига биноан, ёрқин ифодаланган бюджет кўзғатиш (экспансия) сиёсати нималарни кўзда тутади?

а) солиқларнинг сезиларли ўсишини;

б) солиқларнинг унча катта бўлмаган кўпайиши ва бюджет ортиқчалигини;

в) солиқларнинг сезиларли пасайишини;

г) барча жавоблар тўғри;

д) барча жавоблар нотўғри.

3. Дж. Кейнснинг “Умумий назарияси”да нима кўзда тutilган?

а) иш ҳақи ва нархлар барқарор;

б) жами таклиф эгри чизиғи ётиқ (горизонтал) чизиқ билан тасвирланган;

в) давлат харажатлари даражасининг ўзгариши ЯММнинг ҳажмига таъсир қилиши мумкин;

г) солиқ сиёсатидаги ўзгаришлар ЯММнинг ҳажмига таъсир қилиши мумкин;

д) барча жавоблар тўғри.

4. Иқтисодиёт мувозанат ҳолатидадир. Агарда давлат ўз солиқ тушумларини ўзгартирмасдан, харидларини 2 млрд.долларга кўпайтирса, мувозанатли ЯММ қандай ўзгаради? Истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик 0,75 га, импортга бўлган меъёрий мойиллик эса 0 га тенг:

а) 4 млрд.долларга камаяди;

б) 2 млрд.долларга кўпаяди;

в) 6 млрд.долларга кўпаяди;

г) 8 млрд.долларга кўпаяди;

д) 4 млрд.долларга кўпаяди.

5. Агар давлат харидлари миқдори ўзгармай турса, даромад солиғининг миқдори эса 2 млрд.долларга камайган бўлса, 4-тест жавобларидан қайси бири тўғри?

6. Агар импортга бўлган меъерий мойиллик 0,25 га тенг бўлса, 4-тест жавобларидан қайси бири тўғри?

7. Агар иқтисодиёт мувозанат ҳолатида бўлса, унда:

- а) истеъмол харажатлари инвестицияларга тенг бўлиши керак;
- б) тадбиркорларнинг даромадлари ялли инвестицияларга тенг бўлиши керак;
- в) истеъмол харажатларининг ҳар қандай кўпайиши инфляция узилишига олиб келиши лозим;
- г) барча даражадаги бюджетлар баланслаштирилган бўлиши керак;
- д) барча жавоблар тўғри.

8. Иқтисодиёт тўла бандлик шароитида мувозанатли ҳолатдадир. Ҳукумат давлат харидларини 10 млрд. долларга кўпайтиришни кўзда тутмоқда ва шу билан бир вақтда солиқларни ҳам кўпайтирмоқчи. Бу ишларни у инфляцияни олдини олган, яъни мувозанатли ЯММнинг аввалги даражасини сақлаб қолган ҳолда амалга оширмоқчи. Солиқларнинг кўзда тутилган кўпайиши нимага тенг?

- а) 10 млрд. доллардан кўп;
- б) 10 млрд. доллар;
- в) 10 млрд. доллардан кам (фақат 0 га эмас);
- г) 0;
- д) 0 дан кам, яъни солиқ тушумларини қисқартириш керак.

9. Харажатлар ва солиққа тортиш соҳасидаги ҳукумат сиёсати:

- а) пулнинг миқдорий назариясига асосланган сиёсат деб аталади;
- б) монетар сиёсат деб аталади;
- в) ишчан давр деб аталади;
- г) бюджет-солиқ сиёсати деб аталади;
- д) даромадларни тақсимлаш сиёсати деб аталади.

10. Миллий ишлаб чиқариш ва миллий даромаднинг умид қилинган мувозанатли даражасига эришиш учун, солиқлар ва давлат харажатларининг бошқарилиши қуйидагига таалуқли:

- а) кредит сиёсатига;
- б) Кейнснинг истеъмол функциясига асосланган сиёсатга;
- в) дефляцияли узилишга йўналтирилган сиёсатга;
- г) Кейнснинг бюджет-солиқ (фискал) сиёсатига;
- д) барча жавоблар тўғри.

11. Кейнс назариясига биноан:

- а) бозор механизми иқтисодиётнинг мувозанатли ҳолатини кафолатлайди;
- б) ўзгармас нархлар ҳолатида бозор механизми тўла бандлик шароитида даромад ва ишлаб чиқаришнинг мувозанатини таъминлашига ишонч йўқ;
- в) иқтисодиёт ишлаб чиқариш ва даромаднинг исталган мувозатига эришиши учун, жами талаб тартибга солиниши лозим;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) фақат "б" ва "в" жавоблар тўғри.

12. Баланслашган бюджет мультипликатори ғоясига биноан, давлат харажатлари ва солиқларнинг тенг қисқариши:

- а) миллий даромад ва ишлаб чиқаришнинг даражасини кўпайтиради;

- б) хусусий инвестицияларни сиқиб чиқаришга ёрдам беради;
- в) миллий даромад ва ишлаб чиқаришнинг мувозанатли даражасини кўпайтиради;
- г) олдин баланслаштирилган бюджетнинг тақчиллик ҳолати сари ҳаракатини юзага келтиради;
- д) миллий даромад ва ишлаб чиқаришнинг мувозанатли даражасини пасайтиради.

13. Агар ҳукумат СММнинг реал даражасини кўпайтиришни кўзда тутса, унда у:

- а) солиқларни камайтириши мумкин;
- б) товар ва хизматларни камайтириши мумкин;
- в) трансферт тўловларини камайтириши мумкин;
- г) бюджет тақчиллиги даражасини пасайтириши мумкин;
- д) "а" ва "г" жавоблар тўғри.

14. Соф солиқ тушумлари ва реал СММ ўртасидаги бевосита боғлиқлик:

- а) рецессия даврида ўз-ўзидан бюджет ортиқчалиги пайдо бўлишига олиб келади;
- б) рецессия (таназзул)дан чиқиш ва тўла бандликка эришишга қаратилган дискреция бюджет-солиқ сиёсатининг самарадорлигини оширади;
- в) тўла бандлик даражасини ушлаб туриш учун имкониятларни кенгайтиради;
- г) миллий даромад ва бандлик даражасига режали инвестициялар ҳажми ўзгаришининг таъсирини камайтиради.

15. Давлат харажатлари, масалан, 10 млрд.долларга кўпайганда ва яқка тартибдаги солиқлар худди шу миқдорга пасайганда, мультипликатор самараси ўртасида катта бўлмаган, бироқ муҳим фарқ мавжуд бўлади. Бунинг сабаби шундаки:

- а) давлат харажатлари ишлаб чиқариш фаолиятидан олинadиган даромадларни ошириб, шу орқали истеъмол харажатларини кўпайтиради;
- б) солиқларнинг 10 млрд.долларга камайиши, давлат харажатларини худди шу миқдорга кўпайишига қараганда, давлат бюджети аҳволига анча кўпроқ таъсир кўрсатади;
- в) солиқларнинг камайиши истеъмол даромадлари ва харажатлари миқдorigа бевосита таъсир этади, давлат харажатларининг кўпайиши эса уларга билвосита таъсир кўрсатади;
- г) яқка тартибдаги солиқларнинг 10 млрд.долларга қисқариши истеъмол харажатларининг худди шу миқдорга ўсишига олиб келмайди: ўсган даромадлар (солиқларнинг пасайиши натижаси ўдароқ) қисман жамғарилади;
- д) барча жавоблар нотўғри.

16. Фискал сиёсат ёрдамида давлатнинг иқтисодийётга аралашуви зарурлигини исботлаш учун, макроиқтисодий мувозанатнинг Кейнс назариясида қандай даллалардан фойдаланилади?

- а) Кейнс мактаби ҳисоблашича, давлатнинг аралашуви иқтисодийётнинг самаралироқ ривожланишини таъминлайди;
- б) агар нархлар барқарор бўлса, унда тўла бандлик шароитида бозорнинг макроиқтисодий мувозанатни таъминлашига ишонч йўқ;
- в) хусусий секторнинг нобарқарор ривожланиши кўплаб макроиқтисодий муаммоларни туғдиради;
- г) фақат давлат ижтимоий манфаатларни эътиборга олиши мумкин;
- д) барча жавоблар тўғри.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Бюджет-солиқ сиёсатини амалга ошириш натижасида давлат харажатлари камаяди.
2. Бошқа тенг шароитларда, солиқлар ва давлат харажатларининг бир хил миқдорга ошиши ЯММнинг ўсишига олиб келиши мумкин.
3. Шахсий даромадга ўсиб боровчи солиқнинг киритилиши мультипликатор миқдорида акс этмайди.
4. Давлат харажатлари инвестиция харажатларидан алоҳида ҳисобга олинади, чунки улар иқтисодиётга турлича таъсир этади.
5. Давлат бюджети тақчиллиги соф экспорт ҳажмига боғлиқ эмас.
6. Давлат харажатлари солиқ тушумларидан ортиб кетган ҳар бир ҳолда бюджет тақчиллиги рўй беради.
7. Давлат трансферт тўловларининг ўсиши ЯММнинг мувозанатли даражасига таъсир кўрсатмайди.
8. Барча беихтиёр ёки барпо этилган стабилизаторлар ишсизлик ва инфляция даражасини камайтириши мумкин, бироқ иқтисодиётни иккаласидан ҳам халос этолмайди.
9. Давлат харажатлари ва солиқ солиш соҳасидаги сиёсат фақат ишсизлик ҳамда инфляция даражасини пасайтириш мақсадида юритилади.
10. Ҳатто мутаносиблаштирилган бюджет ҳам ишсизликни қисқартириш ва турғунликка барҳам бериш учун қўлланилиши мумкин.
11. Даврий тақчиллик бу давлатнинг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга йўналтирилган даврийликка қарши сиёсати натижасидир.
12. Беихтиёр (автоматик) ёки барпо этилган стабилизатор давлат харажатлари миқдорини ва инвестициялар мультипликаторини ортттиради.
13. Агар иқтисодиёт тўла бандлик шароитида ишлаб чиқариш даражасига эришса, солиқ тушумлари эса давлат харажатларидан кам бўлса, у ҳолда юзага келган тақчиллик таркибий табиатга эга бўлади.
14. Соф экспорт самараси рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсатининг таъсирини қисман бартараф этиб туриши мумкин.
15. Рecessия даврида солиқ тушумлари миқдорининг камайтирилиши иқтисодиётда давлат секторининг қисқаришига олиб келади.
16. Дискреция бюджет-солиқ сиёсатининг мақсадлари инфляция даражасини пасайтириш, ишсизликни қисқартириш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда иборат.
17. Таклиф иқтисодиёти назарияси тарафдорларининг таъкидлашича, солиқ солиш даражасининг пасайтирилиши жами таклифни камайтиради, шу сабабли инфляция даражасини пасайтиради.
18. Давлат харажатларининг ўсиши талаб эгри чизиғини чапга суради.

МУАММОЛАР

1. 6.2-жадвалда соф миллий маҳсулотнинг аниқ даражаларига мос келадиган истеъмол харажатлари ва жамғармалар ҳақидаги маълумотлар келтирилган (млн.доллар).

(С – истеъмол харажатлари, S – жамғармалар, S_a ва S_n – мос равишда солиқ тўлангандан кейинги истеъмол харажатлари ва жамғармалар, M – импорт, T – солиқлар, G – давлат харажатлари, X ва X_n – мос равишда экспорт ва соф экспорт).

а) Ҳукумат солиқлари 100 млн. доллар, импорт 5 млн. долларга тенг. СММнинг ҳар бир даражасида солиқлар тўлангандан кейинги истеъмол харажатлари ва жамғармалар миқдори қанча бўлишини ҳисобланг. 6.2-жадвалдаги тегишли устунларни тўлдиринг.

6.2-жадвал

Real CMM	C	S	Ca	Sa	Sa+M+T	I+X+G	Ca+I+Xn+G
1500	1250	250					
1600	1340	260					
1700	1430	270					
1800	1520	280					
1900	1610	290					
2000	1700	300					
2100	1790	310					

б) Чиқим миқдорини ҳисоблаб чиқинг: $(S_a + M + T)$ ва 6.2-жадвалдаги тегишли устунни тўлдиринг.

в) Режадаги инвестициялар 150 млн.долл.га, экспорт 5 млн.долл.га тенг. Киришлар миқдорини ҳисоблаб чиқинг: $(I + X + G)$ ва жадвалдаги тегишли устунни тўлдиринг. Жами харажатларни ҳисоблаб чиқинг: $(C_a + I + X + G)$ ва 6.2-жадвалдаги тегишли устунни тўлдиринг.

г) Мувозанатли реал СММ ҳажмини ҳисобланг.

д) Солиқ тўловлари ҳажми илгаридегидек қолса, ҳукумат харидлари эса 10 млн. долларга кўпайса, мувозанатли СММ ҳажми қай тариқа ўзгаради?

е) Агар давлат харидлари илгаридегидек 200 млн. долларга тенг, солиқ тўловлари эса 100 млн. доллардан 200 млн. долларгача кўпайган бўлса, мувозанатли СММ ҳажми қай тариқа ўзгаради?

ж) Бир вақтнинг ўзида давлат харидлари ҳам, солиқлар ҳам 10 млн. долларга ошса, мувозанатли СММ ҳажми қай тариқа ўзгаради?

2. А мамлакатдаги истеъмол функцияси қуйидагича кўринишга эга:

Ихтиёрдаги даромад (DI) (млрд.долл.)	900	1000	1100	1200	1300	1400
Истеъмол харажатлари (C) (млрд.долл.)	750	800	850	900	950	1000

а) Айтайлик, режадаги инвестициялар (I) 200 млрд.долларни ташкил этади, давлат харажатлари ва соф экспорт эса биргаликда $(G + X_n)$ 100 млрд. долларга тенг. 6.3-расмда жами харажатлар эгри чизиғини $(C + I + G + X_n)$ чизинг ва координата бошидан 45° бурчакли тўғри чизиқ ўтказинг.

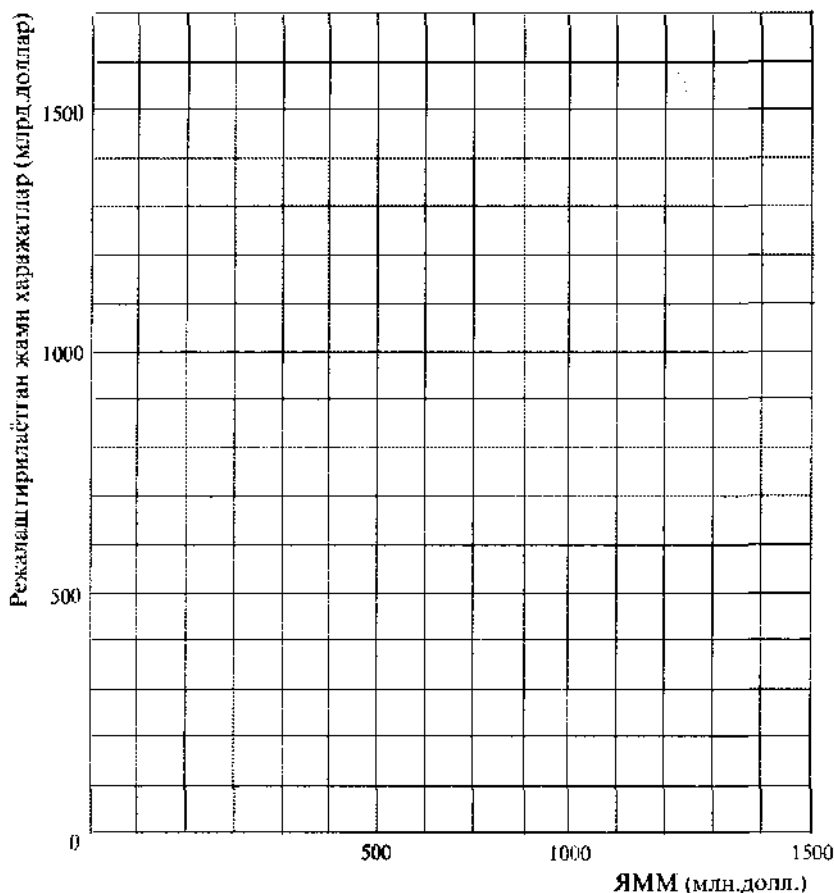
б) ЯММнинг мувозанатли ҳажмини аниқланг (нарх даражаси ўзгармайди).

в) Айтайлик, ЯММ даражаси тўла бандлик шароитида 1400 млрд.долларни ташкил этади. Бундай ҳолда жами харажат билан ЯММ ўртасида тўла бандлик шароитида қандай узилиш рўй беради, инфляциялими ёки рецессиялими?

г) Ҳукумат тўла бандликка эришиш учун қандай чора-тадбирларни қўллаши мумкин?

д) Давлат харажатларининг 1 млрд.долларга ортиши ЯММнинг мувозанатли ҳажмига қандай таъсир кўрсатади?

е) Давлат харажатларининг 1 млрд.долларга қисқариши ЯММнинг мувозанатли ҳажмига қандай таъсир кўрсатади?

6.3- расм. Жами харажатлар эгри чизиги

ж) 6.4-расмда солиқлар миқдори ЯММ ҳажмининг 10% ини ташкил этган шароитдаги истеъмол харажатлари чизигини чизинг. Айтайлик, режадаги инвестициялар 200 млрд.долларга, ҳукумат харажатлари ва соф экспорт биргаликда 100 млрд.долларга тенг. Расмда $C + J + G + X$ эгри чизигини чизинг ва координата бошидан 45° бурчакли тўғри чизиқ ўтказинг. ЯММнинг мувозанати ҳажмини аниқланг.

з) Бошқа тенг шартларда, агар солиқлар даражаси (1) ошса ёки (2) камайса, ЯММнинг мувозанатли ҳажми қандай ўзгаради?

3. Иқтисодиёт модели қуйидаги кўрсаткичлар билан ифодаланади:

$$(1) C_d = 1000 + 0,9 Y_d$$

$$(2) G = 600$$

$$(3) I_d = 390$$

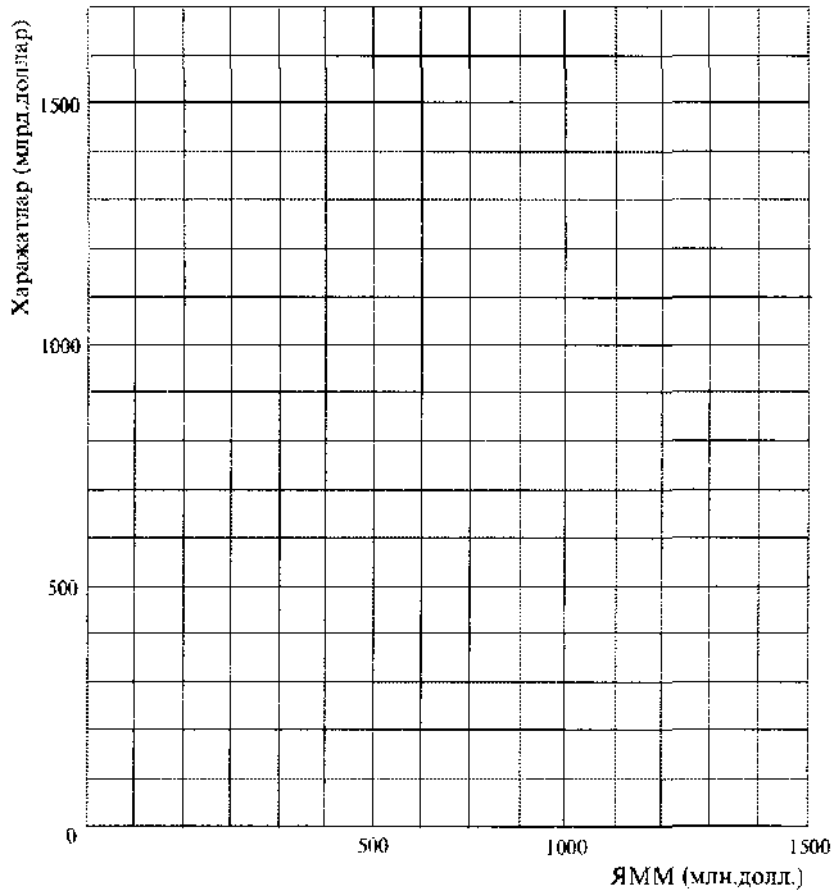
$$(4) T = 400$$

$$(5) Y_d = GNP - T$$

$$(6) B = T - G$$

$$(7) X - M = 0$$

бунда C_d – режалаштирилаётган истеъмол харажатлари, G – давлат харажатлари, I_d – режалаштирилаётган инвестициялар, T – солиқлар, Y_d – ихтиёрдаги даромад, B – давлат бюджети тақчиллиги ёки ортиқчаллиги, X – экспорт, M – импорт, GNP – ялпи миллий маҳсулот.

6.4 - расм. Истеъмол ва жами харажатлар эгри чизиқлари

- а) Мувозанатли GNP ни ҳисобланг.
- б) Давлат харажатлари мультипликаторини ҳисобланг.
- в) Солиқлар 1 долларга ўсишининг GNP миқдорига таъсирини ҳисобланг.
- г) Мувозанатли GNP да жамғармалар ҳажмини ҳисобланг.
- д) Агар тўла бандлик шароитида GNP 15000 млрд.долларга тенг бўлса, инфляция ўзилишини ҳисобланг.
- е) Тўла бандлик шароитидаги жамғармалар ҳажмини ҳисобланг.
- ж) Агар тўла бандлик даражасига эришиш вазифаси қўйилса, солиқлар доимий бўлганда, давлат харажатлари қай тариқа ўзгариши лозим?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. р; 2. к; 3. б; 4. ж; 5. о; 6. а; 7. л; 8. е; 9. в; 10. и; 11. д; 12. з; 13. м; 14. п; 15. с; 16. г; 17. н.

Машқлар

1. а) $\Delta Y = \Delta G \times \text{харажатлар мультипликатори (M)}$ (ΔY – даромаднинг ўсиши, ΔG –

давлат харажатларининг ўсиши).

$$Y = Y^* - Y = 4200 \text{ долл.} - 4000 \text{ долл.} = 200 \text{ долл.}$$

$$M = 1:(1 - MPC) = 1:(1 - 0,8) = 1:0,2 = 5$$

(MPC – истеъмолга бўлган меъёрий мойиллик).

$$200 = \Delta G \times 5$$

$G = 40$, яъни давлат харажатлари 40 долларга кўпайиши лозим.

б) $\Delta Y = \Delta T \times$ солиқ солиш мультипликатори (бунда T – солиқлар).

$$M \text{ солиқ солиш} = -MPC : MPS = -0,8 : 0,2 = -4$$

(бунда MPC ва MPS, мос равишда истеъмолга ва жамғаришга бўлган меъёрий мойилликлари).

$$200 = \Delta T \times (-4)$$

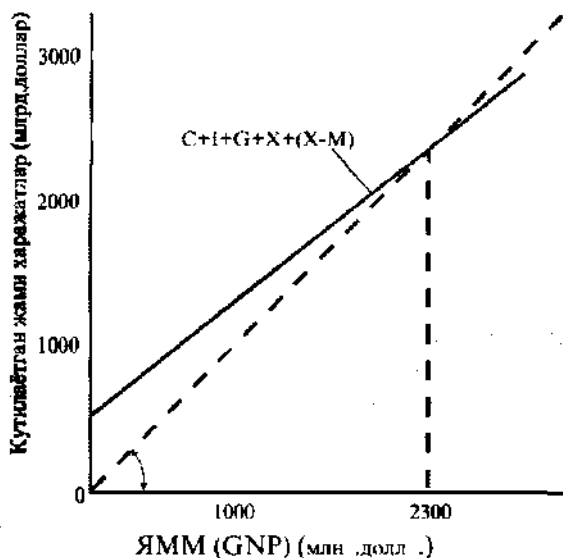
$\Delta T = -50$, яъни солиқлар 50 долларга камайтирилиши лозим.

2. а) Йўқ.

б) Ҳа.

в) Ҳа, жами талаб эгри чизиги ўнгга сурилади.

3. а) 6.5-расмга қаралсин;

6.5. – расм. Макроиқтисодий мувозанат

б) 2300 млн.долл. "а" бандга қаралсин.

в) 5. Инвестицияларнинг 1 долларга оширилиши ЯММнинг 5 долларга ўсишига олиб келади.

г) ЯММ 1000 млн. долларга кўпаяди.

4. а) Тўғри чизиқ.

б) 100 долларга; йўқ, ЯММ ҳажмининг қисқариши бу ҳолда камроқ бўлади.

в) 5 долларга; йўқ, у камроқ бўлади.

г) -30; -20; -10, 0; +10; +20; +30.

- д) Бюджет тақчиллиги 40 доллар бўлади.
 е) Бюджет тақчиллиги 50 долларга тенг бўлади.

Тестлар

1. а; 2. в; 3. д; 4. г; 5. в; 6. д; 7. д; 8. а; 9. г; 10. г; 11. д; 12. г; 13. а; 14. г; 15. г; 16. д.

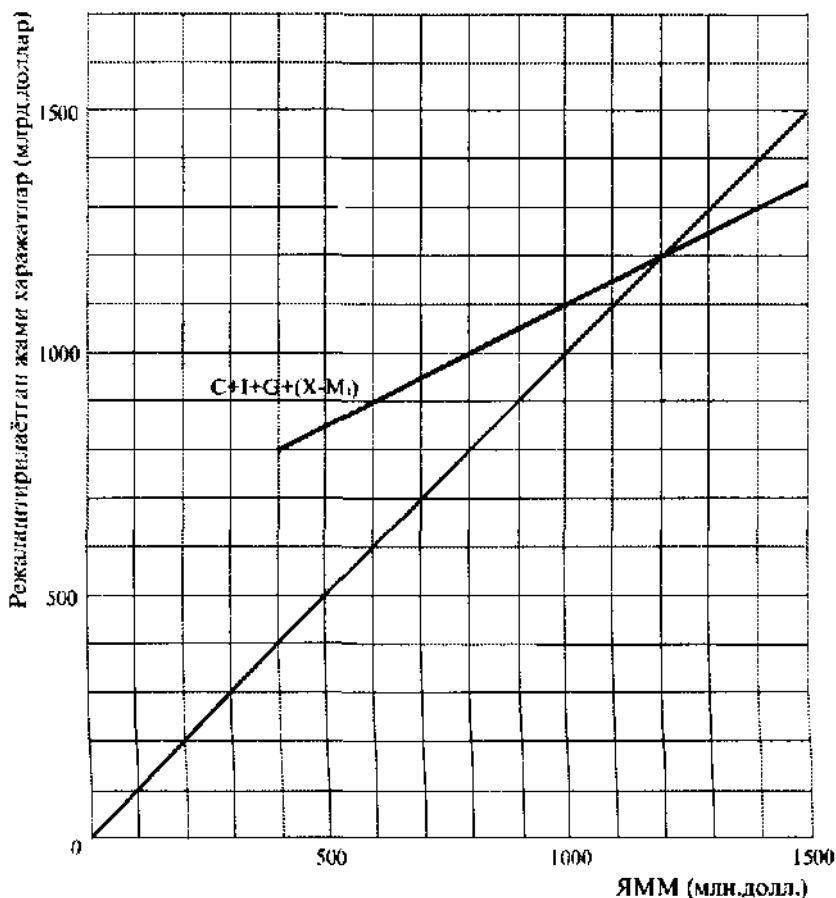
Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Т; 3. Н; 4. Н; 5. Н; 6. Т; 7. Н; 8. Т; 9. Н; 10. Т; 11. Н; 12. Т; 13. Т; 14. Т; 15. Н; 16. Т; 17. Н; 18. Н; 19. Н; 20. Т.

Муаммолар

1. а) $MPC = 0,9$, шу сабабли 100 млн. долларли солиқлар S_a ни S_g га қараганда 90 млн. долларга қисқартиради. Ҳар бир реал СММ даражасига мувофиқ келувчи S_a (млн. доллар ҳисобида): 1160, 1250, 1340, 1430, 1520, 1610, 1700 га тенг.

$MPS = 0,1$. Ҳар бир реал СММ даражасига мувофиқ келувчи S_a (млн. доллар ҳисобида): 240, 250, 260, 270, 280, 290, 300 га тенг.

6.6 - расм. Жами харажатлар эгри чизиги.

б) Ҳар бир реал СММ даражасига мувофиқ келувчи $Sa + M + T$ (млн. доллар ҳисобида): 345, 355, 365, 375, 405 га тенг.

в) $I+X+G$ реал СММ ҳамма даражалари учун 355 млн. долларга тенг.

Ҳар бир реал СММ даражасига мувофиқ келувчи $Sa+I+Xn+G$ (млн. доллар ҳисобида) қуйидагиларга тенг: 1510, 1600, 1690, 1780, 1870, 1960, 2050.

г) СММ 1600 млн. долларга тенг.

д) 100 млн. долларга кўпаяди.

е) 90 млн. долларга пасаяди.

ж) 10 млн. долларга кўпаяди.

2. а) 6.6-расмга қаралсин.

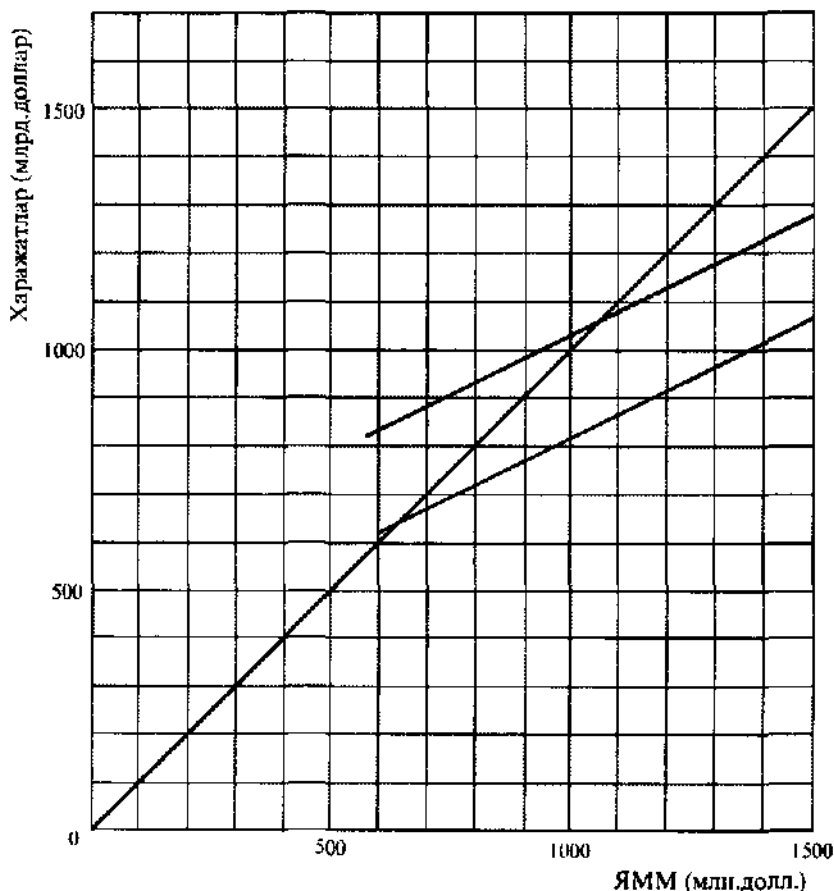
б) 1200 млрд. доллар.

в) 100 млрд. долларга тенг рецессияли узилиш.

г) Ҳукумат давлат харажатларини кўпайтириши ва хусусий капитал фаолиятини рағбатлантирувчи чора-тадбирлар кўриши мумкин.

д) Давлат харажатларининг ўсиши мувозанатли ЯММни 2 млрд. долларга кўпайтиради.

е) Давлат харажатларининг қисқариши мувозанатли ЯММни 2 млрд. долларга камайиб кетишига олиб келади;

6.7 - расм. Истеъмол ва жами харажатлар эгри чизиқлари

ж) 6.7-расмга қаралсин. Мувозанатли ЯММ 1091 млрд. долларга тенг.

з) (1) ЯММнинг мувозанатли ҳажми пасаяди; (2) ЯММнинг мувозанатли ҳажми кўтарилади.

3. а) 16300 млн. доллар.

б) 10;

в) -9 доллар.

г) 590 млн. доллар.

д) 130 млн. доллар.

е) 460 млн. доллар.

ж) 470 млн. доллар.

7 мавзу

ИҚТИСОДИЁТНИНГ
ДАВРИЙ ТЕБРАНИШЛАРИ

Бозор иқтисодиётига нобарқарорлик хосдир. Унга юксалиш ва пасайишлар хос бўлиб, улар иқтисодий даврни шакллантиради. Бундай даврий тебранишлар иқтисодий нобарқарорликнинг бошқа шакллари билан боғлиқ.

Аксарият иқтисодчиларнинг, биринчи навбатда, Кейнс мактабига мансуб иқтисодчиларнинг фикрига кўра, иқтисодий ўзгаришлар нобарқарорлигида инвестиция харажатлари ҳажмининг тебраниб туриши катта роль ўйнайдикки, бу тебранишлар турли омиллар, хусусан сотув ҳажмидаги ўзгаришлар натижасида рўй беради. Уларнинг кўлами ва муддати йирик инновация жараёнларига, бу жараёнларнинг бошланиш ва тугаш муддатига боғлиқ бўлиши мумкин. Кейнс мактаби иқтисодий ўсишдаги даврий тебранишларни акселератор тамойили ва мультипликация-акселерация механизмининг таъсири билан тушунтиради.

Кейнс мактаби доирасида акселератор ғояси кейинчалик Фришнинг “потекис силжишлар” ва Хикснинг иқтисодий давр назариялари билан тўлдирилди.

Кўпчилик иқтисодчилар иқтисодий ўсишни издан чиқариши мумкин бўлган ташқи омилларга қуйидагиларни киритадилар: давлатнинг иқтисодиётга аралашуви (агар у бозор механизми фаолиятига путур етказса); жаҳон бозоридаги вазиятнинг ёмонлашуви: иқтисодий манфаатларнинг сиёсий манфаатларга бўйсундирилиши. Даврий тебранишлар, уларнинг моҳияти, иқтисодий пасайиш ва юксалиш босқичларининг давомийлигига доир илмий фаразлар ҳар доим ҳам тўғри бўлавермаса-да, лекин фойдалидир, чунки улар иқтисодий вазиятнинг кескинлашиб кетишига монелик қилган ёки даврий пасайишларнинг иқтисодий ва ижтимоий оқибатларини юмшатишга қаратилган чора-тадбирларни олдиндан кўра билиш имконини беради.

Иқтисодиёт ривожланишининг истиқболларини баҳолаш “етақчи индикаторлар” деб аталувчи кўрсаткичларга асосланади ва оддий йиғма моделлар, таҳлилий иқтисодий шарҳлар ва мураккаб эконометрик моделлар ёрдамида ҳисоблаб чиқилади.

Ўқув мақсадлари

1. Иқтисодий даврнинг асосий босқичларини тавсифлаш.
2. Иқтисодий давр ривожланишининг сабаблари ва механизмига турлича қарашларни очиб бериш.
3. Иқтисодий давр ривожланиши сабаблари ва механизмига Кейнс мактабининг муносабатини аниқлаб олиш.
4. Акселератор тамойилини очиб бериш ва мультипликатор-акселератор механизмининг иқтисодий давр ривожланишидаги аҳамиятини тушуниб етиш.
5. Иқтисодий давр ривожланишини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) акселератор тамойили;
- б) ривожланиш чўққиси;
- в) пасайиш;
- г) турғунлик;
- д) жонланиш;
- е) мультипликатор-акселератор механизми;
- ж) етакчи кўрсаткичлар;
- з) бирга келадиган кўрсаткичлар;
- и) иқтисодий давр.

1. Мультипликатор ва акселераторнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда уларнинг ЯММ ўзгаришига таъсири. Нисбий инвестицияларнинг ўсиши ЯММ ўзгаришига мультипликацион таъсир кўрсатади. Акселерация тамойилининг таъсири натижасида ЯММнинг ўсиши умумлаштирилган инвестициялар тебранишини келтириб чиқаради..
2. Қатор йиллар мобайнида такрорланадиган иқтисодиётдаги юксалиш ва пасайишлар.
3. Ишлаб чиқариш ва бандлик даражасининг тўла бандликкача кўтарилиш даври.
4. Даромаднинг ўсиши (қисқариши) инвестицияларнинг даромад ўзгаришига мутаносиб равишда ўсишига (қисқаришига) олиб келади.
5. Тўла бандлик ва ишлаб чиқариш ресурсларидан тўла фойдаланиш шароитидаги иқтисодий даврнинг ривожланиши.
6. Миқдори юксалиш босқичи тугагунга қадар пасаядиган ва пасайиш босқичи бартавраф этилгунга қадар ортадиган иқтисодий кўрсаткичлар.
7. Ишлаб чиқариш ва бандлик қисқариб бораётган, лекин нархнинг пасайиши кузатилмаётган шароитда иқтисодий даврнинг ривожланиши.
8. Миқдорлари юксалиш вақтида ўсадиган ва пасайиш вақтида қисқарадиган кўрсаткичлар тизими.
9. Ишлаб чиқариш, бандлик ва нархлар даражаси узоқ вақт қисқариб борадиган давр.

МАШҚЛАР

1. Қуйидаги жараёнлар иқтисодий даврнинг иккита босқичидан (Т-таназул, Ч-чўққи) қайси бирига таалуқли эканини аниқланг:
 - а) Хусусий секторда инвестицияларнинг ўсиши.
 - б) Фойданинг қисқариши.
 - в) Солиқ тушумларининг ўсиши.
 - г) Меҳнатга талабнинг ортиши.
 - д) Акциялар курсларининг пасайиши.
 - е) Инфляциянинг ўсиши.
 - ж) Ишсизлик бўйича тўловларнинг (нафақаларнинг) кўпайтирилиши.
 - з) Фонз ставкалари даражасининг пасайиши.
2. Фирма маҳсулот сотиш ҳажмларининг ўсишини кутмоқда. Бу ҳолда фирмада ишлаётган иқтисодчилар савдо ҳажми билан инвестицияларга эҳтиёжларининг қуйидаги нисбатларидан келиб чиқадилар:

Сотиш ҳажми (млн.долл.)	1,0	1,5	2,0	2,5	3,0
Зарур инвестициялар (млн.долл.)	2	3	4	5	6

а) Сотиш ҳажми 1995 йили 1 млн. доллардан 1996 йилда 1,5 млн. долларга кўпайди. Дейлик, бошланғич даврда ортиқча қувватлар бўлмаган. Унда қўшимча инвестициялар ҳажмини аниқланг.

б) Фирма ҳар йили 500 минг долларлик эскирган жиҳозларнинг ўрнини қоплаши лозим. Ялпи инвестициялар ҳажмини аниқланг.

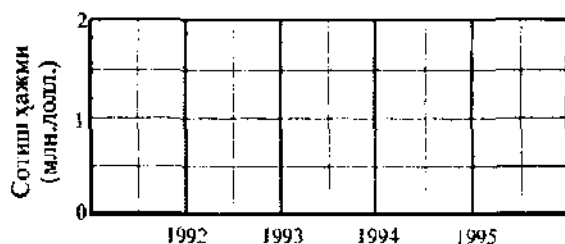
в) Фирмада сотиш ҳажми 1996 йили 1,5 млн. доллардан 1997 йилда 2,0 млн. долларга кўпайди. 1997 йилда соф ва ялпи инвестициялар миқдори ортдимми?

г) 1998 йилда фирманинг савдо ҳажми 1997 йилдагиси билан тенгдир. Соф ва ялпи инвестициялар миқдори қандай бўлади?

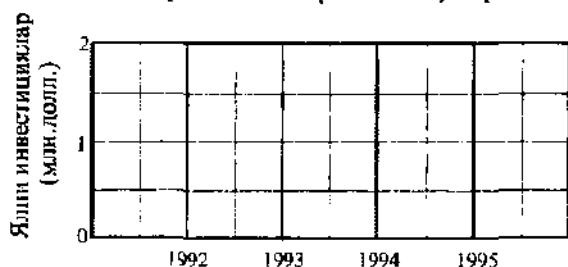
д) Фирма савдоси ҳажмидаги ўзгаришларни 7.1-расмда тасвирлаб кўрсатинг.

е) Фирма инвестициялари ҳажмидаги ўзгаришларни 7.2-расмда тасвирлаб кўрсатинг.

ж) Иккала расмни таққослаб, улар акселератор тамойили таъсирини акс эттирганми ёки йўқ эканини аниқланг.

7.1 - расм. Сотиш ҳажмининг ўзгариши

7.2 - расм. Инвестиция харажатларининг ўзгариши

3. Ҳукумат мутахассислардан кейинги йилда ЯММнинг ўсиш истиқболини ҳисоблаб беришни сўрайди. Етакчи иқтисодчилар истеъмол харажатлари ЯММнинг 70%ни ташкил этади, инвестициялар ва давлат харажатлари 2 млрд. долларга етади, соф экспорт ҳажми эса 0га тенг бўлади, деб ҳисоблайдилар.

а) Иқтисодчилар ЯММнинг эҳтимоллий ҳажми хусусида қандай маълумот берадилар?

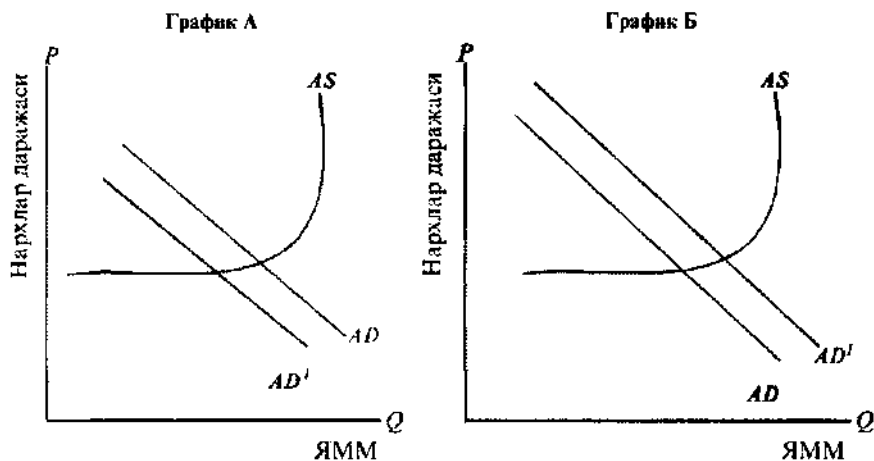
б) Агар истеъмол харажатлари даражаси хусусидаги олдиндан берилган тахминий баҳолар пасайтириб кўрсатилган ва аслида улар 0,75 ЯММни ташкил этган бўлса, унда ҳақиқий ва тахминий ЯММ ҳажмлари ўртасидаги фарқ қандай бўлади?

в) Истеъмол харажатлари даражаси, инвестиция ва давлат харажатлари миқдори хусусидаги тахминлар нотўғри бўлган. Ҳақиқатда истеъмол харажатлари 0,75 ЯММ-

га, инвестиция ва давлат харажатлари биргаликда 2,5 млрд.долларга тенг. Ҳақиқий ва тахминий ЯММ ҳажмлари ўртасидаги фарқни аниқланг.

4. 7.3-расмда (А ва Б графиклари) жами талаб ва жами тақлиф эгри чизиқлари берилган.

а) А графикда AD жами талаб эгри чизиғи чапга — AD' ҳолатига сурилди. Бунда: (1) иқтисодий даврнинг босқичи, (2) ЯММ ўзгариши суръатларининг хусусиятлари, (3) инфляция ўзгариши суръатларининг хусусиятларини аниқланг.

7.3 - расм. Жами талаб ва жами тақлиф эгри чизиқлари

б) Б графикда AD жами талаб эгри чизиғи ўннга- AD_1 ҳолатига сурилди. Бунда: (1) иқтисодий даврнинг босқичи, (2) ЯММ ўзгариши суръатларининг хусусиятлари, (3) инфляция ўзгариши суръатларининг хусусиятларини аниқланг.

Тестлар

1. Қуйидаги кўрсаткичлардан қайси бирининг миқдори юксалиш босқичи бошлангунга қадар қисқармайди ва пасайиш босқичи бошлангунга қадар кўпаймайди?

- узоқ муддат фойдаланиладиган буюмларга янги буюртмалар ҳажми;
- чакана сотувлар ҳажми;
- қимматбаҳо қоғозларнинг қиймати;
- иш ҳафтасининг ўртача давомийлиги;
- барча жавоблар тўғри.

2. Қуйидаги кўрсаткичлардан қайси бирининг миқдори юксалиш босқичи бошлангандан кейин пасаяди ва пасайиш босқичи бошлангандан кейин ўсади?

- ишлов бериш саноатида товар (маҳсулот) заҳираларининг ҳажми;
- ЯММнинг ҳажми;
- иш ҳафтасининг ўртача давомийлиги;
- қимматбаҳо қоғозлар қиймати;
- саноат ишлаб чиқаришининг ҳажми.

3. Таназзул даврида қуйидагилардан қайси бири кўпроқ қисқаради:

- истеъмолчиларнинг дори-дармон сотиб олишга харажатлари;
- иш ҳақи даражаси;
- тадбиркорлик фойдасининг миқдори;

- г) товар ва хизматларнинг давлат харидлари;
 д) барча жавоблар тўғри.
4. Таназзул босқичи тугагач, 1-2 йилдан кейин қандай ҳолат кузатилади?
 а) бандлик даражасининг камайиши;
 б) узоқ муддат фойдаланиладиган буюмларни сотиб олиш учун истеъмолчилар харажатларининг қисқариши;
 в) фойда даражасининг барқарорлиги ёки пасайиши;
 г) барча жавоблар нотўғри.
5. Қуйидаги усулларнинг қайси биридан иқтисодий аҳволнинг истиқболларини баҳолашда фойдаланилади?
 а) асосий (етақчи) кўрсаткичлар;
 б) макроиқтисодий моделлар ва конъюнктура шарҳлари;
 в) эконометрик моделлар;
 г) барча усуллар;
 д) санаб ўтилган усулларнинг ҳеч биридан фойдаланилмайди.
6. Иқтисодий давр ҳақидаги қуйидаги фикрларнинг қайси бири тўғри ҳамма вақт ҳам ўриллими?
 а) фаолликнинг юқори нуқтаси – бу жошланиш даври;
 б) таназзул – бу тургунлик даври;
 в) истеъмол харажатлари – ялпи харажатларнинг энг нобарқарор таркибий қисми;
 г) барча жавоблар тўғри;
 д) барча жавоблар нотўғри.
7. Ялпи инвестиция ҳажмининг пасайишига интилиш қуйидаги даврда пайдо бўлади:
 а) сотишнинг ўсиш суръатлари кўтарилаётганда;
 б) сотишнинг ўсиш даражаси доимий бўлганда;
 в) сотишнинг ўсиш суръатлари пасайганда;
 г) барча жавоблар тўғри;
 д) барча жавоблар нотўғри.
8. Иқтисодий давр нимага боғлиқ?
 а) фақат ташқи омиллар таъсирига;
 б) фақат ички омиллар таъсирига;
 в) устун равишда жами талабнинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларга;
 г) устун равишда жами таклифнинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларга;
 д) фақат тасодифий сиёсий омилларга.
9. Қуйидаги ҳодисалардан қайси бири иқтисодий таназзул босқичига мос келмайди?
 а) хизмат муддати узоқ бўлган асбоб-ускуналарга инвестицияларнинг камайиши;
 б) акциялар қийматининг пасайиши, меҳнатга бўлган талабнинг пастлиги;
 в) солиқ тушумларининг қисқариши;
 г) корпорация фойдаларининг пасайиши;
 д) ишсизлик бўйича нафақалар миқдорининг камайиши.
10. Иқтисодий давр ривожини сиёсий омиллар таъсири туфайли юзага келади, деган назария қуйидаги фикрга асосланган:
 а) инфляцияга қарши тадбирлар ҳукумат даражасида қабул қилинади;
 б) давлат ҳокимиятининг олий ташкилотларига сайловдан кейинги йил кўпинча қатъ-

ий иқтисодий тадбирларни ўтказиш йили бўлади;

в) сайловларни ўтказиш йилида кўпинча юқори иқтисодий ўсиш кузатилади;

г) сайловларнинг даврийлиги иқтисодий даврларнинг даврийлигига ҳам таъсир этиши мумкин;

д) барча жавоблар тўғри.

11. Иқтисодий давр боришига қуйидагиларнинг ўзгариш суръатлари энг қаттиқ таъсир кўрсатади:

а) товар-моддий заҳираларининг ўсишига йўналтирилган соф инвестициялар;

б) узоқ муддат фойдаланиладиган буюмларнинг ишлаб чиқарилишига йўналтирилган соф инвестициялар;

в) истеъмол харажатлари;

г) давлат харажатлари;

д) барча жавоблар нотўғри.

12. Мультипликатор самараси ва акселератор тамойили қандай боғлиқликка эга?

а) уларнинг иккаласи ҳам инвестициялар даражаси ўзгариши қандай юз беришини тушунтиради;

б) мультипликатор самараси иқтисодиётни тўла бандлик даражасида қандай ушлаб туриш мумкинлигини тушунтирса, акселератор тамойили эса, агар ялпи харажатлар ўсишини рағбатлантирувчи тадбирлар қабул қилинса, иқтисодиётнинг турғунлик вазияти нима учун юзага келиши ва сақланиб туришини тушунишга имкон беради;

в) мультипликатор самараси ЯММ даражасининг ўзгариши, айниқса, агар у ўсса, қандай қилиб соф инвестициялар ўсишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатади, акселератор тамойили эса харажатлар (масалан, инвестициялар) ўзгариши ЯММ даражасининг сезиларлироқ ўзгаришига олиб келиши мумкинлигини тушунтиради;

г) мультипликатор самараси харажатлар (масалан, инвестициялар) ўзгариши қандай қилиб ЯММ даражасини янада кўпроқ ўзгаришига олиб келиши мумкинлигини кўрсатади, акселератор тамойили эса ЯММ даражаси ўзгариши, айниқса унинг ошиши соф инвестициялар ўсишига олиб келиши мумкинлигини тушунтиради;

д) барча жавоблар нотўғри.

13. Акселератор тамойилига мувофиқ индукцияли инвестиция харажатлар қуйидаги ҳолда ўринлидир:

а) агар ЯММ ёки истеъмол юқори даражада бўлса;

б) агар ЯММ ёки истеъмол паст даражада бўлса;

в) агар ЯММ ёки истеъмол ўсса;

г) агар ЯММ ёки истеъмол пасайса;

д) ушбу вазиятларнинг исталганида, чунки инвестициялар, ЯММ ва истеъмол ўрта-сида ҳеч қандай боғлиқлик йўқ.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Машина ва асбоб ускуналарга инвестициялар ҳажми бошланаётган таназзул олди-дан ва у тутагандан сўнг кўпаймайди.

2. Инвестициялар иқтисодий давр доирасида жами харажатларнинг энг нобарқарор қисмидир.

3. Агар сотиш ҳажмининг ўсиш суръатлари пасайиб борса, ялпи инвестициялар ўсади.

4. Фақат уруш вақтида давлат харажатлари иқтисодиётга нобарқарорлаштирувчи таъсир кўрсатади.

5. Бирор мамлакат савдо шеригининг соф миллий маҳсулоти даражаси пасайса, ушбу мамлакат соф экспорти қисқаради.
6. Иқтисодий таҳминлар одатда жуда ҳам тўғри эмас, шунинг учун унчалик фойдали ҳам эмас.
7. Таназул — иқтисодий даврнинг шундай босқичи, бунда иқтисодиёт тўла бандлик шароитидаги ЯММ даражасига нисбатан энг паст даражага яқинлашади.
8. Иқтисодий даврнинг юксалиш босқичи доимо жонланиш даврига мос келади.
9. Бошқа мамлакатларнинг ЯММси кўпайса, мазкур давлатнинг экспорти ўсади.
10. Сотиш ҳажмидаги ўзгариш инвестициялар миқдорининг сезиларли ўзгаришида намоён бўлиши мумкин.
11. Сиесий омиллар сабабли келиб чиққан иқтисодий давр ҳокимиятнинг олий органларига сайловлар билан боғлиқ.
12. Макроиқтисодий моделлар иқтисодий таҳминлар учун қўлланилиши мумкин эмас.
13. Истеъмол харажатлари жами харажатларнинг энг юқори қисми ҳисобланади.
14. Умумлаштирилган инвестициялар ЯММнинг юқори даражаси билан боғлиқ.

МУАММОЛАР

1. А фирмаси ўз ихтиёрида ҳар йилнинг охирида сотиш ҳажмининг ҳар бир долларига 2,5 долларга тенг ишлаб чиқариш заҳираларига эга бўлишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди. 7.1-жадвалдаги маълумотлар асосида қуйидаги топшириқларни бажаринг (барча кўрсаткичлар млн.доллар ҳисобида).

7.1-жадвал

Йил	Йиллик сотиш ҳажми	Йил бошидаги заҳиралар	Йил охирида қуйидаги заҳиралар	Йиллик ишлаб чиқариш ҳажми
1994	40	100	-	-
1995	50	-	-	-
1996	60	-	-	-
1997	65	-	-	-
1998	64	-	-	-

а) Бунда:

(1) ҳар бир йил бошидаги ва охиридаги заҳираларнинг ҳажмини ва (2) ҳар йилдаги ишлаб чиқариш ҳажмини ҳисобланг.

Олинган маълумотларни жадвалга киритинг.

б) Қайси йилларда (1) заҳира учун инвестициялар, (2) ишлаб чиқариш ҳажми энг юқори даражада бўлганлигини аниқланг.

2. Б фирма йил мобайнида ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳар бир долларига ускуналар учун 2 доллар сарфлашни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди. Эскирган (демак, ишдан чиққан) ускуналарнинг йиллик қиймати 1 млн.долларга тенг. Барча ускуналарнинг 1994 йилдаги ҳақиқий қиймати 100 млн.долларни ташкил этади.

7.2-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида қуйидаги топшириқларни бажаринг.

7.2-жадвал

Йил	Йиллик ишлаб чиқариш ҳажми	Ускуналарнинг қуйидаги қиймати	Соф инвестициялар	Йиллик инвестициялар
1994	50	-	-	-
1995	60	-	-	-
1996	70	-	-	-
1997	80	-	-	-
1998	100	-	-	-

а) Ускуналарнинг йиллик қиймати ва инвестицияларнинг (соф ва ялпи) ҳажмларини ҳисобланг. Олинган маълумотларни жадвалга киритинг.

б) Инвестициялар даражаси ва ускуналарнинг қутилаётган қиймати энг юқори бўлган йилни аниқланг. Ана шу йилда ишлаб чиқариш ҳажми ҳам энг юқори даражада бўлди, деб айтиш мумкинми?

3. Етакчи иқтисодчилар бир йилдан сўнг мамлакатдаги иқтисодий вазият қуйидаги маълумотлар билан ифодаланиди, деб тахмин қиладилар:

$$C = 10 + 0,7Y$$

$$I = 50 \text{ млрд доллар.}$$

$$G = 100 \text{ млрд доллар.}$$

(бунда C - истеъмол харажатлари, I - хусусий ялпи инвестициялар, G - товарлар ва хизматларни давлат томонидан харид қилиниши, Y - ялпи миллий маҳсулот).

ЯММнинг кейинги йилга тахмин қилинаётган даражасини ҳисобланг.

4. А мамлакатнинг мутахассислари: истеъмол харажатлари (C) ва инвестицияларни (I) ЯММ (Y) миқдорига боғлиқлиги қуйидаги тенгламаларда ифодаланади, деб ҳисоблайдилар (млрд. доллар).

$$C = 8 + 0,6Y$$

$$I = 0,1Y$$

Уларнинг ҳисоб-китобларига кўра, ҳукуматнинг кейинги йилда товарлар ва хизматларни сотиб олиш учун харажатлари 50 млрд. доллар, соф экспорт эса – 5 млрд. долларни ташкил этиши лозим. ЯММнинг келгуси йилга мўлжалланаётган даражасини ҳисобланг.

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. е; 2. и; 3. д; 4. а; 5. б; 6. ж; 7. в; 8. з; 9. г.

Машқлар

1. а) Ч; б) Т; в) Ч; г) Ч; д) Т; е) Ч; ж) Т; з) Т.

2. а) 1 млн. доллар.

б) 1,5 млн. доллар.

в) Йўқ, йўқ.

г) Соф инвестициялар 0 гача қисқаради, ялпи инвестициялар эса 500 минг долларга-ча пасаяди.

д) 7.4-расмга қаралсин.

е) 7.5-расмга қаралсин.

ж) Ҳа, ифодалайди: сотишнинг ўсиш суръати пасаяётганда инвестициялар қисқаради.

3. а) $Y = C + I$ (бунда Y - ЯММ; C - истеъмол харажатлари; I - инвестициялар).

$$Y = C + 2; C = 0,7Y, \text{ шунинг учун } Y = 0,7Y + 2 \text{ ёки } 0,3Y = 2$$

$$Y = 2 : 0,3 = 6 \frac{2}{3}, \text{ млрд. доллар.}$$

б) $Y = C + 2$

$$C = 0,75Y, \text{ шунинг учун } Y = 0,75Y + 2 \text{ ёки } 0,25Y = 2$$

$$Y = 2 : 0,25 = 8 \text{ млрд. доллар.}$$

ЯММнинг ҳақиқий даражаси билан тахминий даражаси ўртасидаги фарқ:

$$8 - 6 \frac{1}{3} = 1 \frac{1}{3} \text{ млрд. долларга тенг.}$$

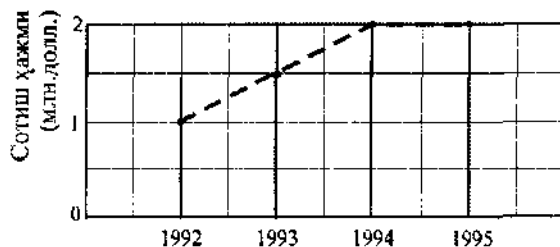
$$\text{в) } Y = C + 2,5$$

$$C = 0,75Y, \text{ шунинг учун } Y = 0,75Y + 2,5 \text{ ёки } 0,25Y = 2,5$$

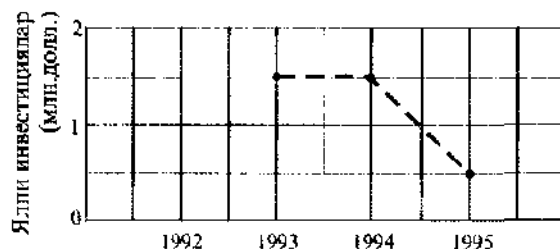
$$Y = 2,5 : 0,25 = 10 \text{ млрд. доллар.}$$

ЯММнинг ҳақиқий даражаси билан тахминий даражаси ўртасидаги фарқ:

$$10 - 6 \frac{1}{3} = 3 \frac{1}{3} \text{ млрд. доллар.}$$

7.4. - расм. Сотиш ҳажмининг ўзгариши

7.5 - расм. Инвестиция харажатларининг ўзгариши

4. а) (1) Таназзул; (2) пасайиш; (3) секинлашиш.
б) (1) Жонланиш; (2) ўсиш; (3) жадаллашув.

Тестлар

1. б; 2. а; 3. в; 4. д; 5. г; 6. г; 7. в; 8. в; 9. д; 10. д; 11. б; 12. г; 13. в.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Т; 3. Н; 4. Н; 5. Т; 6. Н; 7. Т; 8. Н; 9. Т; 10. Т; 11. Т; 12. Н; 13. Н; 14. Н.

Муаммолар

1. а) 7.4-жадвалга қаралсин.

7.4-жадвал

Йиллар	Йил бошидаги захиралар	Йил охиридаги захиралар	Ишлаб чиқарилган ҳажми
1994	100	100	40
1995	100	125	75
1996	125	150	85
1997	150	162 $\frac{1}{2}$	77 $\frac{1}{2}$
1998	162 $\frac{1}{2}$	160	61 $\frac{1}{2}$

б) (1) Заҳираларга инвестициялар ҳажми 1995 ва 1996 йилларда энг юқори даражада бўлган.

(2) Ишлаб чиқариш ҳажми 1996 йилда энг юқори даражада бўлган.

2. а) 7.5-жадвалга қаралсин.

7.5-жадвал

Йиллар	Усуллар қўшимчаги	Соф инвестициялар	Ялпи инвестициялар
1994	100	0	1
1995	100	20	21
1996	140	20	21
1997	160	20	21
1998	200	40	41

б) 1998й., ҳа.

$$3. Y = 10 + 0,7Y + 50 + 100$$

$$0,3Y = 160$$

$$Y = 533 \frac{1}{3} \text{ млрд. доллар.}$$

$$4. Y = 8 + 0,6Y + 0,1Y + 50 + 5$$

$$0,3Y = 63$$

$$Y = 210 \text{ млрд. доллар.}$$

8 мавзу

ПУЛЛАР ВА БАНК ТИЗИМИ

Пулларнинг моҳияти тўғрисида турлича қарашлар мавжуддир. Ҳозирги вақтда кўплаб иқтисодчилар пулларга уларга хос бўлган функцияларга қараб таъриф берадилар: ҳисоб бирлиги, муомала воситаси, жамғариш воситаси.

Пул бозорининг таҳлили пул таклифи, уларга бўлган талаб ва уларнинг нархи билан боғлиқ масалаларни ўз ичига олади.

Пул таклифининг таркибий қисмларига оид ягона фикрлар йўқ. Уларга, одатда давлат, тижорат банклари ва жамғарма муассасаларининг мутлақ ёки деярли мутлақ ликвидликка эга бўлган қарз мажбуриятлари киритилади. Бу қарз мажбуриятлари учта пул агрегатини ўз ичига олади: M_1 (нақд пуллар ва чекдаги омонатлар), M_2 (M_1 , чекдан ташқари жамғарма омонатлари ва унча қатга бўлмаган муддатли омонатлар) ва M_3 (M_2 ва йирик муддатли омонатлар). Бироқ кўпчилик иқтисодчиларнинг ҳисоблашлари-ча, пуллар бу M_1 агрегатдир, M_2 ва M_3 эса "деярли пуллар"дир. Учала пул агрегати ҳам, ички қийматга эга бўлмаса-да, пуллар сифатида қатнашади, чунки жамият уларни шу вазифада қабул қилади. Улар қонуний пул маблағи сифатида қатнашади ва, қолаверса, нисбатан ноёбликка эгадир.

Пулларнинг қиммати уларнинг таклиф ва талаб нисбати билан белгиланади. Талабнинг берилган даражасида пулларнинг реал қиммати уларнинг харид қобилияти билан белгиланади.

Пулларга бўлган умумий талаб битимлар учун пулларга талабни ва активлар томонидан пулларга талабни ўз ичига олади. Битимлар учун пуллар миқдори сотилаётган товарлар ва хизматларнинг умумий пул қимматига боғлиқлиги туфайли, ЯММ-нинг номинал ҳажми билан битимлар учун пулларга бўлган талаб ҳажми ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд. Активлар томонидан пулларга бўлган талаб ҳажми фоиз ставкаси даражасига боғлиқ ва унинг ўзгариш суръатларига тескари боғлиқликда бўлади. Пул бозоридаги талаб ва таклиф ўртасидаги нисбат фоиз ставкасини белгилайди. Пул бозори мувозанатининг бузилиши облигациялар нархини ўзгартириш натижасида баргараф этилади. Облигациялар нархи ва фоиз ставкалари қарама-қарши йўналишда ўзгаради. Мувозанатли фоиз ставкасида облигациялар нархи ўзгармас, пулларга бўлган талаб ва таклиф эса тенг бўлади.

Банк тизимлари, одатда, икки ёки уч поғонали тузилишга эга. АҚШ банк тизими Федерал резерв тизими бошқарувчилари Кенгаши, 12 федерал резерв банклари ва тижорат банклари шаҳобчаларидан иборат. Россия банк тизими Россия Банки (мамлакатнинг марказий банки), турли кўринишдаги тижорат банклари, шунингдек банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган кредит муассасаларини ўз ичига олади. Тижорат банклари актив (қарзлар бериш) ва пасив (омонатларни жалб этиш) операцияларини бажарадилар. Бундан ташқари улар турли банк хизматларини кўрсатадилар.

Ўқув мақсадлари

1. Пулларнинг моҳиятини ва улар бажарадиган функцияларни аниқлаб олиш.
2. Пул массасини ўлчашнинг турли йўлларини аниқлаш.
3. Пул бозорида талабга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш.
4. Қандай қилиб пул бозори мувозанат ҳолатига келтирилишини тушуниш.
5. Банк тизими тузилишини кўриб чиқиш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) тижорат банклари;
- б) марказий банк;
- в) муддатли омонатлар;
- г) ҳисоб бирлиги;
- д) M_1 ;
- е) битимлар учун пулларга талаб;
- ж) активлар томонидан пулларга талаб;
- з) M_2 ;
- и) банкларнинг актив операциялари;
- к) M_3 ;
- л) муомала воситаси;
- м) чекдаги омонатлар;
- н) пул бозори;
- о) чекда бўлмаган жамғариладиган омонатлар;
- п) қийматни сақлаш воситаси;
- р) пул агрегати;
- с) пулга умумий талаб;
- т) банкларнинг пассив операциялари;
- у) қоғоз пуллар;
- ф) "деярли пуллар";
- х) пуллар қиймати.

1. Банк хизматларининг кенг доирасини, аввало талаб қилиб олинadиган ҳисобварақларни очиш ва қарзлар бериш хизматларини таклиф этувчи банклар.
2. Муомала воситаси сифатида фойдаланиш учун зарур пуллар миқдори: ЯММ номинал ҳажми ўзгаришига тўғри боғлиқликда ўзгаради.
3. Тижорат банклари ёки жамғарма муассасаларидаги чек ёзиб бериш мумкин бўлган омонатлар.
4. Битимлар учун пулларга талаб ва активлар томонидан пулларга талаб йиғиндиси.
5. Вазифаси пул муомаласини тартибга солиш, миллий валюта барқарорлигини таъминлаш, ягона пул-кредит сиёсатини ўтказиш, ҳисоб-китобларни ва хазина хизматини ташкил этиш, тижорат банклари ва бошқа кредит муассасалари фаолиятини назорат қилиш, ташқи савдо фаолияти бўйича операцияларни амалга ошириш бўлган банк.
6. Банклар ўз ихтиёридаги мавжуд ресурсларни жойлаштиришга қаратилган операциялар.
7. Товар ва хизматлар сотилгандан сўнг сақланадиган ва келажакда харид қобилиятини таъминловчи актив.
8. Ўз ичига M_1 , чекда бўлмаган жамғарма омонатлари ва унча катта бўлмаган муддатли омонатларни ўз ичига олувчи пул агрегати.

9. Пул массасининг муқобил ўлчовлари бўлиб хизмат қилувчи ликвид активларнинг ўзига хос бир нечта гуруҳларидан бири.
10. Кредит муассасаларидаги фақат шартномада белгиланган давр тугагандан кейингина маблағлар жаримасиз олинishi мумкин бўлган фоиз келтирувчи омонатлар.
11. Инсонлар жамғармалар сифатида сақлашни хоҳлаган пуллар миқдори (пул кўришидаги молиявий активлар ҳажми); фоиз ставкаси миқдорига тескари боғлиқликда ўзгаради.
12. Чек ёзиб берилиши мумкин бўлмаган жамғарма ҳисобварақ.
13. Пулга бўлган талаб ва таклифнинг фоиз ставкаси даражасини белгиловчи бозор.
14. Товарлар ва хизматлар қимматини ўлчаш ҳамда таққослаш учун қўлланиладиган пул бирлиги.
15. M_2 ва йирик муддатли омонатларни ўз ичига олувчи пул агрегати.
16. Товар ва хизматларни сотиб олиш, шунингдек қарзларни тўлаш учун ишлатиладиган пуллар.
17. Нақд металл ва қоғоз пулларни ҳамда чекдаги омонатларни ўз ичига олувчи пул агрегати.
18. Муомала воситаси ҳисобланмаса-да, пулга тез айлантириш мумкин бўлган юқори ликвидлик хусусиятига эга молиявий активлар (қисқа муддатли жамғарма омонатлари, муддатли омонатлар, қисқа муддатли давлат қимматли қоғозлари ва жамғарма облигациялари).
19. Банклар актив операцияларни амалга ошириш учун ўз ресурсларини шакллантиришда фойдаланадиган операциялар.
20. Муомала воситаси сифатида қўлланадиган қоғоз пуллар.
21. Пул бирлигига алмаштириш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори; пул бирлигининг харид қобилияти; нарх даражасига тескари миқдор.

МАШҚЛАР

1. 8.1-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида қуйидагиларни аниқланг:
 - а) M_1 миқдорини; б) M_2 миқдорини; в) M_3 миқдорини.

8.1-жадвал

	млрд. доллар
Катта бўлмаган муддатли омонатлар	1630
Муддатли йирик омонатлар	645
Чекдаги омонатлар	448
Чекда бўлмаган жамғарма омонатлар	300
Нақд пуллар	170

2. а) Фараз қилайлик, битимлар учун мўлжалланган ҳар бир доллар бир йилда ўртача 4 марта муомалада бўлади ва пировард товар ва хизматлар сотиб олишга йўналтирилади. ЯММнинг номинал ҳажми 2000 млрд. долларни ташкил этади. Битимлар учун пулга талаб миқдорини аниқланг.

б) 8.2-жадвалда фоиз ставкасининг турли даражаларидаги активлар томонидан пулга талаб миқдори келтирилган. "а" саволга жавоб беришда олинган маълумотларни қўллаб, жадвалда пулга талабнинг умумий ҳажмини кўрсатинг.

8.2-жадвал

Фоииз ставкаси (%)	Пулга талаб ҳажми (млрд доллар)	
	Активлар томонида	Умумий
16	20	
14	40	
12	60	
10	80	
8	100	
6	120	
4	140	

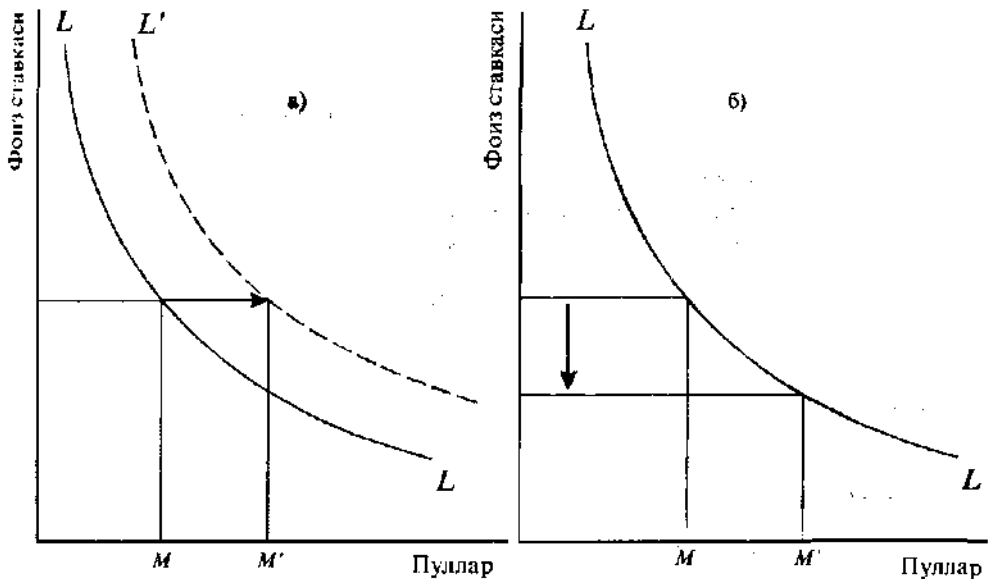
в) Пул таклифи 580 млрд. долларни ташкил этади. Мувоzanатли фоииз ставкасини аниқланг.

г) Агар пул таклифи 600 млрд. долларгача ўсса ёки 540 млрд. долларгача қисқарса, мувоzanатли фоииз ставкаси миқдорини аниқланг.

д) Агар номинал ЯММ ҳажми 80 млрд. долларга кўпайса, ёки 120 млрд. долларга қисқарса, фоииз ставкасининг ҳар бир даражасида пулга умумий талаб қандай ўзгаришини ва мувоzanатли фоииз ставкаси қанча бўлишини аниқланг.

3. 8.1-расмда пулга талаб M миқдордан M_1 миқдоргача ўзгарувчи тўртта ҳолат келтирилган. Келтирилган ҳолатлардан қайсиниси қуйидаги жараёнларни акс эттиришини кўрсатинг:

- а) Ўзгармас фоииз ставкаларида ЯММ номинал ҳажмининг кўпайиши.
- б) Фоииз ставкасининг кўпайиши.
- в) Фоииз ставкалари миқдориди ўзифодасини топмайдиган нархлар қисқариши.
- г) Жами талаб ўзгаришида акс этмайдиган фоииз ставкаси даражасининг қисқариши.

8.1 - расм. Пулга талаб

ТЕСТЛАР

1. Натурал хўжаликдан бозор хўжалигига ўтишда бевосита маҳсулот айирбошлаш (бартер) пуллар воситасида амалга ошириладиган айирбошлаш билан алмашишди ва бунда пуллар сифатида маълум товарлар қатнашди. Бу нима сабабдан содир бўлди?

- а) сотувчига керакли товарларни унда мавжуд товарларга айирбошлашга рози субъектларни топиш билан боғлиқ харажатлар юқори бўлганлиги учун;
- б) ноқулай бўлганлиги сабабли ;
- в) ижтимоий меҳнат тақсимоти ривожланишига тўсқинлик қилгани учун;
- г) айирбошланаётган товарларга эҳтиёжларнинг бир бирига мос келиб қолгани учун;
- д) юқорида саналган барча сабаблар мавжуд бўлгани учун.

2. M_1 ўз ичига қуйидагилардан бирини олади:

- а) металл ва қоғоз нақд пуллар ҳамда чекдаги омонатлар;
- б) металл ва қоғоз нақд пуллар ҳамда муддатли омонатлар;
- в) металл ва қоғоз нақд пуллар ҳамда барча банк депозитлари;
- г) барча пуллар ва "деярли пуллар";
- д) барча жавоблар нотўғри.

3. Пуллар ва "деярли пуллар" ўртасидаги фарқ қуйидагидан иборат:

- а) пулларни, "деярли пуллар"дан фарқли ўлароқ, бевосита сарфлаш мумкин;
- б) "деярли пуллар" банк ҳисобларидаги депозитларни ўз ичига олади, пуллар эса уларни ўз ичига олмайди;
- в) пуллар "деярли пуллар"га қараганда тезроқ айланади;
- г) "деярли пуллар", пуллардан фарқли равишда, майдаланмайдиган қоғоз пуллардир;
- д) "деярли пуллар" пулга сотилиши мумкин бўлган барча товарларни ўз ичига олади.

4. Банк ҳисобига ёзилган чек:

- а) агар у ҳақиқий бўлса, яъни банкда уни тўлаш учун маблағлар мавжуд бўлса, M_1 нинг бир қисми ҳисобланади;
- б) у ҳақиқий ёки ҳақиқий эмаслигидан қатъи назар, эгаси уни тўлашга розилик билдирган тақдирда, M_1 нинг қисми ҳисобланади;
- в) агар фақат товар ва хизматлар сотиб олишга ишлатилса, M_1 нинг қисми ҳисобланади;
- г) M_1 қисми ҳисобланмайди, чунки банк ҳисобварағи пул массасининг таркибий қисми эмас;
- д) M_1 қисми ҳисобланмайди, чунки чекнинг у ёзилган омонатлар билан бир қаторда M_1 таркибига киритилиши такрорий ҳисобга олиб келади.

5. Пуллар:

- а) муомала воситаси ;
- б) қимматни сақлаш воситаси ;
- в) ҳисоб бирлиги ;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) барча жавоблар нотўғри.

6. Битимлар учун пулга талаб қуйидагича ўзгаради:

- а) фоиз ставкаси ошганда ўсади;
- б) фоиз ставкаси пасайганда ўсади;
- в) ЯММ номинал ҳажмининг ўсишига қараб камаяди;
- г) ЯММнинг номинал ҳажми камайганда пасаяди;
- д) барча жавоблар нотўғри.

7. Агар активлар томонидан пулга талаб ўзгарса, аввалги жавоблардан қайсибири тўғри бўлади?

8. "Пулга талаб" тушунчаси қуйидагини билдиради:

- а) зарур бўлганда, қатъий белгиланган нархлар бўйича пулга осон айлантирилиши мумкин бўлган қимматли қоғозларга эга бўлиш истаги;
- б) ушбу фоиз ставкасида тadbиркорлар кредит бериш учун ишлатишни хоҳлаган пуллар миқдори;
- в) "қора кун" учун даромаднинг бир қисмини асраш истаги;
- г) активлар томонидан пулга талаб нима бўлса, худди шу;
- д) битимлар учун пулга талаб ва активлар томонидан пулга талаб йиғиндиси нима бўлса, худди шу.

9. Қуйидагилардан қайси бирини "деярли пуллар"га киритиб бўлмайди?

- а) чекда бўлмаган жамғариладиган омонатлар;
- б) муддатли йирик омонатлар;
- в) кредит карточкалари;
- г) қисқа муддатли давлат қимматли қоғозлари;
- д) катта бўлмаган муддатли омонатлар.

10. Активлар томонидан пулга талаб билдирилишининг сабаби шундаки, пуллар:

- а) муомала воситаси;
- б) ҳисоб бирлиги;
- в) қимматларни сақлаш воситаси;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) бошқа сабабларга кўра.

11. Агар битимлар учун пуллар йилда ўртача 5 марта айланса, унда талаб билдирилган, айирбошлашга хизмат кўрсатиш учун зарур пуллар миқдори:

- а) ЯММ номинал ҳажмидан 5 марта кўп;
- б) номинал ЯММнинг 20 фоизини ташкил этади;
- в) 5 ҳамда ЯММ номинал ҳажмининг нисбатига тенг;
- г) 20% ва ЯММ номинал ҳажмининг нисбатига тенг;
- д) 20% ва 5нинг нисбатига тенг.

12. Фараз қилайлик, битимлар учун пулга талаб ЯММ номинал ҳажмининг 10%ни ташкил этади. Пул таклифи 450 млрд. долларни ташкил этади, активлар томонидан пулга талаб эса 8.3-жадвалда кўрсатилган.

8.3-жадвал

Фоиз ставкаси (%)	Активлар томонидан талаб (млрд. доллар)	Фоиз ставкаси (%)	Активлар томонидан талаб (млрд. доллар)
14	100	12	200
13	150	11	250

Агар ЯММнинг номинал ҳажми 3000 млрд. долларга тенг бўлса, унда мувозанатли фоиз ставкаси қуйидагини ташкил этади:

- а) 14%; б) 13%; в) 12%; г) 11%; д) 10%.

13. Агар аввалги тестдаги мавжуд шартлар сақланганда, ЯММнинг номинал ҳажми ўзгармаса, пул таклифи эса 450 млрд. доллардан 500 млрд. долларгача ўсса, мувозанатли фоиз ставкаси қандай ўзгаради?

- а) 14 %гача кўпаяди;
 б) 11 %гача қисқаради;
 в) 12 %гача қисқаради;
 г) ўзгаришсиз қолади;
 д) 15 %гача кўпаяди.

14. Агар фоиз ставкасининг энг юқори даражаси қонун бўйича мувозанатли даражадан паст ўрнатилса, унда:

- а) пулга талаб ҳажми пул таклифи ҳажмига қараганда кўп бўлади;
 б) пулга талаб ҳажми пул таклифи ҳажмига қараганда кам бўлади;
 в) пул таклифи ҳажми ўсиб боради, пулга талаб ҳажми эса қисқаради;
 г) пулга талаб ҳажми ўсиб боради, пул таклифи ҳажми эса қисқаради;
 д) пулга талаб ҳажми ва пул таклифи ҳажми кўпайиб боради.

15. Қуйида келтирилган фикрларнинг қайсиниси пулнинг реал қиммати ёки харид қобилияти ва нарх даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди? Пулнинг харид қобилияти:

- а) нархлар даражасига тесқари боғлиқликда бўлади;
 б) нархлар даражасига иқтисодий таназзул даврида тўғри боғлиқликда ва инфляция юксалиши даврида тесқари боғлиқликда бўлади;
 в) нархлар даражасига тўғри, бироқ мутаносиб бўлмаган боғлиқликда бўлади;
 г) нархлар даражасига тўғри ва мутаносиб боғлиқликда бўлади;
 д) нархлар даражасига боғлиқ эмас.

16. Агар биз индекса ифодаланган нарх даражасини P билан, пуллар қийматини эса D билан белгиласак, унда:

- а) $P = D - 1$; б) $D = 1 : P$; в) $1 = D : P$; г) $D = P - 1$; д) $D = 1 - P$.

17. Йирик муддатли омонатлар қуйидагилардан бирининг таркибига киради:

- а) M_1 ;
 б) M_2 ;
 в) M_3 ;
 г) M_2 ва M_3 ; д) M таркибига умуман кирмайди.

18. Агар ЯММнинг номинал ҳажми қисқарса, унда:

- а) битимлар учун пулга талаб ва пулга умумий талаб ўсади;
 б) битимлар учун пулга талаб ва пулга умумий талаб қисқаради;
 в) битимлар учун пулга талаб ўсади, бироқ пулга умумий талаб қисқаради;
 г) битимлар учун пулга талаб қисқаради, бироқ пулга умумий талаб ўсади;
 д) битимлар учун пулга талаб ва пулга умумий талаб ўзгаришсиз қолади.

19. Агар ЯММнинг номинал ҳажми 4000 млрд. долларни ташкил этса, битимлар учун пулга талаб ҳажми эса 800 млрд. долларни ташкил этса, унда:

- а) активлар томонидан пулга талаб 3200 млрд. долларни ташкил этади;

- б) пулга умумий талаб 4800 млрд. долларни ташкил этади;
- в) ҳар бир доллар йилига ўртача 5 марта айланади;
- г) пул таклифи ҳажмини кўпайтириш зарур;
- д) активлар томонидан пулга талаб 4800 млрд. долларни ташкил этади.

20. Агар пулга талаб ва пул таклифи ўсиб борса, унда:

- а) мувозанатли пул миқдори ва мувозанатли фоиз ставкаси ўсади;
- б) мувозанатли пул миқдори ва мувозанатли фоиз ставкаси қисқаради;
- в) мувозанатли пул миқдори ўсади, мувозанатли фоиз ставкасининг ўзгаришини эса олдиндан айтиб бўлмайди;
- г) мувозанатли фоиз ставкаси ўсади, пул миқдоридagi ўзгаришларни эса олдиндан айтиш мумкин эмас;
- д) пул миқдори ва мувозанатли фоиз ставкаси ўзгаришини олдиндан айтиш мумкин эмас.

ТЎҒРИНОТЎҒРИ

1. Бартер усули айирбошлашни амалга ошираётган томонлар эҳтиёжларини бир вақтга мос келиши зарурлиги туфайли ноқулайдир.
2. M_1 ўз ичига нақд пулларни, чекдаги омонатларни ва муддатли депозитларни олади.
3. Пуллар қиймати нарх даражасига тескари боғлиқликда бўлади.
4. Битимлар учун пулга талаб ЯММнинг номинал ҳажми қисқараётган вақтда камаяди.
5. Активлар томонидан пулга талаб фоиз ставкаси миқдорига тўғри боғлиқликда бўлади.
6. Агар ЯММнинг номинал ҳажми 2000 млрд. долларга тенг бўлса, битимлар учун пулга талаб эса 5000 млрд. долларни ташкил этса, унда ҳар бир доллар ўртача 4 марта айланади.
7. Қоғоз пуллар "деярли пуллар"га таалуқли.
8. Фоиз ставкаси миқдори қанчалик юқори бўлса, битимлар учун пулга талаб ҳажми шунчалик кўпдир.
9. Активлар томонидан пулга талаб ЯММнинг номинал ҳажмига тескари боғлиқликда бўлади.
10. M_1 таркибига кирувчи нақд пуллар танга ва қоғоз пуллардан иборат.
11. M_2 , M_1 дан чекда бўлмаган жамғарма омонатлар ва кичик муддатли омонатлар миқдорига ортиқдир.
12. M_2 , M_1 дан кичик муддатли омонатлар миқдорига камдир.
13. Истеъмолчиларга тегишли "деярли пуллар" ҳажми қанчалик кўп бўлса, уларни жамғаришга бўлган ўртача мойиллик шунчалик юқоридир.
14. Нақд пуллар ва чекдаги омонатлар пул ҳисобланади, чунки улар сотувчилар томонидан товарлар ва хизматларни айирбошлашга қабул қилинади.
15. Бошқа тенг шароитларда нархлар даражасининг ўсиши битимлар учун пулга талабнинг ўсишига олиб келади.
16. Бошқа тенг шароитларда ЯММ номинал ҳажмининг кўпайиши пулга умумий талабнинг ҳам, мувозанатли фоиз ставкасининг ҳам ўсишига олиб келади.
17. Марказий банк банкларнинг банки ҳисобланади, чунки у тижорат банкларига қарзлар беради ва уларнинг омонатларини сақлайди.
18. Пул таклифининг ошиши жами таклиф эгри чизиғини ўнгга силжишига олиб келади.
19. Агар товар ва хизматларнинг нархлар даражаси 50 фоизга қисқарса, унда пуллар қиймати 2 марта ошади.

МУАММОЛАР

1. 8.2-расмда жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари келтирилган.

8.2. - расм. Жами талаб ва жами таклиф эгри чизиқлари

Агар пул таклифи кўпайса, эгри чизиқлар ҳолати қандай ўзгаради? Пул таклифи камайсачи?

2. Иқтисодиётда нархлар даражаси қуйидаги маълумотлар билан ифодаланади.

Йил	1950	1960	1970	1980
Нархлар даражаси (1950=100)	100	120	140	200

а) Йиллар бўйича нархлар даражаси ўзгаришини график усулида акс эттиринг.

б) 1980 йилдан 1990 йилгача бўлган даврда пуллар қиймати неча фоизга пасайган? 1950 йилдан 1980 йилгача бўлган даврда-чи?

3. Фараз қилайлик, фоиз ставкаси ва пулга талаб миқдори ўртасидаги боғлиқлик қуйидагича ифодаланади:

$$i = 20 - 2M$$

бу ерда i - фоиз ставкаси (фонзларда), M - пул миқдори (трлн. долларда):

а) График усулда берилган бу функция нимани акс эттиради?

б) Агар пулга талаб миқдори 5 трлн. долларга тенг бўлса, фоиз ставкаси миқдори қандай?

в) Фараз қилайлик, ЯММ ҳажми ўсди. i ва M ўртасидаги боғлиқлик аввалгидагидек қоладими? Агар қолмаса, унда у қандай йўналишда ўзгаради?

4. ЯММнинг реал ҳажми 1989 йилдан 1992 йилгача бўлган даврда йилига 3%га ўсди, пулларнинг айланиш тезлиги эса йилига 2%га кўпайди. 8.4-жадвални керакли маълумотлар билан тўлдириг.

8.4-жадвал

Йил	Нархлар даражаси (1989=100)	Пул таклифи (1989=100)
1989	100	100
1990	-	101
1991	100	-
1992	100	-

5. 8.5-жадвалда АҚШдаги ЯММнинг номинал ҳажми ва пул миқдори ҳақидаги маълумотлар берилган (млрд. долларда).

8.5-жадвал

Йил	M_1	M_2	ЯММнинг номинал ҳажми
1967	187,4	350,0	816,4
1969	209,0	332,5	963,9
1971	234,0	471,9	1102,7
1973	270,5	571,4	1359,3
1975	295,2	664,7	1598,4
1977	338,4	809,5	1990,5

Жадвалда кўрсатилган даврлар учун АҚШда M_1 ва M_2 асосида ҳисобланган пулнинг айланиш тезлигини солиштиринг. Ушбу вазиятларнинг қай бирида пулларнинг айланиш тезлиги барқарорроқ бўлган эди?

6. Облигация бўйича йилига 100 млрд. доллар миқдорида фоиз тўланади. 8.6-жадвалда фоиз ставкасининг турли даражаларида облигациялар нархи ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Жадвални керакли маълумотлар билан тўлдиринг.

8.6-жадвал

Фоиз ставкаси (%)	Облигациялар нархи (доллар)	Фоиз ставкаси (%)	Облигациялар нархи (доллар)
1	-	-	2000
2	-	10	-
-	2500	12,5	-

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. а; 2. е; 3. м; 4. с; 5. б; 6. и; 7. п.; 8. з; 9. р; 10. в; 11. ж; 12. о; 13. н; 14. г; 15. к; 16. л; 17. д; 18. ф; 19. т; 20. у; 21. х.

Машқлар

- $170 + 448 = 618$ млрд. долл.
 - $618 + 300 + 1630 = 2548$ млрд. долл.
 - $2548 + 645 = 3193$ млрд. долл.
- $2000 : 4 = 500$ млрд. долл.
 - 8.7-жадвалга қаранг.
 - 10 %.
 - 8 %; 14 %.
 - 20 млрд. долларга кўпаяди; 30 млрд. долларга камаяди; 3 %.
- а.
 - в.
 - г (нарх пасайганда ЯММнинг номинал ҳажми камаяди).
 - б.

8.7-жадвал.

Фонд ставкаси (%)	Пулга талаб ҳажми (млрд. долл.)	
	Активлар томонида	Умумий
16	20	520
14	40	540
12	60	560
10	80	580
8	100	600
6	120	620
4	140	640

Тестлар

1. д; 2. а; 3. а; 4. д; 5. г; 6. г; 7. б; 8. д; 9. в; 10. в; 11. б; 12. б; 13. в; 14. а; 15. а; 16. б; 17. в; 18. б; 19. в; 20. в.

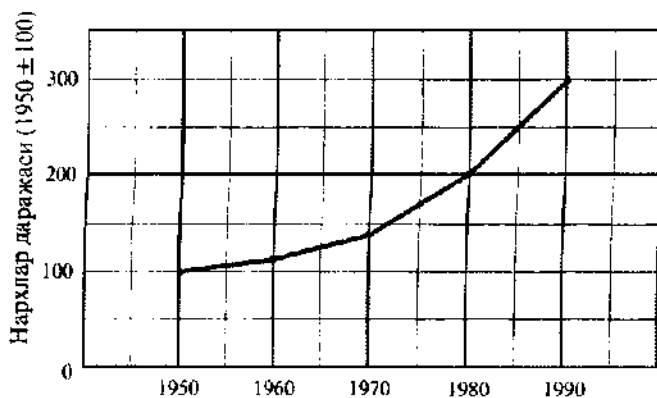
Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Н; 3. Т; 4. Т; 5. Н; 6. Т; 7. Н; 8. Н; 9. Н; 10. Т; 11. Т; 12. Н; 13. Н; 14. Т; 15. Т; 16. Т; 17. Т; 18. Н; 19. Т.

Муаммолар

1. Жами талаб эгри чизиғи ўнгга сурилади; жами талаб эгри чизиғи чапга сурилади.

2. а) 8.3-расмга қаранг.

8.3. - расм. Нархлар даражасининг ўзгариши

б) 33,3 %; 50 %.

3. а) Пулга талаб эгри чизиғи.

б) 10%.

в) Йўқ. Пулга талаб эгри чизиғи юқорига ва ўнгга сурилади.

4. 8.8-жадвалга қаранг.

8.8-жадвал

Йил	Нарх даражаси (1989=100)	Пул таклифи (1989=100)
1989	100	100
1990	100	101
1991	100	102
1992	100	103

5. 8.9-жадвалга қаранг.

8.9-жадвал

Йил	Пул айланиш тезлиги: M_1 ва M_2 асосида ҳисобланган	
	M_1	M_2
1967	4,36	2,33
1969	4,61	2,43
1971	4,71	2,34
1973	5,02	2,38
1975	5,41	2,40
1977	5,88	2,46

Пулларнинг айланиш тезлиги, M_2 асосида ҳисобланганда барқарорроқ бўлади.

6. 8.10-жадвалга қаранг.

8.10-жадвал

Фонд ставкаси (%)	Облигация нархи (доллар)	Фонд ставкаси (%)	Облигация нархи (доллар)
1	10000	5	2000
2	5000	10	1000
4	2500	12,5	800

9 мавзу

ПУЛ ТАКЛИФИДА БАНКЛАРНИНГ ТУТГАН ҶУРНИ

Тижорат банклари кредит тизимининг асосини ташкил этади. Улар пуллари жамғарувчилар ва пуллари инвестиция қилувчилар ўртасида воситачи сифатида иштирок этадилар. Банклар томонидан жалб этиладиган омонатлар бу қарз мажбуриятлари бўлиб, банкларнинг хусусий низомий капитали билан бирга пассивларга киритилади. Банк ўзида тўпланган маблағларни турли активлар (қарзлар, қимматли қоғозлар, нақд пуллар ва резервлар)га жойлаштиради. Банк активлари ва пассивларининг таркиби ва тузилиши маълум санага тузиладиган баланс ҳисоботларида акс эттирилади. Унда активлар мажбуриятлар ва хусусий капитал йиғиндисига тенг бўлади.

Замонавий банк иши қисман резервлар тизимига асосланган. Марказий банк тижорат банклари учун мажбурий резервлар меъёрини, яъни нақд пуллар ва марказий банк ҳисобидаги маблағлар кўринишида тижорат банки резервларини ўзида акс эттирувчи активлар улушини белгилайди. Ҳақиқий резервлар мажбурий ва ортиқча резервлар йиғиндисига тенг. Марказий банк резервлар тизимини қўллаб, банк депозитлар ҳажмини, муомаладаги пул миқдори ўзгаришини ва кредитлаш шартларини назорат қилиши мумкин. Тижорат банки қарзлар бериб, пуллари яратади, бироқ унинг пуллари яратиш имкониятлари чегараланган. Муомалага қўшимча пуллари чиқариш янгидан яратилган чек ҳисоблари суммалари бўйича мажбурий резервлар миқдори банкнинг ортиқча резервлари миқдорига тенг келгунга қадар мумкиндир. Банк томонидан яратилган пуллар бошқа банкларнинг депозитларига айланади ва, ўз навбатида, улар ҳам пуллари яратади. Мажбурий резервлар меъёри қанчалик кам бўлса, барча тижорат банклари бераётган қарзларнинг жами ҳажми ва уларнинг инвестициялари шунчалик кўпдир. Шу асосда ортиқча резервлар кетма-кет ўтказиладиган операциялар заңжирини вужудга келтиради, унинг натижасида мультипликатор самараси юзага келади, яъни кредитлаш ҳажмини кўп марта кенгайтириш юз беради.

Шунинг учун мамалакатда пул массасини кўпайтириш фақат ортиқча резервлар ҳажмигагина эмас, балки пул мультипликатори миқдорига ҳам боғлиқдир. Пул мультипликатори эса мажбурий резервлар меъёрига тескарисдир.

Ўқув мақсадлари

1. Тижорат банки баланс ҳисоботининг асосий қисмларини ва турли банк операциялари натижасида уларнинг ўзгариш хусусиятларини ўрганиш.
2. Банк резервлари бажарадиган вазифаларни аниқлаш.
3. Пул мультипликатори тушунчасини очиб бериш.
4. Банк қарзларини беришда (қайтаришда) пул массасининг қўлайиш (камайиш) механизмини ўрганиш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) ғазнадаги нақд пуллар;
- б) мажбурий резервалар;
- в) банкнинг хусусий капитали;
- г) чиқим;
- д) тижорат банкининг баланс ҳисоботи;
- е) ҳақиқий резервлар;
- ж) пул мультипликатори;
- з) ортиқча резервлар.

1. Активлар пассивлар (мажбуриятлар) дан ортиқ бўлган миқдор.
2. Банк ўз пўлат сандиғи ва ғазнасида сақлайдиган пуллар.
3. Ҳисоботнинг чап томонида банк активлари, ўнг томонида банк пассивлари (мажбуриятлари) ва банкнинг хусусий капитали ўртасидаги тенглик(баланс)ни кўрсатувчи банкнинг маълум санадаги ишларининг аҳволи ҳақидаги бухгалтерия ахборотларининг маълум жойлашуви.
4. Депозит муассалари марказий банкда сақлаши ёки нақд ҳолда эга бўлиши лозим омонатнинг энг кам миқдори.
5. Тижорат банклари тизимининг кредит имкониятларини қисқартирувчи маблағларни чиқариш.
6. Банкнинг ҳақиқий резервлари унинг мажбурий резервларидан ортиқ бўлган пул миқдори.
7. Тижорат банклари тизими муомалалаги пул массасини ва муддатсиз омонатлар миқдорини янги қарзларни бериш ёки қимматли қоғозларни сотиб олиш йўли билан кўпайтириш учун фойдаланиши мумкин бўлган ортиқча резервларнинг қисми; бир тақсим мажбурий резерв меъёрига тенг.
8. Банкнинг марказий банкдаги депозитлари миқдори, шунингдек унинг ғазнадаги нақд пуллари.

МАШҚЛАР

1. 9.1-жадвалда тижорат банкининг содалаштирилган баланс ҳисоботи келтирилган (долларда).

9.1-жадвал

	А	Б	В	Г
Активлар:				
Нақд пуллар		100		
Резервлар		200		
Қарзлар (ссудалар)		500		
Қимматли қоғозлар		200		
Мажбуриятлар ва хусусий капитал: талаб қилиб олинадиган омонатлар		900		
Акциялар		100		

Қуйида келтирилган операцияларнинг ҳар бири банк томонидан амалга оширилгандан кейин А, Б, В, Г баланс ҳисоботлари илтизуниг. Бунда дастлабки баланс ҳисоботи ҳар бир операция учун асос бўлишини назарда тутинг:

а) Банк омонатчиларидан бири 50 долларга чек олди ва уни бошқа кишига берди. У эса бу пулни бошқа банкка қўйди.

б) Омонатчи ўз ҳисобидан 50 доллар нақд пулни олди. Банк ўз нақд пулини марказий банкдан 50 доллар миқдорига олиш ҳисобига тиклади.

в) Бошқа банк томонидан берилган 60 долларлик чек ушбу банкка жойлаштирилди.

г) Банк 100 доллар миқдоригаги давлат облигацияларини марказий банкка сотади.

2. Тижорат банкининг баланс ҳисоботи қуйидаги кўринишга эга (млн. долларда):

Активлар		Мажбуриятлар ва хусусий капитал	
Резервлар	30	Талаб қилинадиган омонатлар	80
Қарзлар ва қимматли қоғозлар	70	Акциялар	20

а) Фараз қилайлик, мажбурий резервлар меъери 15%ни ташкил этади. Агар банк қарзларни максимал миқдорда берса (ва агар қарзлар бўйича олинган барча пуллар бошқа банклардаги ҳисобларга ўтказилса), банк баланс ҳисоботи қандай кўринишда бўлишини кўрсатинг.

б) Фараз қилайлик, мажбурий резервлар меъери 20%ни ташкил этади. Юқоридаги "а"- бандда кўрсатилган шартлар сақланганда, банкининг баланс ҳисоботи қандай кўринишда бўлишини кўрсатинг.

3. 9.2-жадвални тўлдиринг.

9.2-жадвал

Резервлар меъери (%)	Пул мультимплекатори	Ортача резервларнинг ҳар долларига қарзларни кўпайтиришнинг оғ қўн ҳажми (доллар)	
		Алоҳида банк томонидан	Банк тизими томонидан
12 $\frac{1}{2}$			
12 $\frac{2}{3}$			
20			
25			
30			
33 $\frac{1}{3}$			

ТЕСТЛАР

1. Мажбурий резервлар меъери:

- аввало пул массасини чегаралаш воситаси сифатида киритилади;
- омонатларни чиқаришдан сақлаш воситаси сифатида киритилади;
- аҳоли эҳтиёжларини қондириш учун зарур пул массасининг ўртача миқдорини ташкил этади;
- ҳозир қўлланмайди;
- ҳеч бир жавоб тўғри эмас.

2. Тижорат банк тизими (барча тижорат банкларининг мажмуи) жорий ҳисобларни яратиб, пулларни қарзга беради. Натижада пул массаси:

- нақд пуллар ва банк депозитларининг умумий миқдорига камаяди;
- кўпаймайди ҳам, камаймайди ҳам;
- депозитларнинг умумий суммасига нисбатан камроқ миқдорга ошади;

- г) депозитларнинг умумий суммасига тенг миқдорга ошади;
- д) депозитлар суммасига nisбатан кўпроқ миқдорга ошади.

3. Умумий пул массаси ҳар сафар ўсади, қачонки тижорат банклари:

- а) ўзининг марказий банкдаги омонатларини кўпайтирса;
- б) аҳолига берадиган қарзлари ҳажмини кўпайтирса;
- в) омонатлар бўйича аҳолидан нақд ва нақд бўлмаган пулларни олиш йўли билан жорий ҳисоблар бўйича ўз мажбуриятларини кўпайтирса;
- г) марказий банкдаги ўз омонатларининг бир қисмини чиқарса;
- д) омонатлар бўйича нақд еки нақд бўлмаган пулларни тўлаб, жорий ҳисоблар бўйича ўз мажбуриятларини камайтирса.

4. Кўплаб банкларнинг бири бўлган Х банкда 10000 доллар миқдоридagi депозит мавжуд. Мажбурий резервлар меъёри 25% белгиланган. Бу депозит бериладиган қарзлар суммасини камида қуйидаги миқдорда кўпайтиришга қодир:

- а) аниқ бўлмаган миқдорда;
- б) 7500 доллар;
- в) 10000 доллар;
- г) 30000 доллар;
- д) 30000 доллардан кўпроқ.

5. Бериладиган қарзлар ҳажмининг кўпайиши, нақд пуллар миқдорининг ўсишига олиб келмаслик шарти билан, аввалги тестда кўрсатилган депозит кредит миқдорининг камида қуйидагига кўпайишига олиб келишга қодир:

- а) 0;
- б) 7500 доллар;
- в) 10000 доллар;
- г) 30000 доллар;
- д) 30000 доллардан кўпроқ.

6. Нақд пуллар миқдорининг унча кўп ошмаслик шарти билан (4 ва 5 тестларнинг барча бошқа шартлари ўзгаришсиз қолади), банк тизими қарзлар ҳажмини кўпайтириши мумкин бўлган энг кўп миқдор қуйидагиларни ташкил этиши ҳақиқатга яқинроқ:

- а) 0;
- б) 5000 доллардан камроқ;
- в) 20000 ва 30000 доллар ўртасида;
- г) 30000 ва 40000 доллар ўртасида;
- д) 40000 доллардан кўпроқ.

7. Агар Х банк якка ҳоким ҳисобланса, унда 4-тестдаги бошқа шартлар сақланган ҳолда (пул ўсиши йўқлигини ҳам киритиб), кўрсатилган депозит бериладиган қарзлар ҳажмининг қуйидаги миқдордаги максимал кўпайишига олиб келади:

- а) 0;
- б) 7500 долларга;
- в) 10000 долларга;
- г) 30000 долларга;
- д) 30000 доллардан кўпроққа.

8. Агар мажбурий резервлар меъёри 25%ни эмас, 20%ни ташкил этса ва 4-тестдаги барча бошқа шартлар сақланса, унда кўрсатилган депозит Х банк томонидан бериладиган қарзлар ҳажмини қуйидагича кўпайтиришга имкон беради:

а) 0; б) 2000 доллар; в) 8000 доллар; г) 10000 доллар; д) 40000 доллар.

9. Агар 4-тестда кўрсатилган депозитга Y банкка 10000 долларга чек ёзилган бўлса, унда бу депозит у (барча бoshқа депозитлардан ажратилган ҳолда олиб қаралади) X банкка берилаётган қарзлар ҳажмини қуйидаги миқдорга кўпайтиришга имкон беради:

- а) 0;
- б) 7500 доллар;
- в) 10000 доллар;
- г) 30000 доллар;
- д) 30000 доллардан кўпроқ.

10. 9-тестда кўрсатилган депозит барча банк тизимига бериладиган қарзлар ҳажмини қуйидаги миқдорга кўпайтиришга имкон беради:

- а) 0;
- б) 7500 доллар;
- в) 10000 доллар;
- г) 30000 доллар;
- д) 30000 доллардан кўпроқ.

11. Агар мажбурий резервлар меъёри муддатсиз омонатлар миқдорининг камида 30%ини ташкил этса ва агар банк тизими 15 млн. доллар миқдорига ортиқча резервларга эга бўлса, унда банк тизими (пулнинг банкдан ташқари айланишининг кўпайишига эътибор бермай туриб) муддатсиз омонатлар миқдорини кўпи билан қуйидаги даражада кўпайтириши мумкин:

- а) 0;
- б) 10,5 млн. долларга;
- в) 15 млн. долларга;
- д) 50 млн. долларга.
- г) 35 млн. долларга;

12. Тижорат банкининг ортиқча резервлари таркиби қуйидагича:

- а) пул бўлмаган, аммо зарур бўлганда пулларга тез айланиши мумкин бўлган активлар;
- б) банкда сақланаётган ва банк депозитлари ҳажмининг 100%идан ортиқ бўлган пул ва "деярли пул" активлари;
- в) жорий эҳтиёжлар туфайли эмас, балки қонун талабларига асосланиб банкда сақлангани лозим бўлган пуллар;
- г) ҳақиқий резервлар ва мажбурий резервлар миқдорлари ўртасидаги фарқдан иборат;
- д) активлар ҳажми ва жорий ҳисоблардаги омонатлар миқдори ўртасидаги фарқдан иборат.

13. Мажбурий резервлар меъёри 20%дан 30% гача кўпайганда, шу нарса аён бўлдики, тижорат банклари тизими 60 млн. доллар миқдорига резервлар етишмаслигини сезди. Агар резервлар миқдорини кўпайтириш имкони бўлмаса, унда пул массасини қуйидагича қисқартириш зарур:

- а) 60 млн. доллар; г) 300 млн. доллар;
- б) 180 млн. доллар; д) 350 млн. доллар.
- в) 200 млн. доллар;

14. Банк қарз олувчига қарз беради. Қарз олувчи қарзнинг бир қисмини нақд пул кўри-нишида, бошқа қисмини эса чекдаги депозитлар кўринишида олади. Бунинг натижаси-да банк тизими пул таклифини кўпайтириши мумкин бўлган энг кўп миқдор:

- а) қисқаради, чунки бошқа банкларга берилаётган резервлар миқдори қарзнинг бир қисми нақд пул кўринишида олинганлиги сабабли ўсади;
- б) қисқаради, чунки бошқа банкларга берилаётган резервлар миқдори қарзнинг бир қисми нақд пул кўринишида олинганлиги сабабли камаяди;
- в) ўсади, чунки бошқа банкларга берилаётган резервлар миқдори кўпаяди ва қарз-ларнинг умумий миқдори ўсади;
- г) қарз қандай кўринишда берилишидан қатъи назар, ўзгармай қолади;
- д) ўсади, чунки бошқа банкларга берилаётган резервлар миқдори камаяди ва қарз-ларнинг умумий миқдори қисқаради.

15. Муддатсиз омонатлар йиғиндисининг юмкондаги даражада максимал кўпайиши қуйидагига тенг:

- а) ҳақиқий резервлар билан ортиқча резервларнинг айирмасига;
- б) активлар билан мажбуриятлар ва хусусий капитал айирмасига;
- в) пул мультипликатори миқдорига кўпайтирилган ортиқча резервларга;
- г) пул мультипликатори миқдорига бўлинган ортиқча резервларга;
- д) мажбурий резервларга.

16. Қуйидаги фикрлардан қайсиниси нотўғри ҳисобланади?

- а) тижорат банкининг ҳақиқий резервлари ортиқча резервлар билан мажбурий ре-зерваларнинг йиғиндисига тенг;
- б) банк активлари билан хусусий капитал йиғиндиси мажбуриятларга тенг;
- в) алоҳида тижорат банки ўзининг ортиқча резервлари миқдорига тенг ҳажмдаги қарзларни бериши мумкин;
- г) қарздорлар банкка қарзларни қайтараётган вақтда, пул таклифи қисқаради;
- д) хусусий капитал активлар ва мажбуриятлар миқдорларининг айирмасига тенг.

17. Қуйидаги тенгликлардан қайсибири баланс ҳисоботларининг пойдеворини ташкил этади?

- а) хусусий капитал ва активлар йиғиндиси мажбуриятларга тенг;
- б) активлар ва мажбуриятлар йиғиндиси хусусий капиталга тенг;
- в) мажбуриятлар ва хусусий капитал йиғиндиси активларга тенг;
- г) активлар ва резервлар йиғиндиси хусусий капиталга тенг;
- д) қарзлар ва муддатсиз омонатлар йиғиндиси активларга тенг.

18. Қуйидаги жавоблардан қайсил бири банк активини ўзида акс эттиради?

- а) талаб қилиб олинадиган омонатлар, акциялар ва резервлар;
- б) нақд пуллар, мулк ва резервлар;
- в) нақд пуллар, мулк ва акциялар;
- г) нақд пуллар, акциялар ва талаб қилиб олинадиган омонатлар;
- д) резервлар, қарзлар ва акциялар.

19. Банк тизими томонидан яратиладиган ва талаб қилиб олинадиган янги омонатлар-нинг энг кўп ҳажмини "Д" билан, ортиқча резервлар миқдорини "Е" билан, пул мульти-пликаторини "m" билан белгиласак, ушбу ифодалардан қайсиниси тўғри?

- А) $m = E : D$; г) $D = m : E$;
 б) $D = E \times m$; а) $D = E - m$.
 В) $D = E - 1$;

20. Агар мажбурий резервлар меъёри 100%ни ташкил этса, унда пул мультипликатори миқдори қуйидагига тенг:

- а) 0; б) 1; в) 10; г) 100; д) -1.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Резервлар меъёри 25%, банк депозитлари 1000 доллар бўлганда, банк фақат 250 долларлик янги пулларни яратиши мумкин.
2. Аҳолининг нақд пулларга бўлган эҳтиёжи банк депозитларига бўлган эҳтиёжига нисбатан қанчалик кам бўлса, банклар томонидан пулларни яратиш имконияти шунчалик камдир.
3. Мажбурий резервлар меъёрининг асосий вазифаси банк ликвидлигини таъминлашдан иборат.
4. Пул мультипликаторининг таъсири икки шартга асосланган: барча пуллар банк ҳисоб varaқларида қолади ва банклар ортиқча резервларга эга бўлмайди.
5. Мажбурий резервлар меъёридан ортиқ бўлган ҳамда резервларнинг қисқаришини суғурталаш воситаси сифатида қўлланадиган банк депозитлари миқдори пул мультипликатори миқдорига таъсир этмайди.
6. Тижорат банклари қарзларни қоплашда пулларни яратади.
7. Талаб қилиб олинadиган омонатлар кўпайишининг мумкин бўлган максимал ҳамми ҳақиқий резервлар миқдори кўпайишининг пул мультипликаторига кўпайтмасига тенг.
8. Тижорат банкининг баланс ҳисоботида банк маълум давр давомида ўтказган операциялар акс эттирилган.
9. Тижорат банкининг ҳақиқий резервлари мажбурий ва ортиқча резервлар йиғиндисига тенг.
10. Тижорат банкининг марказий банкдаги резервлари бу марказий банкнинг активларидир.
11. Қарз олувчи 500 доллар миқдоридаги қарзни чек ёки нақд пуллар кўринишида қоплаётганда, пул таклифи 500 долларга қисқаради.
12. Агар банк тизимининг ортиқча резервлари 10 млн. долларни ташкил этса, резервлар меъёри эса 25%га тенг бўлса, қарзлар миқдори 40 млн. долларга кўпайтирилиши мумкин.
13. Алоҳида тижорат банки қарзларни фақат ортиқча резервларга тенг миқдоргача кўпайтириши мумкин, дейлик. У ҳолда банк тизими қарзларни ортиқча резервларни мажбурий резервлар меъёрининг тескари қийматига кўпайтмасига тенг миқдоргача кўпайтириши мумкин.
14. Тижорат банки томонидан давлат облигацияларининг сотилиши пул таклифини кўпайтиради.
15. Агар мажбурий резервлар меъёри 100%ни ташкил этса, унда пул мультипликатори 0 га тенг.
16. Агар мажбурий резервлар меъёри 100 фоизни ташкил этса, унда пул мультипликатори 1 га тенг. Бу банк тизими пулларни ярата олмаслигини аниқлатади.
17. Пулат сақидиқларда сақланаётган банкнинг нақд пуллари банк резервларининг бир қисмини ташкил этади.
18. Ҳар қандай вақт оралиғида банкнинг пул тушуми пул чиқимидаги ортиқ бўлиши керак.

19. Пул мультипликатори янги депозитлар миқдорининг резервлар кўпайиши миқдорига нисбатини билдиради.

20. Агар мижоз 1000 долларли банк қарзини қайтараётган бўлса, унда қарз чек билан ёки нақд пулда қопланишидан қатъи назар, пул таклифи 1000 долларга қисқаради.

МУАММОЛАР

1. Тижорат банклари мажбурий резервларининг меъёри талаб қилиб олинадиган омонатлар миқдорига нисбатан 20%ни ташкил қилади. Фараз қилайлик, омонатчилар 1-сон тижорат банкидаги ўзларининг талаб қилиб олинадиган омонатларини 100000 долларга оширдилар:

а) Бу банк резервлари миқдорига қандай таъсир этади? Банк берилаётган қарзлар ҳажмини қандай миқдорга кўпайтириши мумкин?

б) Фараз қилайлик, 1-сонли банк мумкин бўлган максимал миқдорда қарз берди. Қарз Х шахсга берилди. У олинган пулларни А фирмадап ўзи учун зарур товарларни сотиб олишга иштатади. Бу фирма ушбу суммани 2-сонли банкдаги ҳисобга ўтказди. 1-сонли банкни баланс ҳисоботи қандай ўзгарганлигини кўрсатинг.

в) 2-сонли банк баланс ҳисоботи қандай ўзгарганлигини кўрсатинг.

г) 2-сонли банк бериладиган қарзлар ҳажмини кўпайтириши мумкинми? Қандай миқдорга?

д) Фараз қилайлик, 2-сонли банк мумкин бўлган максимал миқдордаги қарзни ("Г" бандга мувофиқ) У субъектга берди. У эса Z шахсдан ер майдони сотиб олди. Z шахс олинган пул миқдорини 3-сонли банк ҳисобига қўйди. Бу банк операцияси (А фирма депозитини ҳисобга олганда) 2-сонли банк баланс ҳисоботига қандай таъсир этганини кўрсатинг.

е) 3-сонли банк баланс ҳисоботи қандай ўзгаришини кўрсатинг.

ж) 3-сонли банк бериладиган қарзлар ҳажмини кўпайтириши мумкинми? Қандай миқдорга?

з) Банк тизими қанча пул миқдорини яратди?

2.9.3-жадвалда тижорат банки учун баланс ҳисоботининг 5 варианты келтирилган (долларда). Мажбурий резервлар меъёри 20%ни ташкил этади:

9.3-жадвал

	1	2	3	4	5
Активлар:					
Нақд пуллар	10	20	20	20	15
Резервлар	40	40	25	40	45
Қарзлар	100	100	100	100	150
Қимматли қоғозлар	50	60	30	70	60
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:					
Талаб қилиб олинадиган омонатлар	175	200	150	180	220
Акциялар	25	20	25	50	50
Мажбурий резервлар					
Ортиқча резервлар					
Банк томонидан берилиши мумкин бўлган янги қарзлар ҳажми					

а) Мажбурий резервлар миқдорини, ортиқча резервлар миқдорини (нақд пуллар миқдорини эътиборга олмасдан), шунингдек банк томонидан берилиши мумкин бўлган янги

қарзлар ҳажмини аниқланг. Агар банк резервлар етишмовчилигини бошидан кечираётган бўлса ва ўз кредитлаш ҳажмини қисқартириши ёки резервлари миқдорини ошириши лозим бўлса, унда мос миқдор олдига "манфий" белгисини қўйинг. Олинган натижаларни жадвалга киритинг.

б) Банк янги қарзлар бергандан кейинги баланс ҳисоботининг 5 вариантини тузинг. Маълумотларни 9.4-жадвалга киритиб ёзинг.

9.4-жадвал

	1	2	3	4	5
Активлар:					
Нақд пуллар					
Резервлар					
Қарзлар					
Қимматли қоғозлар					
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:					
Талаб қилиб олинадиган омонатлар					
Акциялар					

3. 9.5-жадвалда мамлакатдаги барча тижорат банклариининг соддалаштирилган йнғма баланс ҳисоботи келтирилган (долларда). Мажбурий резервлар меъёри 20%ни ташкил этади.

9.5-жадвал

	1	2	3	4	5
Активлар:					
Нақд пуллар	50				
Резервлар	100				
Қарзлар	200				
Қимматли қоғозлар	200				
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:					
Талаб қилиб олинадиган омонатлар	5500				
Акциялар	50				
Марказий банкдан қарзлар	0				
Мажбурий резервлар					
Пул таклифининг мумкин бўлган максимал оширилиши					

Қуйида келтирилган операцияларининг ҳар бири банклар томонидан ўтказилгандан кейинги баланс ҳисоботлариши тузинг. Бунда 9.5-жадвалда келтирилган баланс ҳисоботи ҳар бир операция учун асос қилиб олиншини эътиборга олинг.

а) Мижоз 5 доллар миқдоридagi шақд пулни омонатга қўяди, банклар уни резервга ўтказди. 1- устунни тўлдириг. Агар банк тизими бериладиган қарзлар ҳажмини мумкин бўлган максимал миқдоргача кўпайтирса, янги баланс ҳисоботини 2- устунда кўрсатинг.

б) Банк тизими марказий банкка қиймати 8 долларли қимматли қоғозларни сотади. 3- устунни тўлдириг. Фараз қилайлик, банклар бериладиган қарзлар ҳажмини мумкин бўлган максимал миқдоргача кенгайтиради. 4- устунни тўлдириг.

в) Марказий банк тижорат банкларига 10 доллар миқдоридa қарз беради. 5- устунни тўлдириг. Банклар янги қарзларни мумкин бўлган максимал миқдорда бераётган шaroитда 6- устунни тўлдириг.

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. в; 2. а; 3. д; 4. б; 5. г; 6. з; 7. ж; 8. е.

Машқлар

1. "а", "б", "в", "г" – 9.6-жадвалга қаранг.

9.6-жадвал

	А	Б	В	Г
Активлар:				
Нақд пуллар	100	100	100	100
Резервлар	150	150	250	300
Қарзлар	500	500	500	500
Қимматли қоғозлар	200	200	200	100
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:				
Талаб қилиб олинadиган омонатлар	850	850	960	900
Акциялар	100	100	100	100

а)

Активлар (млн. долл.)		Мажбуриятлар ва хусусий капитал (млн. долл.)	
Резервлар	12	Талаб қилиб олинadиган омонатлар	80
Қарзлар ва қимматли қоғозлар	88	Акциялар	20

б)

Активлар (млн. долл.)		Мажбуриятлар ва хусусий капитал (млн. долл.)	
Резервлар	16	Талаб қилиб олинadиган омонатлар	80
Қарзлар ва қимматли қоғозлар	84	Акциялар	20

3. 9.7-жадвалга қаранг.

9.7-жадвал

Резерв нормаси (%)	Пул мультипликатори	Ортача резервларнинг ҳар бир долларини қарзлар қўлайчилигининг максимал ҳақми (долл.)	
		Улоқда банк томонидан	Банк тизми томонидан
12 1/2	8	1	8
16 2/3	6	1	6
20	5	1	5
25	4	1	4
30	3 1/3	1	3 1/3
33 1/3	3	1	3

Тестлар

1. а; 2. д; 3. б; 4. б; 5. г; 6. в; 7. г; 8. в; 9. б; 10. а; 11. д; 12. г; 13. в; 14. б; 15. в; 16. б; 17. в; 18. б; 19. б; 20. б.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Н; 3. Т; 4. Т; 5. Н; 6. Н; 7. Н; 8. Н; 9. Т; 10. Н; 11. Т; 12. Т; 13. Т; 14. Н; 15. Н; 16. Т; 17. Т; 18. Н; 19. Т; 20. Т.

Муаммолар

1. а) Банк резервлари миқдори 100 000 долларга кўпаяди. Банк таклиф қилаётган қарзлар ҳажмини 80 000 долларга кўпайтириши мумкин.

б) Резервлар 20 000 долларга ошади. Қарзлар ва қимматли қоғозлар ҳажми 80 000 долларга ўсади. Талаб қилиб олинadиган омонатлар миқдори 100 000 долларга ўсади.

в) Резервлар 80 000 долларга кўпаяди. Талаб қилиб олинadиган омонатлар 80 000 долларга ўсади.

г) Ҳа, 64 000 долларга.

д) Резервлар 16 000 долларга кўпаяди. Талаб қилиб олинadиган омонатлар ҳажми 80 000 долларга ўсади. Қарз ва қимматли қоғозлар ҳажми 64 000 долларга ўсади.

е) Резервлар 64 000 долларга кўпаяди. Талаб қилиб олинadиган омонатлар 64 000 долларга ўсади.

ж) Ҳа, 51 200 долларга.

з) 500 000 долларга.

2. а) 9.8-жадвалга қаранг.

9.8-жадвал

	1	2	3	4	5
Мажбурий резервлар	35	40	30	36	44
Ортиқча резервлар	5	0	-5	4	1
Банк томонидан тақдим этилиши мумкин бўлган янги қарзлар ҳажми	5	0	*)	4	1

*) Агар банкка 5 доллар миқдорида резервлар етишмаса, у ё қимматли қоғозларни марказий банкка сотиш йўли билан ушбу миқдордаги кўшимча резервларни сотиб олиши лозим ёки 25 доллар миқдорида заём олиши керак.

б) 9.9-жадвалга қаранг.

9.9-жадвал

	1	2	3	4	5
Активлар:					
Нақд пуллар	10	20	20	20	15
Резервлар	40	40	25	40	45
Қарзлар	105	100	*)	104	151
Қимматли қоғозлар	50	60	30	70	60
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:					
Талаб қилиб олинadиган омонатлар	180	200	*)	184	221
Акциялар	25	20	25	50	50

*) а” банд жавобдаги изоҳга қаранг.
в) 9.10-жадвалга қаранг.

9.10-жадвал

	1	2	3	4	5	6
Активлар:						
Нақд пуллар	50	50	50	50	50	50
Резервлар	105	105	108	108	105	110
Қарзлар	200	220	200	240	200	250
Қимматли қоғозлар	200	200	192	192	200	200
Мажбуриятлар ва хусусий капитал:						
Талаб қилиб олинadиган омонатлар	505	525	500	540	500	550
Акциялар	50	50	50	50	50	50
Марказий банк заёмлари	0	0	0	0	10	10
Мажбурий резервлар	4	0	8	0	10	0
Пул таклифининг мумкин бўлган максимал кўпайиши	20	20	40	0	50	0

10 мавзу

ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИ

Кредит-пул сиёатидан фойдаланиб, давлат тўла баъдлик шаронтида амал қилувчи инфляциясиз иқтисодиётни яратишга интилади. Бу масалани ҳал қилиш учун, пул таклифи устидан назорат ўрнатиши керак. Пул таклифини тартибга солиш учун марказий банк турли воситаларни қўллайди. Буларга, биринчи навбатда, очиқ бозорда операциялар ўтказиш, шунингдек резерв меъёри ва ҳисоб ставкасини ўзгартириш каби-лар киради.

Очиқ бозордаги (ҳазина мажбуриятларининг иккиламчи бозорида) операциялар пул таклифини назорат қилишнинг ўта нозик ва таъсирчан воситасидир. Давлат облигацияларининг олди-сотдиси ҳажмини белгилаш ва кредит учун фоиз ставкаларини ҳамда қарзларга талаб ҳажмини ўзгартириш йўли билан, марказий банк тижорат банкларининг кредит резервлари миқдориغا таъсир кўрсатади. Аҳолига қимматбаҳо қоғозларнинг оммавий сотилиши тижорат банкларининг кредит резервларини қисқартириб, кредитнинг келгусида кенгайтириш имкониятларини пасайтиради ва унинг нархини (фоиз ставкасини) оширади. Аҳолидан ҳазина мажбуриятларини сотиб олиш, аксинча, тижорат банкларининг кредит резервлари даражасини кўтаради, уларнинг кредитли пул "қилиш" имкониятини оширади ва фоиз ставкаси даражасини пасайтиради.

Ҳисоб ставкаси сиёсати илгари пул таклифини марказдан тартибга солишнинг асосий усули ҳисобланган. Ҳозирда эса кўпчилик ривожланган мамлакатларда пул таклифини иқтисодиёт эҳтиёжларига "тўғрилаб қўйиш"нинг ёрдамчи воситаси сифатида қўлланилади. Ҳисоб ставкасини ўзгартириш орқали марказий банк тижорат банкларининг ҳазина мажбуриятларининг иккиламчи бозоридаги фаоллигини тартибга солади. Ставканинг қимматбаҳо қоғозлар даромадлилиги ва федерал жамғармалар бозоридаги фоиз даражасига нисбатан ўсиши уларни тижорат банклари томондан сотиб олиниш имкониятларини чеклайди, пасайиши эса, аксинча, пул таклифи учун хос бўлган барча оқибатлар билан биргаликда тескари натижага олиб келади.

Меъерий резервнинг ўзгариши ортиқча резервлар миқдори ва пул мультипликаторининг ҳажмига таъсир этгани учун, пул таклифини оширади.

Пул таклифи миқдорини тартибга солиш орқали марказий банк иқтисодиётнинг ривожланишига фаол таъсир кўрсатиши мумкин. Макроиқтисодий мувозанатнинг кейнсча моделида ЯММ ўзгаришига пул таклифининг таъсири пировард натижада реал миқдори пул-кредит сиёсати туфайли шаклланадиган фоиз ставкаси орқали амалга оширилади. Биринчи навбатда инвестиция харажатларига таъсир қилиб, фоиз ставкаси жами талаб миқдорини ва демак ЯММнинг мувозанатли ҳажмини ҳам ўзгартиради. Кейнс талқинидаги кредит сиёсати тапазул даврида "арзон" пулларга, иқтисодий вазиятнинг жонланиши даврида эса "қиммат" пулларга йўналтирилиши лозим.

"Жами талаб - жами таклиф" модели ёрдамида пул-кредит сиёсати натижасида ЯММ қандай ўзгаришни аниқлаш мумкин. AS эгри чизигининг Кейнс ётиқ (горизон-

тал) кесимида арзон пул сиёсати ЯММнинг реал ўсишига, оралиқ кесимида реал ва номинал ўсишига, классик (тик) кесимида эса фақат номинал ўсишига олиб келади.

Кредит-пул сиёсатининг самарадорлиги масалаларни мунозаралидир. Кейин мактаби унинг бюджет-солиқ сиёсатига нисбатан маълум афзалликларини инкор этмасда (чунки пул-кредит сиёсати мослашувчанроқ ҳамда сиёсий тазъийқдан ҳолидир), бир пайтнинг ўзида унинг пировард натижаси мавҳум эканини ва бу натижа пул-кредит сиёсатининг жами талаб билан мураккаб боғлиқликда бўлгани туфайли кучсизланишини таъкидлайди. Шунинг учун кейинчилар макроиқтисодий мақсадларга эришиш учун, биринчи навбатда пул-кредит сиёсатини эмас, бюджет-солиқ сиёсатини қўллашни афзал кўрадилар.

Монетаристлар пул таклифининг жами талабга таъсири узоқ ва мавҳум вақт мобайнида намоён бўлишига эътиборни қаратадилар. Бундан ташқари фойз ставкасини барқарорлаштириш пировард натижада иқтисодиётнинг барқарорлигига путур етказадди. Шунинг учун улар пул-кредит сиёсатига (бюджет-солиқ сиёсати каби) гоят эҳтиёткорлик билан ёндашишни таклиф этадилар.

Ўқув мақсадлари

1. Кредит-пул сиёсатининг мақсади ва мазмунини тушунтириш.
2. Кредит-пул сиёсатининг асосий воситалари ва улардан фойдаланиш механизминини ўрганиш.
3. "Арзон" пуллар ва "қиммат" пуллар сиёсати нимадан иборат эканлигини аниқлаш.
4. Кредит-пул сиёсати иқтисодий даврнинг турли босқичларида ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми ва нарх ўзгаришига қандай таъсир этишини кўрсатиш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) ҳисоб ставкаси;
- б) кредит-пул сиёсати;
- в) пулларнинг айланиш тезлиги;
- г) пул бозори;
- д) "қиммат" пуллар сиёсати;
- е) очиқ бозордаги операциялар;
- ж) "арзон" пуллар сиёсати;
- з) мақсадлар дилеммаси (мақсадларни таппаш мажбурияти).

1. Тўла бандлик ва нархларнинг нисбатан барқарорлиги шароитида ишлаб чиқаришга эришиш мақсадида муомаладаги пул миқдорини ўзгартириш.
2. Марказий банк томонидан давлат қимматли қоғозларини сотиб олиш ва сотиш.
3. Депозит муассасаларига берилган қарзлар бўйича марказий банк оладиган фойз ставкаси.
4. Муомаладаги пул массасини ошириш сиёсати.
5. Мамлакатда пул массасининг ўсишини қисқартириш ёки чегаралаш сиёсати.
6. Пулга талаб ва пул таклифи фойз ставкасини (ёки фойз ставкаси даражасини) белгилловчи бозор.
7. Муомалада бўлган пул бирлиги бир йилда неча марта товар ва хизматлар сотиб олиш учун ишлатилиши.
8. Давлат молия идоралари бир вақтнинг ўзида ҳам муомаладаги пул массасини, ҳам фойз ставкаси даражасини барқарорлаштира олмаслиги натижасида келиб чиқадиган муаммо.

МАШҚЛАР

1. Қуйидаги маълумотлардан фойдаланиб, мамлакат марказий банкининг баланс ҳисоботини тузинг (млрд. доллар).

Олтин сертификатлар	10
Бошқа мажбуриятлар ва хусусий капитал	50
Қимматли қоғозлар	100
Муомалага чиқарилган банкнотлар	90
Тижорат банклари резервлари	30
Бошқа активлар	10
Хазинахона депозитлари	5
Тижорат банкларига қарзлар	10

2. 1-машқда тузилган ҳисобот асосида, қуйида келтирилган ва бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда амалга ошириладиган операциялар марказий банкнинг баланс ҳисоботида қандай акс этганлигини аниқланг.

а) Марказий банк 100 млн. доллар миқдоридаги давлат қимматли қоғозларини аҳолига сотади, аҳоли уларга ҳақни чеклар билан тўлайди.

б) Марказий банк ҳисоб ставкасини пасайтиради, натижада тижорат банклари марказий банкдан 50 млн. доллар миқдорида қарз олади.

в) Ҳукумат аэрокоинот ускунасини 1 млрд. долларга сотиб олади ва унга марказий банк хазинахонасидаги депозитларга берилган чеклар билан ҳисоб-китоб қилади.

3. Мажбурий резервлар меъёри 20%ни ташкил этган шароитда 2-машқда келтирилган ҳар бир операциянинг потенциал пул миқдори ҳажмига кўрсатадиган таъсирини аниқланг.

ТЕСТЛАР

1. "Очиқ бозордаги операциялар" атамаси нимани билдиради?

а) тижорат банкларининг фирмалар ва аҳолини кредит билан таъминлашга оид фаолияти;

б) марказий банкнинг тижорат банкларига қарзлар беришига оид фаолияти;

в) тижорат банклари тақдим этадиган қарзлар умумий миқдорининг ўсиши ёки пасайиши орқали фоиз ставкаси даражасига кўрсатиладиган таъсир;

г) тижорат банклари жорий ҳисоб рақамлари умумий миқдорининг кўпайиши ёки камайишига олиб келувчи марказий банк операциялари;

д) марказий банкнинг давлат қимматли қоғозларини сотиб олиш ёки сотиш бўйича фаолияти.

2. Марказий банк баланси активининг асосий моддалари бу:

а) олтин сертификатлар, нақд пуллар, банк ва хазинахона депозитлари;

б) банкнотлар, давлат қимматли қоғозлари ва қарзлар;

в) олтин сертификатлар, нақд пуллар, банк депозитлари ва қарзлар;

г) олтин сертификатлар, нақд пуллар, қарзлар ва давлатнинг қимматли қоғозлари;

д) банкнотлар, олтин сертификатлар, нақд пуллар ва тижорат банклари депозитлари.

3. Агар марказий банк ЯММ ҳажмини оширишга интилаётган бўлса, қуйидаги тадбирлардан қайси бириги бажармаслиги керак?

а) умумий харажатлар даражасини ошириш мақсадида инвестиция харажатларини кўпайтириш;

б) нақд пул эгалари диққатини кредитларга кўпроқ жалб қилиш мақсадида фойз ставкаларини ошириш;

в) банклар томонидан ўзларининг пул кўринишида бўлмаган активларини оширишни рағбатлантириш учун банк резервларини кўпайтириши;

г) жорий ҳисоб рақамлардаги маблағларни кўпайтириш;

д) кредитнинг қулайлигини ошириш .

4. Қуйида келтирилган 5 вариантдан қайси бири марказий банк томонидан оддий ҳолларда қўлланиладиган (яъни фақат фавқулодда ҳолларда ишлатилиши мумкин бўлган воситаларсиз) пул сиёсатининг воситаларини ўзида акс эттиради:

а) ҳисоб ставкалари сиёсати, акцияларни сотиб олишда қонуни билан белгиланган маржа устидан назорат ва " кўндириш" ;

б) "кўндириш" ва қонуни билан белгиланган мажбурий резервлар меъерининг ўзгариши;

в) очиқ бозордаги операциялар ва ҳисоб ставкасининг ўзгариши;

г) ҳисоб ставкаси сиёсати ва қонуний томонидан белгиланган мажбурий резервлар меъерининг ўзгариши;

д) очиқ бозордаги операциялар, мажбурий резервлар меъерининг ўзгариши, истеъмол ва гаров кредитлари устидан таълама назорат.

5. Аҳоли ва хусусий фирмалар ихтиёрида бўлган нақд қоғоз пулларнинг умумий миқдори марказий банк балансида қуйидаги кўрсатилади:

а) мажбуриятлар сифатида, чунки бу банкнотлар ўзида марказий банк активларига талабни акс эттиради;

б) активлар сифатида, чунки бу банкнотлар пул массасининг бир қисмини ташкил этади, яъни улар нақд пуллардир;

в) мажбуриятлар сифатида, чунки бу банкнотлар резервларининг бир қисмини ташкил қилади, яъни улар тижорат банклари киритган депозитлардир;

г) капиталлар ҳаракати ҳисоб рақамлари бўлимида, чунки улар марказий банк молиялаштириладиган пул маблағларидир;

д) умуман кўрсатилмайди.

6. Агар марказий банк ҳисоб ставкасини оширса, унда пул сиёсатининг бир қисми бўлган бу тадбир, бошқа тадбирлар билан бирга, биринчи навбатда қуйидагига қаратилади:

а) тижорат банклари резервларининг умумий миқдорини пасайтиришга;

б) аҳоли жамғармалари миқдорининг ўсишини рағбатлантиришга;

в) марказий банк томонидан тижорат банкларига бериладиган қарзлар ҳажмининг ўсишига кўмаклашишга;

г) тижорат банклари резервларининг умумий ҳажмини кўпайтиришга;

д) бошқа мақсадларга эришишга.

7. Марказий банк давлат қимматли қоғозларини аҳолидан очиқ бозорда кенг миқёсда сотиб олишни бошлайди. Бу тадбирнинг асосий мақсади б тестдаги қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

8. Пул сиёсатининг воситаси сифатида қўлланиладиган ҳисоб ставкасини пасайтириш чекланган самара беришининг сабаби:

- а) марказий банк пул массасини кўпайтира олса ҳам, бироқ кишиларни пул сарфлашга мажбур қила олмаслигида, бу эса ЯММ ҳажмини ошириш учун зарурдир;
- б) марказий банк ҳисоб ставкасини меъёридан ортиқ даражада ўзгартириш ҳуқуқига эга эмаслигида;
- в) марказий банк тижорат банклари томонидан берилаётган қарзлар ҳажмини тўғридан-тўғри назорат эта олмаслигида;
- г) бундай пасайиш одатда тижорат банкларининг резервлари ўсиши билан қопланади, бунинг натижасида ҳисоб ставкасининг пасайиш самараси йўқолади;
- д) бу акция ва облигация курсларининг пасайишига олиб келади.

9. Агар марказий банк катта миқдорда аҳолига давлат қимматли қоғозларини сотса, унда бу тадбир қуйидагига олиб келади:

- а) шахсий жамғармаларининг умумий миқдори ошади;
- б) тижорат банклари берадиган қарзлар ҳажми камаяди;
- в) тижорат банкларининг умумий депозитлари миқдори ошади;
- г) фоииз ставкаларининг даражаси пасаяди;
- д) муомаладаги банкнотлар миқдори кўпаяди.

10. Агар марказий банк аҳолидан катта миқдорда давлат қимматли қоғозларини сотиб олса, унда:

- а) тижорат банкларининг резервлари кўринишидаги марказий банк мажбуриятлари ошади;
- б) тижорат банкларининг жорий ҳисоб рақамлари камаяди;
- в) аҳоли қўлидаги умумий пул массаси камаяди;
- г) марказий банкнинг қарзлари ва ҳисоб ставкаси ўсади;
- д) марказий банкнинг қарзлари ҳажми ва ҳисоб ставкаси камаяди.

11. Пул массасининг ошишини чегаралаш бўйича тадбирларни амалга ошириши марказий банк учун қийин бўлади, агар:

- а) марказий банк тижорат банкларининг мажбурий резервлари меъёрини пасайтириш ҳуқуқига эга бўлмаса;
- б) тижорат банклари маълум миқдорда ортиқча резервларга эга бўлса;
- в) шахсий жамғарма ҳажми жуда катта бўлса;
- г) олтин катта миқдорда экспорт қилинса;
- д) хусусий фирмалар ва аҳоли давлат облигацияларини катта миқдорда қўшимча сотиб олишга ҳаракат қилсалар.

12. "Ҳисоб ставкаси" атамаси нимани билдиради:

- а) марказий банк давлат қимматли қоғозларини сотиб олаётганда, унинг учун нарх даражасининг пасайишини;
- б) тижорат банклари томонидан қарз бериш ҳажмини қисқартириш мақсадида, марказий банкнинг уларга кўрсатадиган таъйиқи даражасини;
- в) тижорат банкларига берилаётган қарзлар бўйича фоииз ставкаларини;
- г) марказий банкнинг пул массаси ва ЯММ ҳажмининг ўсишига таъсири даражасини;
- д) барча жавоблар нотўғри.

13. Марказий банкнинг кредит олишни енгиллаштириш мақсадида очик бозорда кенг миқёсда ўтказадиган операциялари:

- а) давлат қимматли қоғозлари курсини оширади;

- б) тижорат банклари резервлари умумий ҳажмини туширади;
- в) нархлар умумий даражасини туширади;
- г) давлат қимматли қоғозлари курсини туширади;
- д) тижорат банклари учун белгиланган мажбурий резервлар меъёрини оширади.

14. Агар марказий банк давлат қимматли қоғозларини очиқ бозорда катта миқдорда сотса, унда у қуйидаги мақсадни кўзлайди:

- а) кредитларни қулайроқ қилишни;
- б) давлат қимматли қоғозларини аҳоли томонидан сотиб олинишини қийинлаштиришни;
- в) инвестициялар ҳажминини оширишни;
- г) ҳисоб ставкасини пасайтиришни;
- д) муомаладаги умумий пул массасини камайтиришни.

15. Ҳисоб ставкасини ошириш одатда қуйидагига олиб келади:

- а) акция ва облигациялар нархини оширишга;
- б) акциялар нархининг ошиши, облигациялар нархининг пасайишига;
- в) акциялар нархининг пасайиши, облигациялар нархининг ошишига;
- г) акция ва облигация нархларининг пасайишига;
- д) ҳеч қайси келтирилган натижаларга олиб келмайди.

16. Фоиз ставкаси даражасидаги ўзгаришлар ЯММнинг қуйидаги қисмларидан қайси бирининг миқдорига кўпроқ таъсир кўрсатади:

- а) истеъмол харажатлари;
- б) инвестициялар;
- в) давлат харажатлари;
- г) экспорт;
- д) импорт.

17. Қуйидаги тадбирлардан қайсилари бир-бири билан мос келади:

- а) давлат харажатлари ва пул массаси ҳажмининг ошиши;
- б) даромад солиғи ва пул массаси ҳажмининг қисқариши;
- в) трансферт тўловларининг ошиши ва пул массаси ҳажмининг қисқариши;
- г) корпорацияларга солинадиган солиқлар ва пул массаси ҳажмининг ошиши;
- д) трансферт тўловлари ва пул массаси ҳажмининг ошиши.

18. Пул массасининг ошиши нархлар даражасига деярли ҳеч қандай таъсир этмайди ёки жуда суст таъсир кўрсатади:

- а) жами таклиф эгри чизигининг Кейнс кесимида;
- б) жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесимида;
- в) жами таклиф эгри чизигининг классик кесимида;
- г) жами таклиф эгри чизигининг оралиқ ва Кейнс кесимларида;
- д) жами таклиф эгри чизигининг барча кесимларида.

19. Пул массасининг ошиши миллий даромад реал ҳажмига ва бандлик даражасига деярли ёки ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди:

- а) жами таклиф эгри чизигининг Кейнс кесимида;
- б) жами таклиф эгри чизигининг оралиқ кесимида;
- в) жами таклиф эгри чизигининг классик кесимида;
- г) жами таклиф эгри чизигининг оралиқ ва Кейнс кесимларида;
- д) жами таклиф эгри чизигининг барча кесимларида.

20. Агар иқтисодиёт барқарор нархлар даражасида ишсизликнинг юқори даражаси билан ифодаланса, у ҳолда қуйида келтирилган давлат тадбирларидан қайси бири ишсизликни қисқартириш имконини беради:

а) давлат қимматли қоғозларининг очиқ бозорда сотиб олиниши ва солиқларнинг ошиши;

б) давлат қимматли қоғозларининг очиқ бозорда сотилиши ва солиқларнинг қисқариши;

в) давлат қимматли қоғозларининг очиқ бозорда сотилиши ва давлат харажатларининг қисқариши;

г) давлат қимматли қоғозларининг очиқ бозорда сотиб олиниши ва давлат харажатларининг кўпайиши;

д) давлат қимматли қоғозларининг очиқ бозорда сотилиши ва солиқларнинг ошиши.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Марказий банкнинг асосий вазифаси пул массаси ҳажмига таъсир этувчи банк резервлари даражасини назорат қилишдан иборат.

2. Марказий банк томонидан давлат облигацияларини сотиб олишда банк резервлари яратилади.

3. Ҳисоб ставкасининг юқори даражаси инвестицияларни рағбатлантиради, чунки инвесторлар ўз даромадларини кўпайтириш имкониятига эга бўладилар.

4. Одатда ҳисоб ставкасининг даражаси бозор фоиз ставкасининг даражасига боғлиқ.

5. Марказий банк мажбурий резервлар меъёрини ошириш орқали ортиқча резервлар миқдорини камайитириши мумкин.

6. Агар марказий банк облигациялар сотиб олса-ю, сотувчилар олинган тушумни нақд пул кўринишида ушлаб туришни афзал кўрсалар, у ҳолда пул массасининг потенциал ошиши тушум банк ҳисобларида сақлангандагига нисбатан камроқ миқдорни ташкил қилади.

7. Марказий банк банк резервлари миқдорини тартибга солиш йўли билан пул массаси ҳажмининг ва бериладиган қарзлар ҳажмининг назорат қилади.

8. Пул массасини оширишга йўналтирилган очиқ бозордаги операцияларнинг моҳияти давлат облигацияларини сотиб олишдан иборат.

9. Марказий банк томонидан очиқ бозорда қимматли қоғозларни сотиб олиниши активлар миқдорини камайтиради ва банк мажбуриятлари миқдорини оширади.

10. Тижорат банкларининг резервлари тижорат банкларининг активларининг ва марказий банк мажбуриятларини билдиради.

11. Ҳисоб ставкаси тижорат банкларининг йирик қарз олувчиларга берадиган қарзлари бўйича фоиз ставкасини билдиради.

12. Мажбурий резервлар меъёрини ўзгартириш марказий банк томонидан пул массаси миқдорини назорат қилишнинг энг кўп қўлланиладиган воситаси бўлиб, ҳисобланади.

13. Арзон пуллар сиёсати қиммат пуллар сиёсатига нисбатан самаралироқ бўлиши мумкин, чунки бунда тижорат банклари ортиқча резервларининг катта ҳажмига эга бўлишлари мумкин.

14. Марказий банк давлат қимматли қоғозларини очиқ бозорда сотган вақтда, жами талаб ошишига интилиш кузатилади.

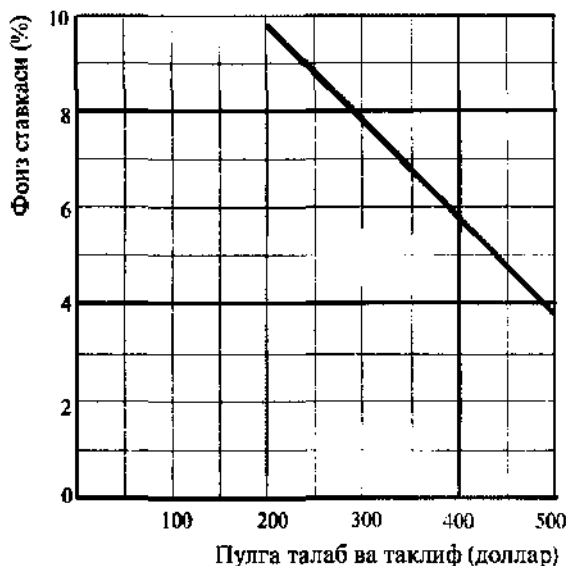
15. Марказий банк томонидан қўлланиладиган очиқ бозордаги операциялар пул массаси устидан назорат қилишнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади.

16. Марказий банк давлат қимматли қоғозларини сотиб олган вақтда, банк резервлари қисқаради.

17. Иқтисодиёт тўла бандлик шароитида фаолият кўрсатса, пул массасининг ошиши инфляцияни келтириб чиқаради.
18. Истеъмол харажатлари фойз ставкасининг ўзгаришига инвестицияларга қараганда анча таъсирчандир.
19. Марказий банк давлат қимматли қоғозларини очик бозорда сотган вақтда жами талаб ошади.
20. Арзон пуллар сиёсати экспорт ҳажмининг қисқаришига олиб келади.

МУАММОЛАР

1. а) 10.1-расмда пулга талаб эгри чизиғи берилган. Пул таклифи ҳажми 300 долларни ташкил этади. Ушбу расмда пулга талаб эгри чизиғини тасвирланг. Фойз ставкасининг мувозанатли даражасини аниқланг.

10.1 - расм. Пулга талаб эгри чизиғи

б) 10.2-расмда инвестицияга талаб эгри чизиғи берилган. "а" бандда ўрнатилган фойз ставкасининг мувозанатли даражасида инвестициялар миқдорини аниқланг.

в) 10.3-расмда давлат сектори иштирак этмаган ёпиқ иқтисодиётдаги жамғармалар эгри чизиғи берилган. Ушбу расмда "б" банддаги жавобдан фойдаланиб, инвестициялар эгри чизиғини тасвирланг. Соф миллий маҳсулотнинг мувозанатли ҳажмини аниқланг.

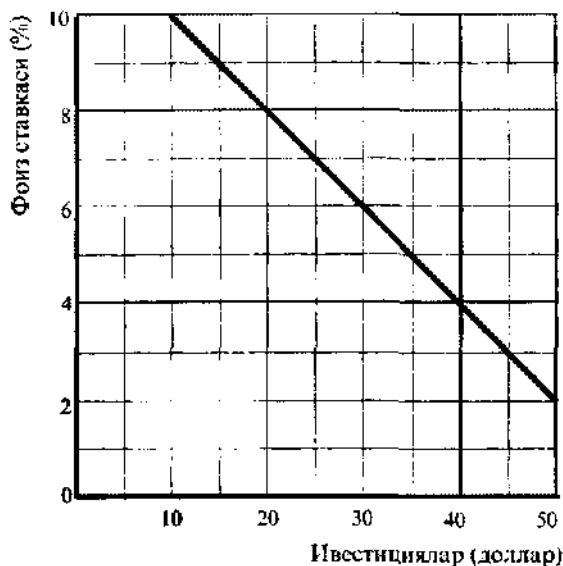
г) Пул таклифи ҳажми 400 долларга ўсди. 10.1-расмда пул таклифининг янги эгри чизиғини тасвирланг. Фойз ставкасининг мувозанатли даражасини, режалаштирилган инвестициялар ҳажминини ва соф миллий маҳсулотнинг мувозанатли ҳажминини аниқланг.

д) Соф миллий маҳсулот ҳажми тўла бандлик ҳукм сурган ва инфляция йўқ бўлган шароитда 875 долларни ташкил этди. Қуйидагиларни аниқланг: жамғармалар миқдорини; инвестициялар ҳажминини (СММнинг берилган даражаси мувозанатли ҳисобланган шароитда); инвестицияларнинг ушбу миқдоридаги фойз ставкаси даражасини; фойз ставкасининг ушбу даражасида пул таклифи ҳажминини.

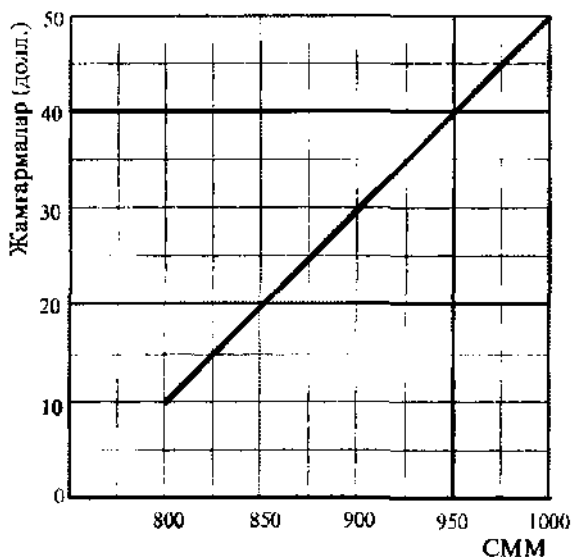
е) Жамғармаларга меъёрий мойиллик ва мультипликатор миқдорини аниқланг.

ж) Фойз ставкаси бир бандга қисқарганда, режалаштирилган инвестициялар ҳажми ва мувозанатли СММ ҳажми қандай ўзгаришини аниқланг.

з) Фоииз ставкаси бир бандга қисқариши учун, пул таклифи қандай ўзгариши кераклигини аниқланг.

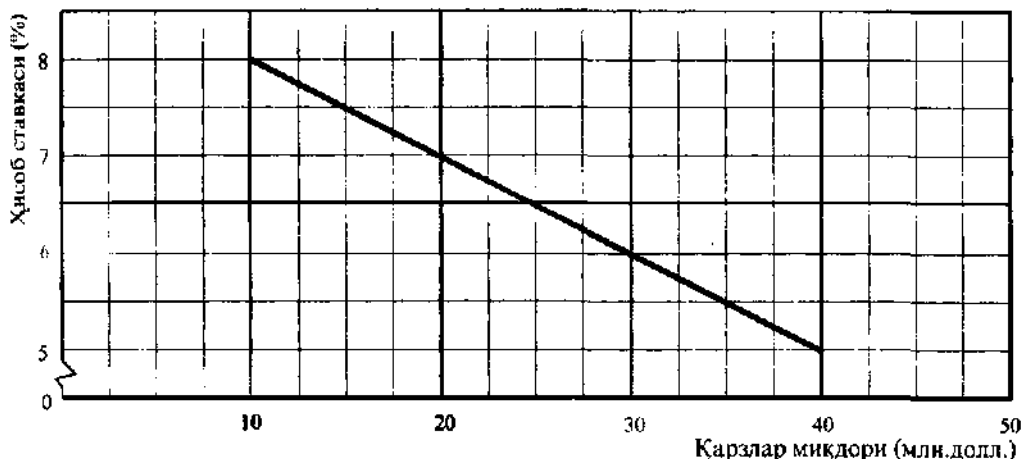

10.2 - расм. Инвестицияга талаб эгри чизиги

10.3 - расм. Жамғармалар эгри чизиги

2. Банк тизими ортиқча резервларга эга эмас. Мажбурий резервларнинг умумий миқдори 50 млрд. долларни ташкил этади, талаб қилиб олинадиган омонатларнинг умумий ҳажми 200 млрд. долларга тенг. 10.4-расмда тижорат банклари марказий банкдан фоииз ставкаларининг мос даражасида оладиган қарзлар миқдори ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Аниқланг:

10.4 - расм. Марказий банкдан келиб тушувчи қарзлар миқдори

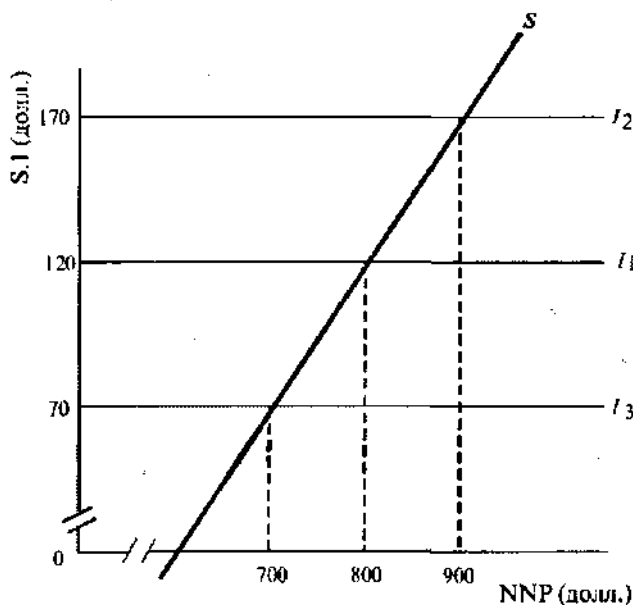
а) Ҳисоб ставкаси 7%; 5% га тенг бўлганда, марказий банкдан олинadиган қарзлар миқдори қандай? Мажбурий резервлар меъёри қандай?

б) Агар марказий банк пул таклифи ҳажмини 40 млрд. долларгача оширмоқчи бўлса, ҳисоб ставкаси меъёри қандай бўлади (банк тизимида ортиқча резервлар бўлмаган шароитда)?

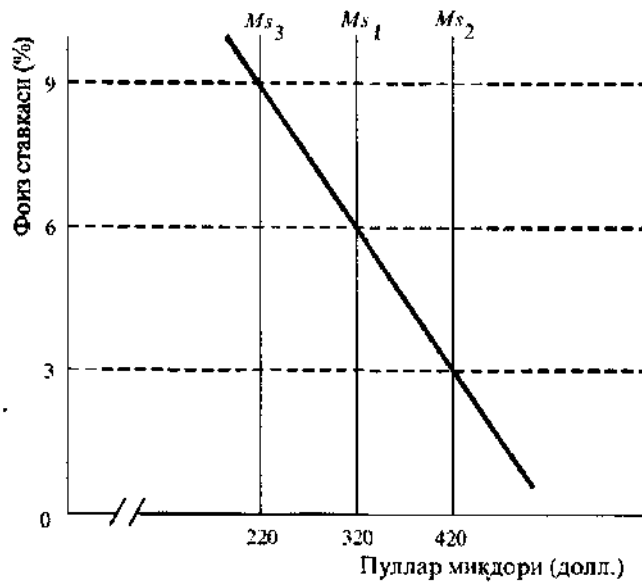
в) Марказий банк банк резервлари миқдорига, худди давлат хазинахонаси мажбуриятлари 20 млн. долларга сотилганидагидек таъсир кўрсатиши учун, белгилаши керак бўлган ҳисоб ставкаси меъёри қандай?

3. 10.5, 10.6 ва 10.7 - расмлар пул ва товарлар бозорининг ўзаро боғлиқлигини ифодалайди.

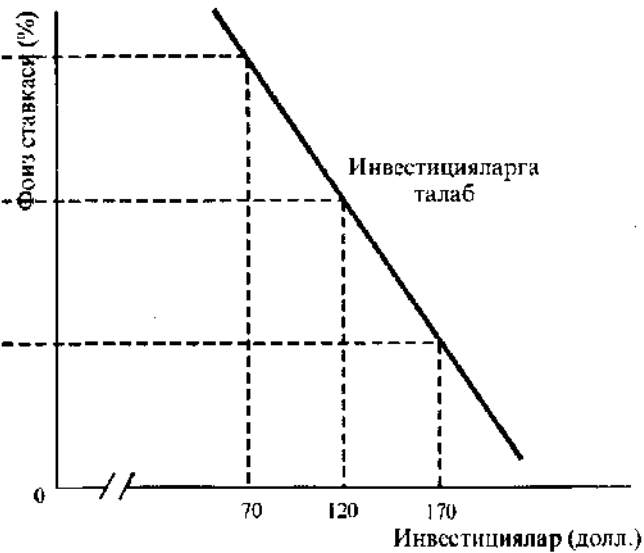
Аниқланг:

10.7 - расм. Жамғармалар эгри чизиги

10.5 - расм. Пуллар миқдори

10.6 - расм. Инвестицияларга талаб эгри чизиги

а) СММнинг инфляция бўлмаган мувозанатли ҳажми тўла бандликда 800 млрд. доллар, ёки 900 млрд. долларга тенг бўлган шaroитда давлат пул-кредит сиёсати соҳасидаги тадбирлар нимадан иборат?

б) Агар СММнинг инфляцияли бўлмаган мувозанатли ҳажми тўла бандлик шaroитида 700 млрд. долларни ташкил этса, пул таклифи ҳажми қандай?

в) Агар пул таклифи 320 млрд. долларни ташкил этса, фоиз ставкасининг даражаси, инвестициялар ҳажми ва тўла бандлик шaroитидаги СММнинг инфляцияли бўлмаган мувозанатли ҳажми миқдори қандай бўлади?

г) Тўла бандлик шaroитидаги СММнинг инфляцияли бўлмаган мувозанатли ҳажми 800 млрд. долларни, жорий инвестициялар даражаси эса 170 млрд. долларни ташкил этган шaroитда пул таклифи қандай ўзгаради?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. в; 2. е; 3. а; 4. ж; 5. д; 6. г; 7. б; 8. з.

Машқлар

1.

Активлар (млрд. долл.)		Мажбуриятлар ва хусусий капитал (млрд. долл.)	
Олтин сертификатлар	10	Муомалага чиқарилган банкнотлар	90
Қимматли қоғозлар	100	Тижорат банкларининг резервлари	30
Тижорат банкларига қарзлар	10	Хазинахона депозитлари	5
Бошқа активлар	10	Бошқа мажбуриятлар ва хусусий капитал	5
Жами	130	Жами	130

2. а) Давлат қимматли қоғозлари – 100 млн. доллар.

Тижорат банклари резервлари – 100 млн. доллар.

б) Тижорат банкларига қарзлар + 50 млн. доллар.

Тижорат банклари резервлари + 50 млн. доллар.

в) Хазинахона депозитлари – 1 млрд. доллар.

Тижорат банклари резервлари + 1 млрд. доллар.

3. а) 500 млн. долларга қисқаради.

б) 250 млн. долларга ошади.

в) 5 млрд. долларга ошади.

Тестлар

1. д; 2. г; 3. б; 4. в; 5. а; 6. а; 7. г; 8. в; 9. б; 10. а; 11. б; 12. в; 13. а; 14. д; 15. г; 16. б; 17. а; 18. а; 19. в; 20. г.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Т; 3. Н; 4. Т; 5. Т; 6. Т; 7. Т; 8. Т; 9. Т; 10. Т; 11. Н; 12. Н; 13. Н; 14. Н; 15. Т; 16. Н; 17. Т; 18. Н; 19. Н; 20. Н.

Муаммолар

1. а) 8%.
б) 20 доллар.
в) 850 доллар.
г) 6%; 30 доллар; 900 доллар.
д) 25 доллар; 25 доллар; 7%; 350 доллар.
е) 0,2; 5.
ж) Режалаштирилган инвестициялар ҳажми 5 долларга ошади. СММ ҳажми 25 долларга ошади.
з) 50 долларга ошиши керак.
2. а) 20 млрд. доллар; 40 млрд. доллар; 25%.
б) 8%.
в) 7%.
3. а) Фоиз ставкаларини белгилаш даражаси 6%; 3%.
б) 220 млрд. доллар
в) 6%; 120 млрд. доллар; 800 млрд. доллар.
г) Пул таклифининг ҳажми 320 млрд. долларгача пасаяди.

11 мавзу

АЛЬТЕРНАТИВ ҚАРАШЛАР: МОНЕТАРИЗМ ВА ОҚИЛОНА (РАЦИОНАЛ) УМИДЛАР

Охириги икки ўн йилликда иқтисод фанида Кейнс назариясига қарама-қарши фикрларни илгари сураётган муаллифларнинг ғоялари тобора кўпроқ тан олишмоқда. Улар қаторига монетаризм ва янги классик назария кирди. Кейнс назарияси ва монетаризмнинг бош ғоялари ўртасидаги фарқларни қуйидагича талқин қилиш мумкин:

1. Кейнс назарияси иқтисодиётни барқарорлаштиришда давлатнинг фаол иштирокни кўзда тутди. Монетаристлар бозор механизми иқтисодиётнинг мувозанатлаштирилган ва самарали ривожини мустақил равишда таъминлашга қодир, деб таъкидлайдилар.

2. Кейнсчилар иқтисодиёт ривожланишида (жами талаб ва жами таклиф ўзгаришида) пулнинг роли иккинчи даражали деб ҳисоблайдилар. Ўз қарашларини асослар эканлар, улар: биригичдан, жами талабнинг пул таклифи билан алоқаларининг мураккаблигини ва мавҳум эканлигини таъкидлайдилар; иккинчидан, пул тезлиги ўзгарувчандир ва фоиз ставкасининг тебраниши билан белгиланади, деб ҳисоблайдилар; учинчидан, улар истеъмол харажатлари ва жорий даромадлар ўзгариши ўртасидаги боғлиқликни қайд этувчи истеъмол функциясига асосланадилар; тўртинчидан, нархларнинг ва иш ҳақи ставкаларининг қатъийлигидап келиб чиқадилар.

Реал такрор ишлаб чиқариш оқимлари ва алоқаларини бош ўринга қўйган кейнсчилар, макроиқтисодий моделнинг бошланғич тенгламаси сифатида товарлар бозоридаги мувозанатни ифодаловчи тенгламани қўллайдилар: $GNP=C+I+X_n+G$ (бу ерда GNP - ЯММ, X_n - соф экспорт, G - давлат харажатлари).

3. Монетаристлар фикрича иқтисодиётнинг умумий ҳолати пул таклифига боғлиқ, шунинг учун уларнинг мувозанатли макроиқтисодий моделининг бошланғич тенглиги айирбошлаш тенгламасида ифодаланади: $M \times V=Q \times P$ (M - муомаладаги пул миқдори, V - уларнинг айланиш тезлиги, Q - йил давомида яратилган товар ва хизматларнинг реал миқдори, P - нархларнинг ўртача даражаси). Монетаристлар ўз қарашларининг тўғрилигини исботлаб, биригичдан, истеъмол функцияси аввало истеъмол харажатлари ўзгариши ва доимий даромадлар орасидаги алоқани ифодалайди, деб таъкидлайдилар, иккинчидан, активлар портфелига кейнсчиларга қараганда кўпроқ таркибий қисмларни киритадилар. Пул — портфелнинг асосий активи, деб ҳисоблаган монетаристлар, ҳар бир иқтисодий вакил ўз портфелининг энг мақбул таркибга эга бўлиши учун ҳаракат қилишига алоҳида урғу берадилар. Бу таркиб даромадлиликнинг меъёрий даражаларини турли активлар бўйича тенглаштиришни кўзда тутди. Мана шундай мулоҳазалар монетаристларни пулга талаб функцияси юқори барқарорликка эга ва, демак, пулга талабнинг яратилган СММга нисбати ($M:NNP$) ҳам, пулнинг айланиш тезлиги (V) ҳам барқарордир, деган хулосага олиб келади. Шунинг учун пул таклифининг ўсиши жами талаб ва жами таклифга сезиларли таъсир кўрсатади.

4. Бундай назарий ихтилофлар бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсатининг самардорлигини кейинча ва монетаристларча баҳолашдаги фарқларни ҳам белгилаб берди.

Кейнсчилар ҳар иккала назария ҳам бозор иқтисодиёти ҳолатига таъсир этиш учун давлат томонидан қўлланилиши мумкин, деб ҳисоблайдилар, бироқ бунда бюджет-солиқ сиёсатини афзал кўрадилар.

Кўпчилик монетаристлар бюджет-солиқ сиёсатига ҳам, пул-кредит сиёсатига ҳам истеъзо билан қарайдилар. Бир томондан, улар бозор механизми иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлаб бера олади, деб ҳисоблайдилар. Бошқа томондан эса, бюджет-солиқ сиёсати самарали эмас, чунки у хусусий инвестицияларни ишлаб чиқаришдан сиқиб чиқаради, пул-кредит сиёсатидан фойдаланиш эса, унинг иқтисодиётга истиқболдаги реал таъсирини айтиб бериб бўлмаслиги сабабли, ишлаб чиқариш нобарқарорлигини кўчайтириши мумкин, деб ҳисоблайдилар. Монетаристларнинг фикрича, давлат узоқ муддатли даврда ЯММнинг ва нархлар даражасининг реал ўсишига мувофиқ равишда пул массаси ўсиши суръатини тартибга солиши зарур (монетаристлар қондаси) холос.

Янги классик иқтисодий назария билан боғлиқ оқилона умидлар назарияси (ОУН) иккита қатъий қоидага асосланган.

1. Тадбиркорлар, истеъмолчилар, ёлланма ишчилар, одатда, ўзларининг моддий манфаатлари қаратилган объектлар билан боғлиқ жами ахборотнинг мағзили чақадилар. Бу оқил (рационал) инсонлар давлат томонидан ўтказилаётган иқтисодий сиёсатнинг барча эҳтимолий оқибатларини тушунишга ва шунинг учун ўзларининг фаровонлигини оширувчи қарорлар қабул қилишга қодир.

2. Барча бозорлар рақобатли, нархлар ва иш ҳақи ставкалари эса эгилувчандир. Улар нафақат иқтисодий ҳолатнинг ўзгаришига, балки давлат сиёсатида юз бериши мумкин бўлган ўзгаришлар ҳақидаги ахборотга ҳам эътибор берадилар.

Шунинг учун ОУН тарафдорларининг фикрича, ҳар қандай дискрецияли барқарорлаштириш сиёсати асосан самарасиз бўлиб, монетаристлар қонун-қондаларига мувофиқ ўтказиладиган сиёсат бундан мустаснодир. ОУН кўплаб иқтисодчилар томонидан танқид қилинишига қарамай (унинг фикрлари кўпинча реал амалиётга қарама-қарши), ҳозирда у иқтисод фанида ўзининг кўплаб тарафдорларига эга, зеро у аввало иқтисодиётни тадқиқ қилишнинг услубий тамойиллари сифатида оқилона умидларни кенг қўллашга туртки бўлди.

Ўқув мақсадлари

1. Кейнс ва монетаристлар назарияси орасидаги асосий фарқни очиш.
2. Монетаризм ва кейнс назариясининг таҳлилий асосларидаги фарқларни аниқлаш ва монетаристларнинг айирбошлаш тенгламаси ($MV=PQ$) ҳамда иқтисодий мувозанатнинг кейнс модели асосий тенгламаси ($C+I+G+X_n = GNP$) ўртасидаги боғлиқликни очиш.
3. Нима учун кейнсчилар пул тезлигини ўзгарувчан миқдор деб таъкидлашларини, монетаристлар эса қарама-қарши фикрда эканликларини аниқлаш.
4. Иқтисодиётни барқарорлаштиришга қаратилган бюджет-солиқ сиёсатининг аҳамиятини баҳолашда кейнсчилар ва монетаристлар ўртасидаги тафовутлар сабабини тушуниш.
5. Иқтисодий ривожланишда пул ва пул-кредит сиёсатининг аҳамияти ҳақидаги монетаристлар ва кейнсчиларнинг фикрини очиш.
6. Монетар қонданнинг иқтисодий ва амалий мазмунини тушуниш.

7. ОУН дастлабки асосларини очиб бериш ва кейнсчилар ҳамда монетаристларнинг бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсатиға берган баҳоларига ОУН тарафдорлари муносабатини кўрсатиш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

- а) кейнс иқтисодий назарияси;
- б) монетаризм;
- в) оқилона (рационал) умидлар назарияси;
- г) айирбошлаш тенгламаси;
- д) пулнинг айланиш тезлиги.

1. Монетаристик макроиқтисодий мувозанат моделининг асосий тенгламаси: $MV=PQ$. Бу ерда M - муомаладаги пул миқдори, V - даромадларнинг доиравий айланишида пул айланиш тезлиги, Q - товар ва хизматларнинг ҳажми, P - нархлар даражаси.

2. Фирмалар ва уй ҳўжаликларининг бюджет ва пул-кредит сиёсати иқтисодиётта маълум таъсир кўрсатишини кутишлари ва ўз фойдаларини кўзлаб, бу сиёсат самарасизлигининг олдини олишга қаратилган чораларни аввалдан кўришлари ҳақидаги назарий фараз.

3. Бозор иқтисодиётни мустақил равишда (давлат аралашувисиз) барча ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлай олмаслиги ҳақидаги макроиқтисодий таълимотлар. Унга кўра тўла бандликка эришиш учун, бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсатини кўзлаб, иқтисодий ривожланишга таъсир этиш мумкин.

4. Товар ва хизматлар доиравий айланишида қўлланадиган миллий пул бирлигининг ўртача бир йилда печа марта айланиш миқдори

5. Иқтисодчилар гуруҳининг кейнсчиларга қарши бўлган фалсафий, ғоявий ва таҳлилий қарашлари; ресурслар бандлиги назарияси ва иқтисодий ривожланишда пулнинг алоҳида ўрнини илгари сурган иқтисодиётни барқарорлаштириш сиёсати.

МАШҚЛАР

1. Фараз қиламиз, пулга талаб миқдори (M_d) ялпи миллий маҳсулот (GNP) ҳажмига ва фоиз ставкаси даражасига (i) қуйидагича боғлиқ бўлади:

$$M_d = 0,4 GNP - 2i \quad (M_d \text{ ва } GNP \text{ — млрд. долл.; } i \text{ — \% да).}$$

а) Агар $GNP = 100$ млрд. доллар, $i = 8\%$ бўлса, пулга талаб нимага тенг?

б) Агар пулга талаб (M_d) пул таклифига (MS) тенг бўлса, ЯММ (GNP) эса 100 млрд. доллар бўлса, пул айланиш тезлиги нимага тенг?

в) Фараз қиламиз, пул таклифи 24 дан 30 млрд. долларга ошди, бунинг натижасида ЯММ 110 млрд. долларгача ошди, фоиз ставкаси эса 7% гача тушди. Буида пулга талаб миқдори қандай ва $M_d = MS$ тенглиги сақланиб қолдими?

г) Рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати натижасида ЯММ 115 млрд. долларгача ошди, фоиз ставкаси эса 8% гача ўсди. Пул таклифи 30 млрд. долларлигача қолди. Пулга талаб миқдорини ҳисобланг ва пул бозоридаги мувозанат сақланиб қолдими, аниқланг.

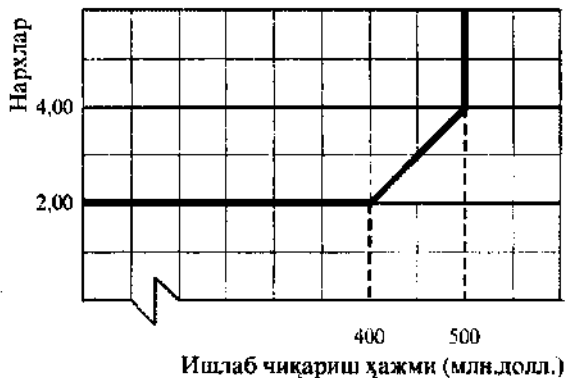
д) Пулнинг айланиш тезлиги "г" бандда изоҳланган шароитларда қандай ўзгаради? Олинган жавоб V - ўзгарувчан қиймат деган кейнсча фикрга мос келадими?

2. 11.1-расмда ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми ва нарх даражаси ўртасидаги боғлиқлик берилган. Пул айланиши тезлиги 5 га тенг.

а) Аниқланг: (1) номинал ЯММнинг мувозанатли ҳажмини, (2) нарх даражасини ва

(3) агар пул таклифи ҳажми 270 млрд. долларга тенг бўлса, ишлаб чиқаришнинг реал даражасини.

б) Аниқланг: (1) номинал ЯММнинг мувозанатли ҳажмини, (2) нарх даражасини ва (3) агар пул таклифи ҳажми 400 млрд. долларгача ўсса, ишлаб чиқаришнинг реал даражасини.

11.1-расм. Ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва нархлар даражаси ўртасидаги боғлиқлик

3. Монетаристик назарияга мувофиқ пул айланиши тезлиги барқарор ва 4 га тенг. 11.1-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида берилган вазифаларни бажаринг. Барча ҳисоблар монетаристик фикрларга асосланиши лозим.

а) Нархларнинг ҳар бир даражасидаги ишлаб чиқаришнинг номинал ҳажмини (PQ) ҳисобланг (кўрсаткичларни жадвалга киритинг).

б) Нархларнинг ҳар бир даражасидаги MV миқдорни ҳисобланг (маълумотларни жадвалга киритинг). Агар M 90 долларга тенг бўлса, ишлаб чиқаришнинг номинал ҳажмини (PQ ва MV), нарх ва маҳсулотнинг ҳақиқий ҳажмини аниқланг.

в) M 175 долларга тенг бўлганда, нархларнинг ҳар бир даражасидаги MV миқдорини ва ишлаб чиқаришнинг номинал ҳажмини, нархлар ва маҳсулотнинг ҳақиқий ҳажмини, мувозанатли миқдорларини аниқланг.

(P – ўртача нарх, Q – маҳсулотнинг ҳақиқий ҳажми, M – пул таклифи, V – пул айланиши тезлиги.)

11.1-жадвал

P (долл.)	Q (бир.лик)	PQ (долл.)	MV (долл.)
1,00	100	-	-
2,00	110	-	-
3,00	120	-	-
4,00	130	-	-
5,00	140	-	-
6,00	150	-	-
7,00	160	-	-

ТЕСТЛАР

1. 1938 йилдан 60- йилларгача бўлган даврда иқтисодий назарияда Кейнс қарашларининг ҳукмронлиги қуйидаги билан боғлиқ:

а) улар 30-йиллардаги банк тизимининг инқирозини тушунтирдилар;

б) улар Буюк Турғушлик сабабларини ҳам, иқтисодиётни "давоташ" йўлларини ҳам аниқроқ тушунтирдилар;

в) Кейнс фикрлари статистик маълумотлар билан тасдиқланган эди;

г) АҚШда Кейнс назарияси Буюк Турғушликни енгиш учун қўлланилган эди;

д) барча жавоблар тўғри.

2. Мильтон Фридмен ва унинг тарафдорлари бўлган иқтисодчилар қуйидагига ўз улушларини қўшдилар:

а) Кейнс иқтисодий назариясига;

б) пулнинг миқдорий назарияси тараққиётига;

в) "харажатлар - ишлаб чиқариш" модели таҳлилига;

г) эконометриканинг ривожига;

д) таклиф иқтисодиёти назариясига.

3. 60-йилларда бошланган иқтисодий жараёнларни тадқиқ қилиш асосида кўпчилик иқтисодчилар қуйидаги фикрга қўшилдилар:

а) пул таклифи нархлар даражасига ва ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этмайди;

б) пул таклифи нархлар даражасига ва ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этади;

в) таназзул даврида юқори фонз ставкасини ушлаб туриш керак;

г) таназзул даврида ижобий қолдиқли давлат бюджетига эга бўлиш керак;

д) бюджет-солиқ сиёсатини иқтисодиётга давлат таъсирининг ягона воситаси сифатида олиб қараш керак.

4. Кейнс назариясининг ҳам, монетар назариянинг ҳам заиф томони қуйидагига намоён бўлади:

а) уларнинг ҳеч бири Буюк Турғушлик нимадан келиб чиққанлигини тушунтира олмайди;

б) униси ҳам, буниси ҳам пул заҳирасининг ўсишини башорат қила олмайди;

в) униси ҳам, буниси ҳам фонз ставкаси даражаси ва пул таклифи ўртасидаги боғлиқликни тушунтира олмайди;

г) униси ҳам, буниси ҳам бозор субъектлари умидларини ҳисобга олмайди;

д) униси ҳам, буниси ҳам пул тезлиги ўзгаришининг сабабларини аниқлай олмайди.

5. Кейнс мактаби иқтисодчилари таъкидлашича, пул-кредит сиёсатидан биринчи ўринда қуйидаги мақсадда фойдаланиш керак:

а) ташқи савдога кўмаклашиш учун;

б) давлат бюджети тақчиллигини молиялаштириш учун;

в) банк тизимини барқарорлаштиришга кўмаклашиш учун;

г) фонз ставкаси ўзгаришини назорат қилиш учун;

д) пул таклифи ўзгаришини назорат қилиш учун.

6. Кейнсчилар:

а) бозорга ички барқарорлик хослигига ишонадилар;

б) бозорга фақат эркин рақобат хослигига ишонадилар;

в) дискреция монетар сиёсатини қўллашга қарши чиқадилар;

г) иқтисодиёт ривожланишида давлат аралашувини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайдилар;

д) барча жавоблар тўғри.

7. Монетаристлар:

а) дискреция монетар сиёсатининг фойдасини исботлайдилар;

б) давлат аралашуви бозор иқтисодиётининг барқарорлигини пасайтиради, деб ҳисоблайдилар:

в) бозор иқтисодиёти ичидан нобарқарор деб ўйлайдилар;

г) замонавий бозор иқтисодиётида эркин рақобат йўқ, деб ҳисоблайдилар;

д) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри.

8. Монетаристлар фикрига кўра, пул айланиш тезлиги барқарордир ҳамда жамият товар ва хизматлар сотиб олиш учун қуйидагига мос келадиган пул миқдорига эга бўлишни хоҳлайди:

а) номинал СММ ҳажмига;

б) инвестициялар ҳажмига;

в) истеъмол харажатлари ҳажмига;

г) нархлар даражасига;

д) барча жавоблар нотўғри.

9. Оқилона умидлар назарияси таъкидлайдики:

а) жамият аъзолари иқтисод қандай фаолият кўрсатишини тушунадилар ва иқтисодий сиёсат оқибатларини ҳамда уларнинг ўз фаровонлик даражаларига таъсирини тўғри баҳолай оладилар;

б) бозор иқтисодиёти яккахошликни истисно қилади;

в) жамият аъзолари шахсий таҳминлари асосида давлат сиёсатининг ўз фаровонлик даражаларига кўрсатадиган салбий таъсирининг олдини олишлари мумкин;

г) барча жавоблар тўғри;

д) барча жавоблар нотўғри.

10. Оқилона умидлар назарияси тарафдорлари жами талаб ўсиши қуйидагига сабаб бўлади, деб ҳисоблайдилар:

а) нархлар даражаси ўсади, лекин реал ЯММ ҳажмига таъсир этмайди;

б) ишлаб чиқарилган ЯММ реал ҳажми ўсади, бироқ нархлар даражасига таъсир этмайди;

в) ЯММ реал ҳажми ва нархлар даражаси ўсади;

г) барча жавоблар нотўғри;

д) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри.

11. Пул таклифи миқдоридаги ўзгариш жами талаб ва демак номинал СММ ўзгаришининг бевосита сабабчиси деган фикр қуйидагига яқин:

а) Кейнс назариясига;

б) монетаризмга;

в) янги классик назарияга;

г) оқилона умидлар назариясига;

д) фақат "б", "в" ва "г" жавоблар тўғри.

12. Оқилона умидлар назарияси тарафдорларининг фикрича, бозор иқтисодиётини барқарорлаштириш қуйидагилардан бирини талаб қилади:

а) нархлар устидан назорат ўрнатилишини;

б) дискреция бюджет-солиқ сиёсатининг ўтказилишини;

в) дискреция монетар сиёсатининг ўтказилишини;

г) монетар қондани амалга оширишни;

д) фақат "в" ва "г" жавоблар тўғри.

13. "Монетаристлар қондаси" пул таклифи қуйидагига тенг суръатда кўпайиши лозимлигини кўзда тутати:

- а) нархлар даражасининг ўсиш суръатига;
- б) фоиз ставкаси даражасининг ўсиш суръатига;
- в) пул айланиши тезлигининг ўсиш суръатига;
- г) реал ЯММнинг потенциал ўсиш суръатига;
- д) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри.

14. Қуйидаги фикрлардан қайсиниси нотўғри:

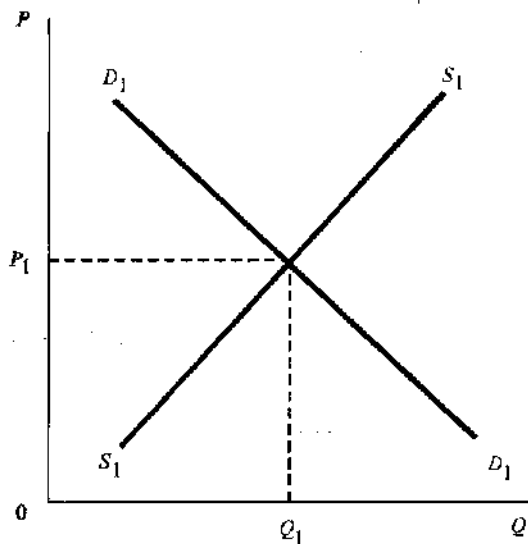
- а) MV - жами харажатлар;
- б) PQ - реал кўринишдаги СММ;
- в) PQ - номинал кўринишдаги СММ;
- а) $MV = Ca + In + G$;
- д) барча жавоблар нотўғри.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Кейнс ва монетаристик моделларида макроиқтисодий мувозанатнинг асосий тенгламаси битта муносабатни турлича ифодалайди.
2. Кўпчилик монетаристлар пул таклифининг кўпайиши қисқа муддатли даврда ҳам, узоқ муддатли даврда ҳам реал ЯММ ва бандлик даражасига таъсир кўрсатмайди, деб ҳисоблайдилар.
3. Кейнсчилар фоиз ставкасининг нисбатан кам ўзгариши ҳам инвестиция харажатларига сезиларли таъсир кўрсатади, деб таъкидлайдилар.
4. Монетаристлар айирбашлаш тенгламасидаги пул айланиш тезлиги барқарорлигини ва пул таклифининг ўзгариши нархлар ўсишига олиб келишини инкор қиладилар.
5. Монетаристлар пулга талабнинг ўзгариши ва номинал даромад ўзгариш суръатлари (динамикаси) ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд, деб таъкидлайдилар.
6. Монетаристлар назариясига кўра, пулга талаб унинг таклифига тенг бўлганда, иқтисодиёт мувозанат ҳолатида бўлади.
7. Кейнсчилар пул айланиш тезлиги нобарқарор эканини исботлайдилар.
8. Марказий банкнинг кредит сиёсатига нисбатан қабул қилаётган қарорлари билан бу сиёсатнинг иқтисодиётга таъсири ўртасида катта вақтли узилиш мавжуд.
9. Фоиз ставкаси даражасининг ўзгариши одамларнинг умидларига таъсир кўрсатиши мумкин.
10. Кейнсчиларнинг фикрича, рағбатлантирувчи (тақчил) бюджет-солиқ сиёсати пулнинг айланиш тезлигини пасайтиради.
11. Кейнсчилар фоиз ставкасининг тушиши пул айланиш тезлигининг пасайишига олиб келади, деб ҳисоблайдилар.
12. Оқилона умидлар назарияси тарафдорлари маҳсулот ва меҳнат бозорлари юқори даражада яқка ҳукмронликка эга, нархлар ва иш ҳақи ставкалари эса қатъий ифодага эга, деб таъкидлайдилар.
13. Кейнсчилар ҳам, монетаристлар ҳам жами таклиф эгри чизигининг классик кесимида пул миқдорини кенгайтирувчи барқарорлаштириш сиёсати талаб инфляциясининг ривожланишига олиб келади, деб ҳисоблайдилар.
14. Кейнс назариясига мувофиқ, монетаристлар қондаси нархлар даражасини барқарорлаштиришга ёрдам беради.
15. Кўпчилик иқтисодчилар оқилона умидлар назариясининг асосий қоидаларига қўшиладилар.

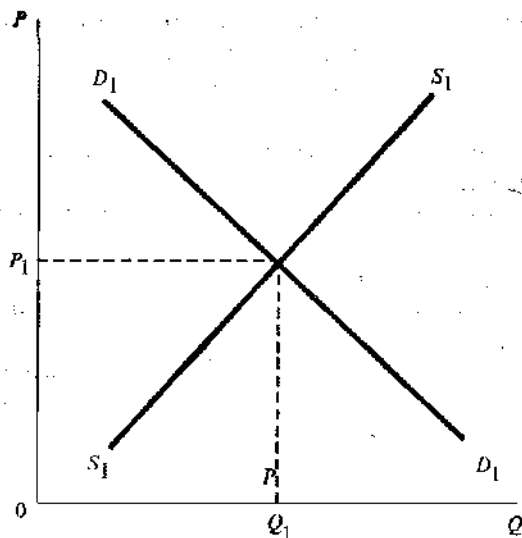
МУАММОЛАР

1. 11.2-расмда теннис ракеткалари бозори тасвирланган. У ишлаб чиқариш ҳажми Q_1 ва нарх P_1 бўлганда, мувозанатга эга. Марказий банк пул таклифини 10% га дарҳол оширишни эълон қилди.

11.2 - расм. Теннис ракеткалари бозори

а) Айтайлик, ишлаб чиқарувчилар пул таклифининг ўсиши ўз фаолиятларининг натижаларига қандай таъсир этишини етарли даражада аниқ тасаввур эта олмайдилар ва шу сабабли ўзларининг нархлар билан боғлиқ умидларини жуда секин ўзгартирадилар. Бу ҳолда пулларнинг миқдорий назариясига мувофиқ, теннис ракеткалари бозорида вазият қандай ўзгаришини 11.3-расмда кўрсатинг.

11.3 - расм. Теннис ракеткалари бозори

а) Расмда кўрсатилган жами таклиф эгри чизигининг ҳар бири қайси назарияга (кейин монетаристик, оқилона умидлар) мослигини аниқланг.

б) Агар жами талаб D_1 эгри чизиги билан берилган бўлса, жами таклифнинг барча эгри чизиклари учун умумий ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажмини ва мувозанатли нархлардаражасини аниқланг.

в) Жами талаб эгри чизиги D_1 дан D_2 вазиятига ўтади. Бунда ишлаб чиқаришнинг мувозанатли реал ҳажми ва нархлар даражаси (1) монетаристлар нуқтаи назаридан; (2) кейин нуқтаи назаридан; (3) оқилона умидлар назариясига мувофиқ қандай ўзгаради?

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. г; 2. в; 3. а; 4. д; 5. б.

Машқлар

1. а) 24 млрд. доллар.

б) 4,17.

в) 30 млрд. доллар; сақланиб қолди.

г) 30 млрд. доллар; сақланиб қолди.

д) 3,86; ҳа.

2. а) (1) мувозанатли номинал ЯММ 1350 млн. долларга тенг; (2) нархлар даражаси – 3,00; (3) ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми – 400 млн. бирлик.

б) (1) мувозанатли номинал ЯММ 2000 млн. долларга тенг; (2) нархлар даражаси – 4,00; (3) ишлаб чиқаришнинг реал даражаси — 500 млн. бирлик.

3. а) 100; 220; 360; 520; 700; 900; 1120.

б) 360; 360; 360; 360; 360; 360; 360; 360; 3,00; 120.

в) 700; 700; 5,00; 140.

Тестлар

1. б; 2. б; 3. б; 4. г; 5. д; 6. г; 7. б; 8. а; 9. г; 10. а; 11. б; 12. г; 13. г; 14. б.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Н; 3. Н; 4. Н; 5. Т; 6. Т; 7. Т; 8. Т; 9. Т; 10. Н; 11. Т; 12. Н; 13. Т; 14. Н; 15. Н.

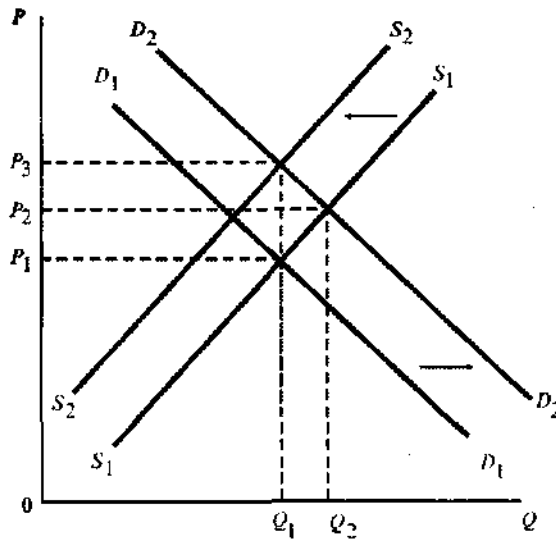
Муаммолар

1. а) 11.6-расмга қаранг.

Пул таклифнинг ўсиши иқтисодиётдаги харажатларни оширади ва D_1D_1 талаб эгри чизигини ўнгга D_2D_2 ҳолатига суради. Нархга боғлиқ умидлар секин ўзгаргани сабабли, таклифнинг S_1S_1 эгри чизиги ўз ўрнини бирдан ўзгартирмайди. Теннис ракеткалари бозоридаги янги мувозанат даражаси нархлар ўсиши (P_2) ва ишлаб чиқаришнинг анча юқори даражаси (Q_2) ҳамда бандлик даражасининг ошиши натижасидир.

Кейинчалик, тадбиркорларнинг нархга боғлиқ умидлари ўзгаргандан сўнг, жами таклиф эгри чизиги S_1S_1 чапга S_2S_2 ҳолатига ўтади, чуқки ишлаб чиқариш харажатлари

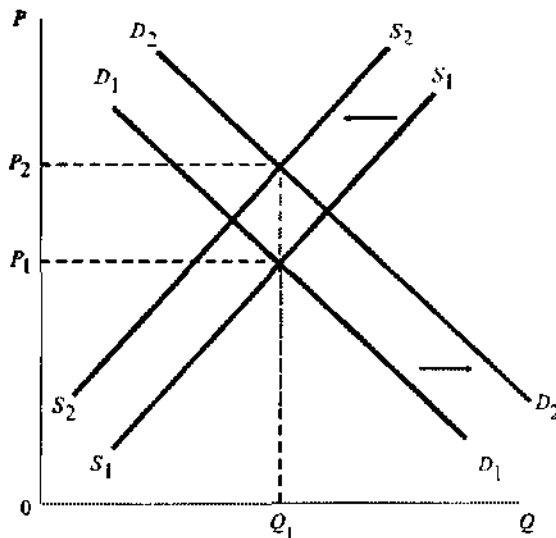
ва мос равишда нархлар ошади. Теннис ракеткалари бозоридаги янги мувозанат янги нархлар даражаси P_3 да ўрнатилади ва ишлаб чиқариш ҳажми дастлабки Q_1 даражасига пасаяди.

11.6 - расм. Теннис ракеткалари бозори

б) 11.7-расмга қаранг.

Пул таклифининг кенгайиши харажатлар ўсишига олиб келади. Теннис ракеткаларига талаб ошади ва D_1D_1 эгри чизиғи ўнга D_2D_2 ҳолатига сурилади. Тардбиркорлар дарҳол нархларни оширадилар ва S_1S_1 эгри чизиғи S_2S_2 ҳолатига сурилади. Теннис ра-

11.7 - расм. Теннис ракеткалари бозори

кеткалари бозоридаги янги мувозанат P_2 нархлар даражасида ўрнатилади, ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми Q_1 эса ўзгаришсиз қолади.

в) Агар тадбиркорлар нархга боғлиқ умидларини секинлик билан ўзгартирсалар, пул таклифининг ўсиши ишлаб чиқариш (бандлик)нинг вақтинчалик ошишига олиб келади.

2. а) S_1 – оқилона умидлар назарияси, S_2 – классиклар ва монетаристлар, S_3 – кейнс назарияси.

б) $Q_1 P_1$.

в) (1) монетаристлар: ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми Q_2 гача ошади, нархлар даражаси P_3 гача кўтарилади;

(2) кейнсчилар: ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми Q_3 гача ошади, нархлар даражаси P_2 гача кўтарилади;

(3) оқилона умидлар назарияси: ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми Q_1 дигича қолади, нархлар даражаси P_4 гача кўтарилади.

12 мавзу

ИНФЛЯЦИЯ ВА ИШСИЗЛИК ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК: КЕЙНСЧИЛАР, НЕОКЛАССИКЛАР ВА ТАКЛИФ ИҚТИСОДИ НАЗАРИЯСИ ТАРАФДОРЛАРИНИНГ НУҚТАИ НАЗАРЛАРИ

1. Оддий кейнсча моделда инфляция ва ишсизлик бир вақтнинг ўзида мавжуд бўла олмаслиги исботланади. 50–60йилларда иқтисодчиларнинг кузатишлари асосида олинган маълумотлар ишсизлик даражаси ва инфляция ўртасида тесқари боғлиқлик мавжудлигини кўрсатди. У Филлипе эгри чизигида қайд этилган.

Ғарб иқтисодиётининг 70 ва 80йиллардаги ривожини бундай боғлиқлик мустаҳкам эмаслигини кўрсатди. Кейнсчилар, Филлипе эгри чизигининг мавжудлигини ҳамоя қилиб, 70-йиллардаги стагфляцияни таклифнинг ёппасига ўсиши билан, кейинги ўн йилликда бир вақтнинг ўзида рўй берган ишсизликнинг ҳам, нархларнинг ҳам пасайишини эса жами таклифнинг ошишига туртки бўлган омиллар (иш ҳақининг пасайиши. ОПЕК яққа ҳокимлигининг инқирозга учраши, баъзи етакчи тармоқларда нархлар ўсишининг тўхтатиб турилиши) билан изоҳладилар.

2. Кейнсча йўналишга муҳолиф йўналиш тарафдорлари бўлган иқтисодчилар янги ҳаётий ҳодисалар асосида Филлипе эгри чизигининг мавжудлигини шубҳа остига олдилар. 60-йиллар сўнгида яратилган табиий даража илмий фарази уларга бандлик ва инфляция ўзгариши ўртасидаги боғланишни бошқача баҳолаш имконини берди.

Монетаристлар бу илмий фаразга соддалаштирилган умидлар назарияси доирасида изоҳлаб, Филлипе эгри чизиги фақат қисқа муддатли даврга тааллуқли, деб ҳисоблайдилар. Мослашувчан умидларнинг (ўтган ва ҳозирги билим) ва уларнинг аста-секин ўзгариши (қисқа муддатли даврда) номинал иш ҳақи ўсишининг тўла бандлик сиёсати натижасида рағбатлантирилувчи инфляциянинг ўзгариш суръатларидан муттасил ортда қолишига олиб келади. Бундай вазиятда, албатта, хусусий тадбиркорлик фаолияти жадаллашади (чунки ишлаб чиқариш харажатлари нархларга қараганда секинроқ ўсади) ва инфляциянинг ўсиши ишсизликнинг пасайиши билан биргаликда содир бўлади. Шу сабаблар туфайли тўла бандликка эришиш сиёсатининг давом эттирилиши Филлипе эгри чизигини сақлаб қолади ва уни юқорига-ўнганга силжитилади. Бироқ, монетаристларнинг таъкидлашича, иқтисодиёт тўла бандлик даражасига эришганда, кутилаётган ва реал инфляция даражаси ўртасидаги фарқ йўқолади. Агар ҳукумат ишсизликнинг табиий даражасини “хатлаб ўтишга” ҳаракат қилса, унда иқтисодиётда охир оқибатда инфляция даражаси кўтарилади ва ишлаб чиқариш қисқаради.

Табиий даража илмий фаразининг ОУН (неоклассиклар) қарашлари доирасидаги изоҳи Филлипе эгри чизигини фақат узоқ муддатли эмас, балки қисқа муддатли давр учун ҳам инкор қилади. Бу оқилона умидларга асосланган башоратларнинг аниқлиги билан асосланади. Иш ҳақи ва нархлар даражасининг бир вақтда ўсиши (бунда иш ҳақининг ўсиши етакчилик қилади) ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши ва, де-

мак. ишчан фаолликнинг пасайиши билан биргаликда содир бўлади. Натижада бандлик сиёсатининг самарадорлиги пасаяди ва унинг ўзи инфляция даражасининг кўтарилишига олиб келади.

Ҳозирда Филлипе эгри чизиги устидаги мунозаралар давом этмоқда. Кўпгина иқтисодчилар унинг қисқа даврда мавжуд бўлиши мумкинлигини тан олган ҳолда, узоқ муддатда мавжуд бўлиши мумкинлигини шубҳа остига оладилар.

3. Талаб ортиқчаллиги инфляциясининг ишлаб чиқариш ва нархлар ўзгаришига таъсири қисқа муддатли даврда нархлар ва реал ЯММ ўсишида, узоқ муддатли даврда эса фақат нархлар ўсишида ифодаланади.

Ишлаб чиқариш харажатларининг инфляцияси қисқа муддатли даврда нархлар даражасининг ўсишига ва ишлаб чиқариш реал ҳажмининг қисқаришига сабаб бўлади. Агар мана шундай вазиятда ҳукумат жами талаб ўсишини рағбатлантирмаса, унда номинал иш ҳақи пасаяди. Нархлар ва ЯММ ҳажми эса аввалги даражага эришади, лекин маълум вақт домида иқтисодиёт юқори инфляция билан қўшилиб кетувчи таназзулчи бошидан кечиради. Агар ишлаб чиқариш харажатларининг кўпайиши сабабли юз берган нархлар ўсиши шароитида тўла бандлик сиёсати олиб борилса, инфляция спиралининг юзага келиши эҳтимолдан ҳоли эмасдир.

4. Таклиф иқтисоди назариясининг тарафдорлари стагфляциянинг бошқа ғоясини илгари сурдилар. Улар стагфляция ривожини давлатнинг жами таклифга нобарқарорлаштирувчи таъсири билан боғлайдилар, ҳамда бу ўринда солиқларнинг юқори даражаси, трансферт тўловларининг ўсиши, хусусий фаолиятнинг давлат томонидан тартибга солиниши унинг ўзгаришига кўрсатадиган таъсирини алоҳида таъкидлайдилар.

5. 70 – 80-йилларда ривожланган бозор иқтисодиётига эга мамлакатларда стагфляцияга қарши кураш воситаси сифатида уч хил сиёсат таклиф қилинди: бозорга таъсир кўрсатувчи сиёсат, даромадлар сиёсати, таклифга қаратилган сиёсат. Бу ўринда тажрибалар шуни кўрсатдики, биринчи навбатда, таклиф иқтисодиёти назарияси тарафдорлари амалий тавсияларининг самарадорлиги паст бўлиб чиқди.

Ўқув мақсадлари

1. Филлипе эгри чизигининг иқтисодий моҳиятини аниқлаш.
2. 70-йиллардаги ғарб мамлакатларида рўй берган стагфляциянинг сабабларини аниқлаш.
3. Мослашувган умидлар илмий фарази тарафдорлари нима учун Филлипе эгри чизигини фақат қисқа даврга тааллуқли, бироқ узоқ муддатли даврда “ишламайди” деб ҳисоблашларини аниқлаш.
4. Оқилона умидлар назарияси тарафдорлари нима учун Филлипе эгри чизигини қисқа муддатли даврда ҳам, узоқ муддатли даврда ҳам амал қилмайди, деб ҳисоблашларини тушуниш.
5. Стагфляцияни силлиқлаш ёки олдини олишга қаратилган бозор сиёсатининг моҳиятини очиб бериш.
6. Таклиф иқтисодиёти назарияси тарафдорларининг қарашларига ҳамда уларнинг иқтисодиётни стагфляциядан даволаш “кўрсатмалари”га тавсиф бериш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР:

- а) Филлипе эгри чизиги;
- б) стагфляция;
- в) таклиф ўзгаришлари;
- г) инфляцияли кутишлар;

- д) табиий даража илмий фарази;
- е) соддалаштирилган умидлар назарияси;
- ж) қисқа муддатли жами таклиф эгри чизиги;
- з) узоқ муддатли жами таклиф эгри чизиги;
- и) янги классик назария;
- к) ортиқча талаб инфляцияси;
- л) ишлаб чиқариш харажатлари инфляцияси;
- м) бозор сиёсати;
- н) даромадлар сиёсати;
- о) таклиф иқтисодиёти назарияси;
- п) Лаффер эгри чизиги;
- р) солиқ “пона”си;
- с) иш ҳақи ва нархлар учун мўлжаллар.

1. Одамлар иқтисодий тараққиётда келажакда юз берадиган ўзгаришларни кутар эканлар, ўзларининг ўтмиш ва ҳозирги тажрибаларига таянадилар ҳамда ушбу ўзгаришлар кучга кира бошлаган сари ўз умидларини ҳам ўзгартириб борадилар, деб таъкидловчи иқтисодий назарияси.
2. Мақсади бозорда касаба уюшмалари ва йирик фирмалар ҳокимлигини заифлатиш, меҳнат бозорида номутаносибликни ўзгартириш ёки йўқотишдан иборат бўлган ҳукумат сиёсати.
3. Ишсизлик даражаси (абсцисса ўқида) ва нархларнинг йиллик ўсиш суръати (ордината ўқида) ўртасидаги боғлиқликни кўрсатувчи эгри чизик.
4. Жами талабнинг ошиши натижасида вужудга келадиган инфляция.
5. Солиқ ставкалари ва солиқ тушумларининг ҳажми ўртасидаги боғлиқликни кўрсатувчи эгри чизик. Ушбу эгри чизик ёрдамида солиқ тушумлари миқдорини энг юқори даражага олиб чиқиш имконини берувчи солиқ ставкаси (0 дан 100%гача) аниқланади.
6. Инфляция ва ишсизликни тушунтириш учун “ҳаражатлар” ва “жами таклиф” тушунчаларидан фойдаланувчи ҳозирги замон макроиқтисодий назариянинг таркибий қисми.
7. Ишлаб чиқариш стагнацияси ва ишсизликнинг юқори даражаси билан биргаликда кузатиладиган инфляция.
8. Ресурслар нархи (айниқса номинал иш ҳақи) нархлар умумий даражасининг ўзгаришига бевосита боғлиқ бўлган даврдаги жами таклиф эгри чизиги.
9. Реал ишлаб чиқариш ҳажмининг ва бандликнинг пасайиши билан биргаликда юз берадиган ҳамда иш ҳақи ва хом ашё нархларининг ошиши натижасида ялпи таклифнинг қисқариши сабабли юзага келадиган инфляция.
10. Маълум тоифадаги товарларга нархлар даражасининг кескин ўзгариши жами таклиф эгри чизигининг чапга силжиши ҳамда инфляция ва ишсизлик даражасининг бир вақтда кўтарилишига олиб келади.
11. Ишсизликнинг “табиий” даражасида иқтисодиётнинг узоқ муддатли барқарорлиги ҳақидаги илмий фараз. Ушнинг тарафдорлари (монетаристлар) ишсизликнинг бундай даражасида Филлипс узоқ муддатли эгри чизигининг тик ҳолатга келишини эътироф этадилар.
12. Нархлар даражасининг кутилмаган ўзгаришлари қисқа муддатли даврда макроиқтисодий нобарқарорликни вужудга келтира олади деган назария. Унга кўра, узоқ муддатли даврда нархларнинг ва иш ҳақининг эгилювчанлиги туфайли, тўла бандликни таъминловчи ишлаб чиқариш даражасида иқтисодиёт барқарорликни сақлаб қолади.
13. Ёлланма ишчилар, фирмалар ва истеъмолчиларнинг келажакда юқори даражадаги инфляция юзага келиши ҳақидаги таҳминлари.

14. Мақсади якка тартибдаги пул даромадлари ўзгаришига ва товарлар ҳамда хизматлар нархларига таъсир кўрсатиш бўлган ҳукумат сиёсати.

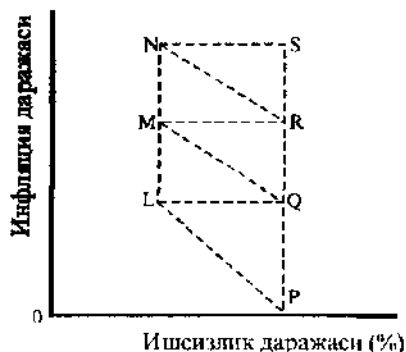
15. Бизнесга солинадиган билвосита солиқлар ва иш ҳақи фондига солинадиган солиқ турлари: уларни фирмалар томонидан ишлаб чиқариш харажатларига киритадилар ва ишлаб чиқарилган маҳсулот нархида қўшидилар.

16. Ресурслар (хусусан, номинал иш ҳақи)нинг нархлари доимий сақланиб қолувчи, нархларнинг умумий даражаси эса ўзгармайдиган даврдаги жами тақлиф эгри чизиғи.

17. Касаба уюшмалари ва фирмаларнинг ихтиёрий қўллаб-қувватлашларига боғлиқ бўлган иш ҳақи ва нархлар соҳасидаги сиёсат.

МАШҚЛАР

1. 12.1-расмда инфляция ва ишсизлик даражалари кўрсатилган.

12.1 -расм. Ишсизлик ва инфляция даражалари

а) Ишсизликнинг табиий даражаси ОР кесимда кўрсатилган. Узоқ муддатли даврда Филлипс эгри чизиғи қайси нуқталардан ўтишини аниқланг.

б) Иқтисодиёт ҳолати графикда Q нуқта билан белгиланган. Агар жами талаб тўсатдан кенгайса, бу ҳолат қандай ўзгаради?

в) Тасвирдаги қайси нуқталар М. Фридмен назариясига асосан инфляция ва ишсизлик даражасининг доимий уйғунлигини ифодалайди.

г) Иқтисодиёт ҳолати тасвирда М нуқта билан белгиланган. Агар кутилатган инфляция даражаси ҳақиқий инфляция даражасига тенг бўлса, бу нуқта қандай вазиятни эгаллайди.

д) Иқтисодиёт ҳолати тасвирда Р нуқта билан белгиланган. Ҳукумат инфляция билан бирга кузатишувчи жами талабни кенгайтириш сиёсатини олиб боради. Агар инфляция кутишлари унинг ҳақиқий ўсишидан орқада қолса, иқтисодиёт вазияти қандай ўзгаради?

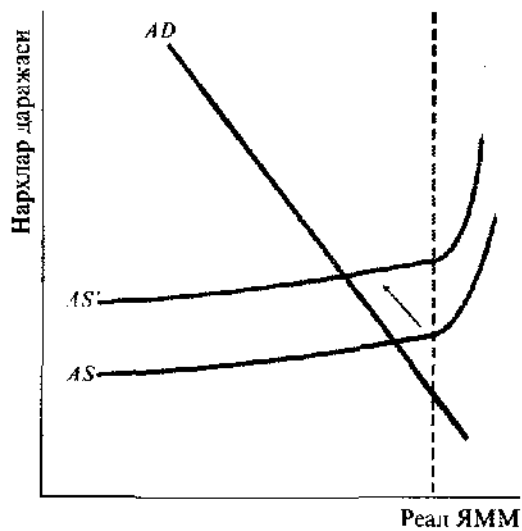
2. а) 12.2.-12.3-расмларда инфляциянинг қайси тури кўрсатилганлигини аниқланг.

б) Инфляциянинг қайси тури 12.1-жадвалдаги ҳолатни келтириб чиқаради? (талаб инфляцияси – Тл, тақлиф инфляцияси – Тк)

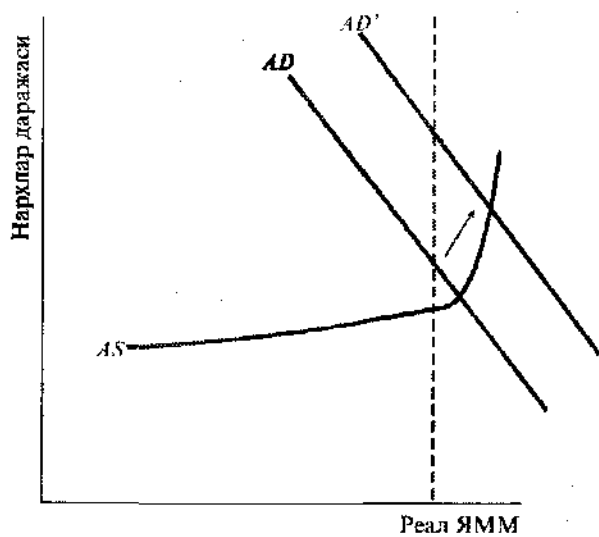
ТЕСТЛАР

1. Қайси назария инфляция ва ишсизликнинг бир вақтда ўса олмаслигини исботлайди?

а) ҳозирги замон миқдорий пул назарияси:

12.2 - расм

12.3 - расм

12.1-жадвал.

- б) кейнсча назария;
 а) оқилона умидлар назарияси;
 г) таклиф иқтисоди назарияси;
 д) барча жавоблар нотўғри.
2. Филлипс эгри чизиги инфляция билан қуйида келтирилганларнинг қайси бири ўртасидаги боғланишни кўрсатади?
 а) пул таклифи;
 б) ишсизлик даражаси;
 в) фоиз даражаси;
 г) сиёсий иқтисодий давр;
 д) реал фоиз ставкаси.
3. Филлипс эгри чизигининг узоқ муддатли даврда қисқа муддатли даврдагига нисбатан кўпроқ тиккалиги нимадан далолат беради?
 а) узоқ муддатли даврда ишсизлик ва фоиз ставкаси даражаси ўртасида боғлиқлик бўлмайди;
 б) қисқа муддатли даврда инфляция ва ишсизлик ўртасидаги боғлиқлик узоқ муддатли даврга нисбатан мустаҳкамроқ бўлади;
 в) қисқа муддатли даврда ишсизлик ва инфляция ўртасида боғлиқлик бўлмайди;
 г) ишсизлик ва инфляция ўртасидаги боғлиқлик фақат узоқ муддатли даврда мавжуд бўлади;
 д) фақат "в" ва "г" жавоблар тўғри.
4. М. Фридмен фикрига кўра:
 а) қисқа муддатли даврда фоиз ставкаси даражаси ва инвестиция харажатлари ўртасида боғлиқлик бўлмайди;
 б) бюджет-солиқ сиёсати иқтисодиётга пул-кредит сиёсатига нисбатан кучлироқ таъсир қилади;
 в) узоқ муддатли даврда ишсизлик ва фоиз ставкаси ўртасида боғлиқлик бўлмайди;
 г) пул таклифининг ўсиши инфляцияга сабаб бўлмайди;
 д) фақат "б" ва "г" жавоблар тўғри.
5. М.Фридмен таъкидлашича, агар иқтисодий юксалишнинг илк босқичларида ёлланма ишчилар нархлар ўзгариш суръатларига нисбатан ўз таҳминларида хато қилсалар, унда:
 а) ишсизлик даражаси ўсади;
 б) ишсизлик даражаси барқарор қолади;
 в) ишсизлик даражаси пасаяди;
 г) инфляция даражаси пасаяди;
 д) ишсизликнинг табиий даражаси пасаяди.
6. М.Фридмен қарашларига мувофиқ, ишсизликнинг табиий даражасида меҳнат бозоридаги мувозанат нимани билдиради?
 а) ҳам фрикцион, ҳам таркибий ишсизликнинг мавжуд эмаслигини;
 б) жами талаб ва ишлаб чиқаришнинг жорий даврдаги ҳажми ўртасидаги мувозанатни;
 в) кутилаётган ва ҳақиқий инфляция даражаларининг мос келишини;
 г) инфляция реал даражасининг кутилаётган инфляция даражасидан ортиқлигини;
 д) таркибий ва фрикцион ишсизлик даражаларининг тенглигини.

7. Ҳозирги вақтда иқтисодчиларнинг кўпчилиги Филлипе эгри чизигининг қисқа муддатли даврдаги ҳолати қуйидагига боғлиқ деб ҳисоблайдилар:

- а) мамлакатдаги солиққа тортиш даражасига;
- б) кутилаётган инфляция даражасига;
- в) федерал бюджет тақчиллиги миқдорига;
- г) фоииз ставкаси даражасига;
- д) ишсизликнинг табиий даражасига.

8. Суёт кечаётган инфляция:

- а) таклиф инфляциясининг турли кўринишларига таалуқли бўлиши мумкин;
- б) одатда жами таклиф таъсири остида ривожланади;
- в) бозорнинг асосий иштирокчилари мослашиб оладиган кутилаётган инфляция даражасини акс эттиради;
- г) сезиларли тебранувчи ва олдиндан башорат қилиб бўлмайдиган даража билан ифодаланади;
- д) барча жавоблар нотўғри.

9. Агар инфляция ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши билан боғлиқ бўлса, бу ҳолда 8-тест жавобларининг қайси бири тўғри бўлади?

10. Талаб инфляцияси учун 8-тест жавобларининг қайси бири тўғри бўлади?

11. Ортиқча талаб натижасида келиб чиққан инфляция қуйидагилардан қайси бирининг оқибатида ривожланади:

- а) жами талаб эгри чизигининг чапга сурилиши;
- б) жами талаб эгри чизигининг ўнгга сурилиши;
- в) жами таклиф эгри чизигининг чапга сурилиши;
- г) жами таклиф эгри чизигининг ўнгга сурилиши;
- д) барча жавоблар нотўғри.

12. Таклиф инфляцияси қуйидагиларнинг қайси бири оқибатида ривожланади?

- а) жами талаб эгри чизигининг чапга сурилиши;
- б) жами талаб эгри чизигининг ўнгга сурилиши;
- в) жами таклиф эгри чизигининг чапга сурилиши;
- г) жами таклиф эгри чизигининг ўнгга сурилиши;
- д) барча жавоблар нотўғри.

13. Мослашувчан умидлар назарияси номинал иш ҳақининг ўсиши инфляция даражаси кўтарилишидан орқада қолишини кўзда тутди ва, агар ҳукумат ишсизликни бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсати орқали пасайтирмоқчи бўлса, унда баъдлик:

- а) ва нархлар узоқ давр мобайнида ўсади;
- б) ўзгармайди, нархлар эса қисқа муддатли даврда ўсади;
- в) ўсади, нархлар эса қисқа муддатли даврда ўзгаришсиз қолади;
- г) ўзгаришсиз қолади, нархлар даражаси эса узоқ муддатли даврда ўсади;
- д) "г" ва "б" жавоблар тўғри.

14. Таклиф иқтисоди назарияси тарафдорларининг фикрича, стагфляция қуйидагилардан қай бирининг натижасидир?

- а) солиққа тортишнинг ўта юқори даражаси;
- б) давлат томонидан тартибга солишнинг йўқлиги;

- в) Филлипе эгри чизигининг сурилиши;
- г) кутилмаган инфляция;
- д) фақат "а" ва "г" жавоблар тўғри.

15. Табiiй даража илмий фарази жами таклиф эгри чизигининг :

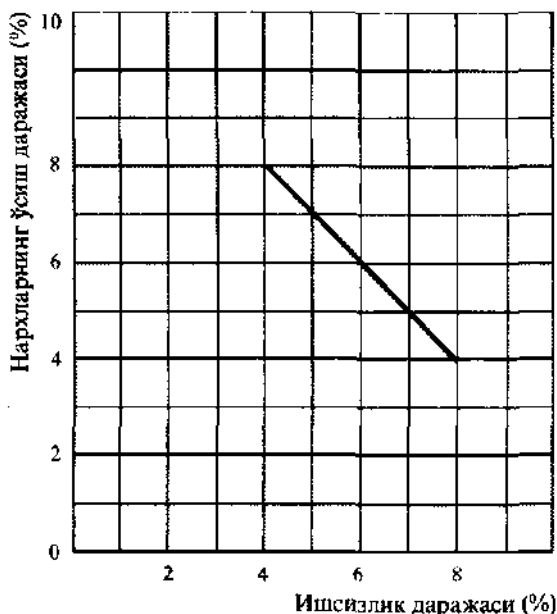
- а) агар нархлар ўсиши билан иш ҳақи ошмаса, қисқа муддатли даврда барқарорлигини кўзда тутати;
- б) иш ҳақининг муттасил ўзгариб туриши туфайли, узоқ муддатли даврда нобарқарорлигини кўзда тутати;
- в) ишлаб чиқариш воситаларининг нархи ошганда, ўнгга сурилиши мумкинлигини кўзда тутати;
- г) номинал иш ҳақи ошганда, ўнгга сурилиши мумкинлигини кўзда тутати;
- д) фақат "а", "в" ва "г" жавобларгина тўғри.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Соддалаштирилган ва оқилона умидлар ўртасида фарқ йўқ.
2. Агар умидлар тўғри бўлса, Филлипе эгри чизиги ётиқ ҳолатда бўлади.
3. Янги классик назария тарафдорларининг фикрича, инфляциянинг ҳақиқий даражаси унинг кутилаётган даражаси билан мос келмаганидагина у бандлик ва ишлаб чиқаришга таъсир кўрсатади.
4. Филлипе эгри чизиги турли мамлакатларда турличадир.
5. Кўпчилик иқтисодчилар чиқимлар инфляцияси ривожланаётган шароитда иш ҳақи ва нархларнинг давлат томонидан назорат қилиниши зарур деб ҳисоблайдилар.
6. Касаба уюшмалари ва фирмалар даромадлар сиёсатини ҳамда нархлар ва иш ҳақи устидан назоратни кўнгилли равишда қўллаб-қувватлайдилар.
7. Иш ҳақининг ўсиши камдал кам ҳолларда нархларнинг инфляцияли ўсишига сабаб бўлувчи омил сифатида қаралади.
8. Одатда инфляциянинг ўсиш суръати билан иш ҳақи ставкасининг ўсиш суръати бир хил бўлади.
9. Ишсизлик ва инфляция ўртасида танлаш зарурати мавжуд бўлганда, инфляция суръатининг пасайиши қисқа муддатли даврда Филлипе эгри чизигининг пасга сурилишига олиб келиши мумкин.
10. Чиқимларнинг ошиши туфайли юз берган инфляция ишлаб чиқариш даражаси потенциал ЯММга етган шароитда юзага келиши мумкин.
11. Тажрибалар инфляцияга қарши кураш жамият учун ижтимоий ва иқтисодий талофотларсиз ҳам кечиши мумкинлигини кўрсатади.
12. Инфляция даражасига ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши таъсир қилмайди.
13. Монетаристлар ҳам, оқилона умидлар назарияси тарафдорлари ҳам Филлипе эгри чизигининг мавжудлигини инкор қиладилар.
14. Ҳеч бир иқтисодий модел тўла бандлик ва барқарор нархлар шароитидаги иқтисод учун пул таклифи, давлат харажатлари ва солиққа тортиш ҳажмларини аниқлашга қодир эмас.
15. Монетаристлар ва таклиф иқтисоди назарияси тарафдорларининг қарашлари ўртасида кескин фарқлар йўқ.

МУАММОЛАР

1. 12.4-расмда Филлипе эгри чизиги тасвирланган

12.4 - расм. Филлипс эгри чизиги

а) 5% лик ишсизлик даражасига инфляциянинг қандай даражаси мос келади? Нархларнинг ўсиш даражаси 6% бўлганда, ишсизлик даражаси неча % га тенг бўлади?

б) 12.2-жадвалда Филлипс эгри чизигининг миқдорлари берилган.

12.5-расмдан фойдаланиб, жадвал маълумотлари бўйича Филлипс эгри чизигини чизинг.

12.2-жадвал

Ишсизлик даражаси (%)	Нархларнинг ўсиш суръати (%)
2	6
4	5
6	4
8	3

2. А мамлакат иқтисодиёти учун хос бўлган Филлипс эгри чизиги юқорига-ўнганга сурилди. Бу силжишни акс эттирувчи вазиятга нисбатан айтилган қуйидаги фикрларнинг қанчалик тўғрилигини баҳоланг:

а) Парламентнинг либерал аъзоси бу силжиш ишсизликнинг хўпайишини билдиради, деб таъкидлайди.

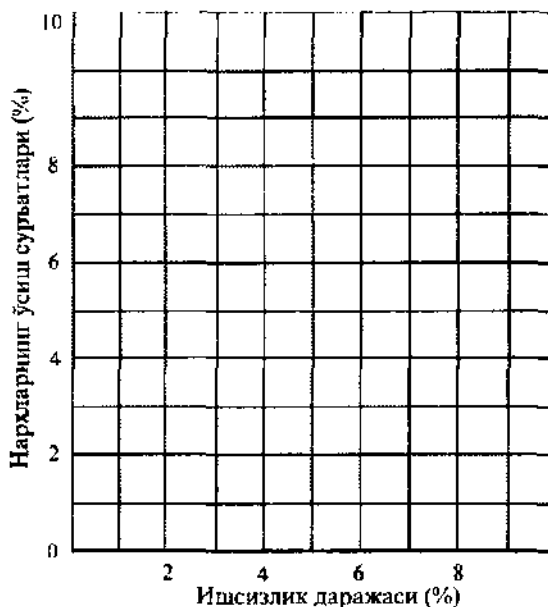
б) Парламентнинг консерватор аъзоси бу силжиш инфляциянинг ўсишини билдиради, деб таъкидлайди.

в) Мамлакат Премьер-министрининг фикрича, бу силжишга қарамай, унинг ҳукумати ҳам ишсизлик даражасини, ҳам инфляцияни пасайтиради.

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. е; 2. м; 3. а; 4. к; 5. п; 6. о; 7. б; 8. з; 9. л; 10. в; 11. д; 12. и; 13. г; 14. к; 15. р; 16. ж; 17. с.

12.5 - расм. Филлипс эгри чизиғи

Машқлар

- P, Q, R, S.
 - M.
 - P, Q, R, S.
 - R нуқтага.
 - PLMN чизиғи бўйлаб.
- 12.2-расм – ишлаб чиқариш ҳаражатлари инфляцияси; 12.3-расм талаб инфляцияси.
 - 1–Тк, 2–Тл, 3–Тк, 4–Тл, 5–Тл.

Тестлар

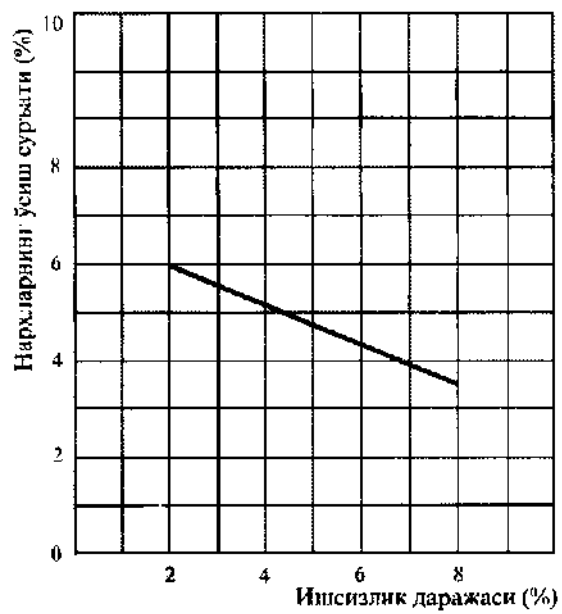
1. б; 2. б; 3. б; 4. в; 5. в; 6. в; 7. б; 8. в; 9. а; 10. б; 11. б; 12. в; 13. г; 14. а; 15. а.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Н; 3. Т; 4. Т; 5. Т; 6. Н; 7. Н; 8. Н; 9. Т; 10. Н; 11. Н; 12. Н; 13. Н; 14. Т; 15. Н.

Муаммолар

- 7%; 6%.
 - 12.6-расмга қаранг.
- Шарт эмас. Агар мамлакат инфляция ўсишига тоқат билан қараса, у ишсизликнинг ўсишини четлаб ўтиши мумкин.
 - Шарт эмас. Агар мамлакат ишсизликнинг ортишига тоқат билан қараса, у инфляциянинг ўсишидан қутилиши мумкин.
 - Филлипс эгри чизиғи пастга-чапга силжимагунга қадар. йўқ.

12.6 - расм. Филлипс эгри чизиги

13 мавзу

БЮДЖЕТ ТАҚЧИЛЛИГИ ВА ДАВЛАТ ҚАРЗЛАРИ

Бюджет тақчиллиги давлат харажатларининг унинг даромадларидан ортиб кетиши оқибатида юзага келади. У ўтган йилларда жамғарилган бюджет тақчилликларининг умумий миқдори, яъни давлат қарзининг ўсишига олиб келади.

Бюджетни тартибга солиш муаммоларига турли назарий ёндашувлар мавжуд. Баъзи иқтисодчи (ва сиёсатчи) давлат бюджети ҳар йили баланслашган бўлиши керак, деб ҳисоблайдилар. Бошқалари эса даврий баланслашган бюджет тарафдорларидирлар, ҳамда бюджет даврийликка қарши сиёсатнинг воситасидир, деб ҳисоблайдилар. Шунинг учун, уларнинг фикрига, бюджет иқтисодий давр давомида баланслашса кифоя: яъни иқтисодий тапазул даврида вужудга келган тақчиллик ўсиш даврида қатъий бюджет-солиқ сиёсати натижасида бартараф этилиши мумкин. Бу фикрнинг заиф томони шундаки, кўтарилувчи ва пасажувчи иқтисодий давр босқичларининг давомийлиги ва чуқурлигида фарқлар мавжуд.

Бюджетни тартибга солиш масаласи билан боғлиқ учинчи ёндошув функционал молиялар назарияси билан боғлиқ. Унга мувофиқ бюджетни баланслаштириш муаммоси иккинчи даражали вазифа сифатида қаралади ва биринчи ўринга иқтисодиётни барқарорлаштириш вазифаси кўйилади. Давлат қарзларининг ошиши қатор сабабларга кўра давлатнинг инқирозга учрашига олиб келмайди. Қарзни қоплаш зарурати бўлмайди, уни фақат молиялаштириш кифоя қилади. Бундан ташқари, кўшимча солиққа тортиш қарз ва фоизларни тўлаш учун даромад манбаи бўлиши мумкин. Ниҳоят, ҳукумат муомаладаги пул миқдорини кўпайтириш ҳуқуқига эгадир.

Бироқ, давлат қарзларининг ўсиши салбий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкинки, булар: даромадлардаги тенгсизликларнинг кучайиши; солиқларнинг ошиши оқибатида иқтисодий рағбатларнинг бузилиши; чет элликларга қарзлар ва фоизларни тўлаш зарурати билан боғлиқ ҳолда миллий маҳсулотнинг бир қисмини хорижга ўтказиш; хусусий инвестицияларни сиқиб чиқариш самараси.

Бюджет тақчиллиги туфайли ички бозорда фоиз ставкаларининг ошиши ҳам хусусий инвестицияларни сиқиб чиқаришга олиб келади, ҳам давлат қимматли қоғозларига талабнинг ошишини белгилайди. Бу, ўз навбатида, давлат ташқи қарзларининг ўсишига сабаб бўлади, бироқ миллий валютага талабни ҳам ошириши мумкинки, натижада миллий валютанинг халқаро қиммати кўтарилади, импорт арзонлашади ва экспорт қимматлашади. Экспортнинг қимматлашуви оқибати камайиши иқтисодиётнинг ривожига тўсқинлик қилади. Бундай жараён сўнгги йилларда АҚШ да кузатилган бўлиб, у ерда ҳукумат бу даврда функционал молиялар назариясига таянди.

Ўқув мақсадлари

1. Бюджет тақчиллиги ва давлат қарзи тушунчаларини шарҳлаш.

2. Бюджет тақчиллиги билан боғлиқ бўлган турли фикрларнинг моҳиятини аниқлаш.
3. Давлат қарзи оқибатларини аниқлаш.
4. Бюджет тақчиллиги, фоиз ставкалари даражаси, инвестициялар ҳажми, миллий валютага бўлган хорижий талаб, унинг курсининг ўзгариши ва савдо баланси қолдиғи ўртасидаги сабаб-оқибат боғланишларини тушуниш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) бюджет тақчиллиги;
- б) функционал молиялаштириш;
- в) даврий баланслашган бюджет;
- г) давлат қарзи;
- д) ташқи қарз;
- е) ҳар йили баланслаштириладиган бюджет;
- ж) миллий валютанинг халқаро қиммати.

1. Давлатнинг товар ва хизматларга бўлган харажатлари миқдори билан жами солиқ тушумлари соф миқдорининг ҳар бир йил мобайнидаги тенглиги.
2. Давлатнинг товар ва хизматларга бўлган харажатлари миқдори билан солиқ тушумлари миқдорининг иқтисодий давр мобайнидаги тенглиги.
3. Ҳар бир берилган йилда давлат харажатларининг унинг даромадларидан ортиқ миқдори.
4. Давлат қимматли қоғозлари эгаларига давлатнинг аввалги йиллардаги бюджет тақчилликлари миқдоридан бюджет ортиқчалигининг айирмасига тенг бўлган қарзларининг умумий миқдори.
5. Тўла бандлик шароитида инфляциясиз соф миллий маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш мақсадида, бюджет-солиқ сиёсатида, ушбу сиёсатнинг давлат қарзига таъсирдан қатъи назар, фойдаланиш.
6. Давлатнинг чет эл фуқаролари, фирмалари ва ташкилотларига бўлган қарзлари.
7. Миллий валютанинг чет эл валютасида ифодаланган баҳоси.

МАШҚЛАР

1. Ялпи миллий маҳсулот тўла бандлик шароитида 20 млрд. долларни ташкил этади. ЯММнинг ҳақиқий ҳажми 16 млрд. долларга тенг. Солиқлар ЯММнинг 10%ини ташкил қилади. Товар ва хизматларга давлат харажатлари 1,8 млрд. долларга тенг.
 - а) Давлат бюджети тақчил бўладими ёки ортиқчами? Унинг миқдорини аниқланг.
 - б) Тўла бандликка эришилган шароитда давлат бюджетининг қолдиғи қандай ўзгаришини аниқланг.
2. Ҳукумат чет эл банкларидан 1 млрд. доллар миқдорида йиллик 8% ставкада қарз олди. Бу маблағлар мамлакат ялпи миллий маҳсулотини кейинги йиллар мобайнида йилига 300 млн. долларга оширишга имкон берувчи лойиҳаларни амалга оширишга инвестицияланади.
 - а) Бу қарз мамлакат давлат қарзининг ошишига олиб келадими ва у қандай миқдорда ошади?
 - б) Ушбу мамлакат фуқароларига юкланаётган соф молиявий оғирлик (ташвиш) ўсадими?
3. Ҳукумат 1 йил муддатта 4% ставка бўйича 10 000 доллар миқдорида қарз олди.
 - а) Йил охирига келиб ҳукумат қарзининг қандай миқдорини тўлаши лозим?

- б) Агар йиллик инфляция суръати 3%ни ташкил қилса, қарзнинг бу миқдори номинал миқдорга тенг бўладими?
- в) Инфляция бўлмаган шароитда қарз ва фоииз миқдори қандай бўлади?
- г) Агар йиллик инфляция суръати 3%ни ташкил қилса, инфляцияни ҳисобга олиб ўзгартирилган қарз ва фоиизнинг миқдори қандай бўлади?
- д) Агар инфляция йилига 3%ни ташкил қилса, инфляцияни ҳисобга олмай ҳисобланган қарз ва фоииз миқдори қандай бўлади?

ТЕСТЛАР

- Давлат қарзи бу аввалги:
 - давлат харажатларининг йиғиндиси;
 - бюджет тақчилликларининг йиғиндиси;
 - бюджет тақчиллигидан бюджет ортиқчалигининг айирмаси;
 - бюджет ортиқчалигидан бюджет тақчиллигининг айирмаси;
 - мудофаа харажатларининг йиғиндиси.
- Инфляция бу:
 - давлат қарзи эгаларига солинадиган солиқ, чунки у давлат бюджети тақчиллиги миқдорини қисқартиради;
 - давлат қарзи эгаларига солинадиган солиқ, чунки у давлат бюджети тақчиллиги миқдорини оширади;
 - ҳукуматга солинадиган солиқ, чунки у бюджет тақчиллиги миқдорини қисқартиради;
 - ҳукуматга солинадиган солиқ, чунки у бюджет тақчиллиги миқдорини оширади;
 - давлат қарзи эгаларига солинадиган солиқ, чунки у бюджет тақчиллиги миқдори-га таъсир қилмайди.
- Давлат қарзи давлатнинг инқирозга учрашига олиб келмайди, чунки у:
 - қарзни узиши шарт эмас;
 - қарзни қайтадан молиялаштириши мумкин;
 - муомаладаги пул массасини кўпайтириши мумкин;
 - барча жавоблар тўғри;
 - барча жавоблар нотўғри.
- Давлат қарзи қандай иқтисодий оқибатларга олиб келиши мумкин?
 - миллий иқтисодиёт ишлаб чиқариш имкониятларининг қисқаришига;
 - турмуш даражасининг пасайишига;
 - миллий бойликнинг жамият аъзолари ўртасида қайта тақсимланишига;
 - жами миллий харажатларнинг кўпайишига;
 - барча жавоблар тўғри.
- Давлат харажатларининг ошиши натижасида вужудга келган давлат қарзи билан боғлиқ сиқиб чиқариш самараси:
 - хусусий инвестиция харажатларини қисқартиради;
 - фоиз ставкаларининг ошишига олиб келади;
 - келажакда ишлаб чиқариш имкониятларининг қисқаришига олиб келади;
 - барча жавоблар тўғри;
 - барча жавоблар нотўғри.

6. АҚШда фоиз ставкаларининг юқорироқлиги туфайли, Америка давлат облигацияларига ўсаётган ташқи талаб:

- а) АҚШнинг ташқи қарзини ва долларнинг халқаро қадрини оширади;
- б) АҚШнинг ташқи қарзини оширади ва долларнинг халқаро қадрини пасайтиради;
- в) АҚШнинг ташқи қарзини қисқартиради ва долларнинг халқаро қадрини оширади;
- г) АҚШнинг ташқи қарзини қисқартиради ва долларнинг халқаро қадрини пасайтиради;

ради;

д) барча жавоблар нотўғри.

7. Миллий валютанинг халқаро қадри ошганда:

- а) экспортнинг кўпайиши кузатилади;
- б) импортнинг қисқариши кузатилади;
- в) соф экспортнинг қисқариши кузатилади;
- г) юқоридаги барча жавоблар тўғри;
- д) экспорт ва импорт ҳажмида ўзгаришлар юз бермайди.

8. Агар ҳукумат ҳар йили баланслаштирилган бюджетга интилса, унда бундай бюджет:

- а) иқтисодий давр доирасида тебранишларни сусайтиради;
- б) иқтисодий давр доирасида тебранишларни кучайтиради;
- в) ишлаб чиқариш ҳажми ва бандлик даражасига ҳеч қандай таъсир қилмайди;
- г) инфляцияни сустрлаштиришга кўмаклашади;
- д) жами талабни рағбатлантиради.

9. Давлат қарзига хизмат кўрсатиш бўйича нисбий харажатлар:

- а) давлат қарзи миқдори билан ўлчанади;
- б) қарз бўйича фоиз тўловлари миқдори билан ўлчанади;
- в) қарз миқдорининг ЯММ ҳажмига нисбати билан ўлчанади;
- г) қарз бўйича фоиз тўловлари миқдорининг ЯММ ҳажмига нисбати билан ўлчанади;
- д) барча жавоблар нотўғри.

10. Давлат қарзи давлатнинг солиқ тўловчилар олдидаги мажбуриятидир. Бунинг сабаби:

- а) фақат фоизларни тўлаш иқтисодий оғирликни ташкил этишида;
- б) расмий маълумотлар давлат қарзи миқдорини камайтириб кўрсатишида;
- в) давлат облигацияларининг асосий қисми мамлакат фуқароларига ва миллий фирмаларга тегишли бўлганида;
- г) давлат қарзи давлат активлари суммасига тенг эканида;
- д) фуқаролар трансферт тўловларининг олувчилари эканида.

11. Сиқиб чиқариш самараси нимани кўзда тутади?

- а) давлат харажатларининг ўсиши хусусий инвестицияларнинг камайишига олиб келишини;
- б) маҳаллий ишлаб чиқариш импортнинг ўрнини олишини;
- в) хусусий инвестицияларнинг ўсиши давлат харажатларининг камайишига олиб келишини;
- г) товар ва хизматларнинг истеъмоли ўсишини, инвестициялар ҳажми эса қисқаришини;
- д) барча жавоблар нотўғри.

12. Қуйидаги қайси таъриф тўғри? Сезиларли бюджет тақчиллиги нималарга имкон беради?

- а) фойз ставкаларини камайтириш, миллий валютанинг халқаро қадрини қисқартириш ва соф экспортнинг ҳажмини оширишга;
- б) фойз ставкаларини ошириш, миллий валютанинг халқаро қадрини ошириш ва соф экспорт ҳажмини камайтиришга;
- в) фойз ставкаларини ошириш, миллий валютанинг халқаро қадрини камайтириш ва соф экспорт ҳажмини оширишга;
- г) фойз ставкаларини ошириш, миллий валютанинг халқаро қадрини ошириш ва соф экспортнинг ҳажмини оширишга;
- д) фойз ставкаларини камайтириш, миллий валютанинг халқаро қадрини ошириш ва соф экспортнинг ҳажмини оширишга.

13. Бошқа тенг шартларда, тўла бандлик даврида йирик бюджет тақчиллиги қуйидагига олиб келади:

- а) экспортнинг импортдан ортиқ бўлишига;
- б) миллий валюта халқаро қадрининг қисқаришига;
- в) харажатларнинг ўсиши келтириб чиқарган инфляцияга;
- г) реал фойз ставкаларининг ўсишига;
- д) реал фойз ставкаларининг пасайишига.

14. Давлат бюджети тақчиллиги қуйидаги ҳолларда пайдо бўлади:

- а) давлат активларининг миқдори унинг мажбуриятлари миқдоридан ортиқ бўлса;
- б) давлат харажатларининг миқдори солиқ тушумлари миқдоридан ортиқ бўлса;
- в) давлат харажатлари камайса;
- г) солиқ тушумларининг миқдори қисқарса;
- д) давлат мажбуриятлари унинг активларидан ортиқ бўлса.

15. Давлат қарзининг реал муаммоларидан бири шундаки:

- а) даромадлардаги тенгсизлик қисқаради;
- б) ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш рағбатлари ўсади;
- в) миллий маҳсулотнинг бир қисми мамлакат ташқарисига чиқиб кетади;
- г) ихтиёрдаги даромаднинг барча даражаларида жамғармалар ҳиссаси ортади;
- д) барча жавоблар тўғри.

16. Фараз қилайлик, катта бюджет тақчиллигини молиялаштириш мақсадида АҚШда фойз ставкаси кўпаймоқда. Бу вазиятда:

- а) Америка қимматли қоғозларини сотиб олиш учун, мамлакат ташқарисиди долларга талаб кўпаяди ва долларнинг халқаро қадри пасаяди;
- б) Америка қимматли қоғозларини сотиб олиш учун, мамлакат ташқарисиди долларга талаб кўпаяди ва долларнинг халқаро қадри ўсади;
- в) Америка қимматли қоғозларини сотиб олиш учун, мамлакат ташқарисиди долларга талаб камаяди ва долларнинг халқаро қадри пасаяди;
- г) ташқи валюта бозорларида долларнинг таклифи камаяди ва долларнинг халқаро қадри пасаяди;
- д) барча жавоб нотўғри.

17. Ўсаётган давлат қарзлари билан боғлиқ муаммолар ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши ва ишсизликнинг ўсиши муаммоларига қараганда, иқтисодиёт учун кам аҳамиятга эга. Бу фикр қайси нуқтан назар тарафдорларига таалуқли?

- а) ҳар йили баланслаштириладиган бюджет тарафдорларига;
- б) даврийлик асосида баланслаштириладиган бюджет тарафдорларига;

- в) функционал молиялар тарафдорларига;
- г) сиқиб чиқариш самараси тарафдорларига ;
- д) Лаффер эгри чизиги тарафдорларига.

18. Даврийлик асосида баланслаштирилган давлат бюджети қуйидагининг оқибати бўлиши мумкин:

- а) иқтисодий таназзул даврида давлат харажатларининг ўсиши ва солиқларнинг камайиши;
- б) иқтисодий таназзул даврида давлат харажатларининг қисқариши ва солиқларнинг ошиши;
- в) инфляцияли ўсиш даврида давлат харажатларининг ўсиши ва солиқларнинг камайиши;
- г) инфляцияли ўсиш даврида ўзгармас солиқ ставкаларида давлат харажатларининг ўсиши;
- д) иқтисодий таназзул даврида давлат харажатларининг қисқариши ва солиқларнинг камайиши.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Давлат қарзи миқдорини аҳоли қўлида бўлган барча давлат облигациялари қимматини қўшиш йўли билан аниқлаш мумкин.
2. Ички қарз даромадларнинг қайта тақсимланишига олиб келади.
3. Йиллик бюджет тақчиллиги давлат бюджети даромадларидан унинг ҳаражатларининг айирмасига тенг.
4. Давлат бир вақтнинг ўзида ҳам тўла бандликка эришишга қаратилган бюджет-солиқ сиёсатини қўллашқа ҳам ўз бюджетини даврийлик асосида баланслаштириши мумкинлиги шубҳа туғдиради.
5. Функционал молиялар назарияси тарафдорларининг фикрига кўра, бюджетни ҳар йили баласлаштириш ҳам, даврийлик асосида баланслаштириш ҳам тўла бандликка ва нарх барқарорлигига эришишга нисбатан иккинчи даражалидир.
6. Инфляция номинал давлат қарзининг реал қийматини оширади.
7. Ўсаётган харажатларни молиялаштириш учун, давлат облигацияларини чет элликларга сотиб, ҳукумат маълум оғирликни келажак авлодга юклайди.
8. Якка тартибдаги солиқларни кўпайтириш ҳисобига ўсаётган харажатларни молиялаштириб, давлат маълум оғирликни келажак авлод зиммасига юклайди.
9. Сиқиб чиқариш самараси инвестицияга бўлган талаб эгри чизигини чалга силжитади.
10. Миллий валюта халқаро қадрининг ошиши ушбу мамлакатда ишлаб чиқаришни ва бандликни кенгайтиришга олиб келади.
11. Давлат қарзининг аниқроқ тавсифини унинг абсолют миқдори эмас, балки унинг ЯММ ҳажмига нисбати беради.
12. Функционал молиялар назарияси тарафдорлари давлат бюджети ҳар йилда эмас, балки даврийлик асосида баланслаштирилиши лозим, деб ҳисоблайдилар.
13. Давлат қарзи миқдори барча бюджет тақчилликларининг жами йиғиндисидан иборат (бюджет ортиқчалиги бунга кирмайди).
14. Миллий валюта халқаро қийматининг ортиши экспортнинг ўсиши ва импортнинг қисқаришига олиб келади.
15. Даврийлик асосида баланслаштириладиган бюджет таназзул даврида давлат харажатларининг қисқаришига ва солиқ тушумларининг кўпайишига сабаб бўлиши мумкин.
16. Урушлар ва иқтисодий таназзуллар одатда давлат қарзларининг тарихий сабаблари бўлиб ҳисобланади.

17. Йирик давлат қарзи давлатни инқирозга олиб келиши мумкин деган фикр нотўғри, чунки қарзни узиш шарт эмас, уни фақат қайта молиялаштириш мумкин холос.
18. Ташқи қарзлар миллий иқтисодиёт кўтариши шарт бўлган оғир юк бўлиши мумкин эмас.
19. Фоиз тўловларининг ЯММ миқдорига нисбати давлат қарзи бўйича фоизларни тўлаш учун керак бўладиган солиқ даражасини ифодалайди.
20. Агар давлат даромадлари ошиб борса, давлат бюджетининг тақчиллиги ҳосил бўлади.

МУАММОЛАР

1. 13.1-жадвалда турли фоиз ставкаларида инвестицияларга бўлган талабнинг миқдори ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Истеъмолга меъёрий мойиллик 0,8 га тенг.

13.1-жадвал.

Фоиз ставкаси (%)	Режалаштирилган соф инвестициялар (долл.)
8	115
7	140
6	165
5	190
4	215

а) Агар товар ва хизматларнинг давлат хариди ҳажми 20 долларга ошса, реал соф миллий маҳсулотнинг мувозанатли ҳажми қандай ўзгаради?

б) Агар ҳукумат бу маблағни солиқлар миқдорини 20 долларга ошириш ҳисобига олган бўлса, реал соф миллий маҳсулотнинг мувозанатли ҳажми қандай ўзгаради?

в) Агар ҳукумат пул бозорида 20 доллар олиши натижасида фоиз ставкаси 5%дан 6%гача кўтарилса, режалаштирилган соф инвестициялар ҳажми қандай ўзгаради? Соф миллий маҳсулот мувозанатли реал ҳажмининг ўзгаришида ифодаланган давлат харажатлари кўпайишининг соф самарасини аниқланг.

2. 13.2-жадвалга қаранг.

13.2-жадвал.

ЯММ	Солиқ тушумлари миқдори	Давлат харажатлари
800	200	260
900	230	260
1000	260	260
1100	300	260

а) Тўла бандлик шароитида эришиладиган ЯММ миқдори 900 млрд. долларга тенг бўлганда бюджет қолдинининг миқдори ва хусусияти қандай бўлади? 1100 млрд. долларга тенг бўлгандачи?

б) Тўла бандлик шароитида тахминий инвестициялар ва жамғармалар ўртасидаги нисбат қандай? (бунда соф экспорт нолга тенг).

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. е; 2. в; 3. а; 4. г; 5. б; 6. д; 7. ж.

Машқлар

1. а) Давлат бюджети тақчиллиги 0,2 млрд. долларни ташкил этади.
б) Давлат бюджети ортиқчалиги 0,2 млрд. долларни ташкил этади.
2. а) Давлат қарзи 1 млрд. долларга ортади.
б) Йўқ. Миллий маҳсулот ўсишининг фоиз миқдоридан ҳар йиллик ортиқлиги 220 млн. долларни ташкил этади. 5 йил давомида тўпланган маблағ қарзни тўлашга етарли бўлади.
3. а) 10000 доллар
б) Йўқ.
в) Қарз миқдори — 10000 доллар, фоиз ҳажми — 400 доллар.
г) Қарз миқдори — 10300 доллар, фоиз ҳажми — 412 доллар.
д) Қарз миқдори — 10000 доллар, фоиз ҳажми — 712 доллар.

Тестлар

1. в; 2. а; 3. г; 4. в; 5. г; 6. а; 7. в; 8. б; 9. г; 10. в; 11. а; 12. б; 13. г; 14. б; 15. в; 16. б; 17. в; 18. а.

Тўғри/Нотўғри

1. Т; 2. Т; 3. Н; 4. Т; 5. Т; 6. Н; 7. Т; 8. Н; 9. Н; 10. Н; 11. Т; 12. Н; 13. Т; 14. Н; 15. Н; 16. Т; 17. Т; 18. Н; 19. Т; 20. Н.

Муаммолар

1. а) 100 долларга ошади.
б) 20 долларга ошади.
в) 25 долларга камаяди; 125 долларга камаяди; 25 долларга камаяди.
2. а) Тақчиллик 30 млрд. доллар; ортиқчалик 40 млрд. долларга тенг.
б) Инвестициялар жамғармалардан 40 млрд. долларга ортиқ бўлиши керак.

14 мавзу

ИҚТИСОДИЙ ҶСИШ

Иқтисодий ўсиш назарияси жавоб беришга интилаётган бош масала узоқ муддатли даврда, яъни тўла бандлик шароитида номинал маҳсулотнинг реал ҳажмини қандай қилиб кўпайтириш мумкинлигидир. Бу масаланинг жавоби амалий аҳамиятга эга, чунки унинг ҳал этилиши ресурслар чекланганлигини енгишга ва, демак, иқтисодиётнинг жамият эҳтиёжларини қондириш имкониятларини кенгайтиришга имкон беради.

Иқтисодий ўсиш икки усул билан ўлчанади: маълум вақт давомида реал ЯММнинг кўпайиши ва маълум муддат мобайнида аҳоли жон бошига ЯММ ҳажмининг ўсиши билан.

Иқтисодий ўсиш омилларини уч гуруҳга ажратиш мумкин: таклиф омиллари (табiiй ресурслар, меҳнат ресурслари, асосий капитал ҳажми, технология); талаб омиллари (жами харажатлар даражаси); тақсимот омиллари (ресурслардан самарали фойдаланиш). Бироқ иқтисодий ўсиш муаммоларини муҳокама қилганда, таклиф омилларининг аҳамияти, одатда, биринчи ўринга чиқади. Шунинг учун иқтисодий ўсиш кўпинча таклиф эгри чизигининг ўнгга силжиши ёрдамида аниқланади. Иқтисодий ўсишни унинг таклиф омиллари билан боғлиқликда ўрганиб, ЯММнинг кўпайиши ҳам ресурсларнинг ўсиши, ҳам улардан фойдаланиш самарадорлигининг ошиши билан белгиланади, деб хулоса қилиш мумкин. Биринчиси таклиф ўсишининг экстенсив омилларини кенгайтиришни талаб этса, иккинчиси таклифни кенгайтиришнинг интенсив омилларини биринчи ўринга қўяди. Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатларда иқтисодий ўсишни тушунтиришда интенсив омиллар биринчи даражали аҳамиятга эга бўлиб, булар: техника тараққиёти, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш, умумий ва малакавий таълим. Иқтисодий ўсишга бошқа омиллар ҳам таъсир кўрсатади. Улардан баъзилари иқтисодий ўсишни тўхтатиб туради (масалан, атроф-муҳитни ҳимоялашга катта капитал қўйилмалар, меҳнат фаолиятидаги ижодий ибтидонинг сиқиб чиқарилиши, ўткир ижтимоий қарама-қаршиликлар ва ҳ.к.). Бошқалари, аксинча, уни жадаллаштириши мумкин (масалан, жамиятдаги қулай ижтимоий, маданий, сиёсий вазият).

Иқтисодчилар иқтисодий ўсишга нисбатан ягона фикрга эга эмаслар, чунки у фақат ижобий эмас, балки салбий оқибатларга ҳам олиб келади.

Иқтисодий ўсиш тарафдорлари орасида иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва тартибга солишда давлатнинг ўрни масаласига нисбатан келишмовчиликлар мавжуд.

Кейин мактаби иқтисодий ўсишни, биринчи навбатда, талаб омиллари билан боғлайди ва бюджет-солиқ ҳамда пул-кредит сиёсати ёрдамида давлат уни, айниқса, қисқа муддатли даврда тартибга солиши мумкин, деб таъкидлайди. Таклиф иқтисоди назарияси тарафдорларининг фикрича, иқтисодий ўсиш, биринчи навбатда, таклиф омиллари билан боғлиқ бўлиб, бу таклиф солиққа тортишнинг пухта ўйланган тизими билан рағбатлантирилиши лозим.

Кўпчилик иқтисодчиларнинг фикрича, иқтисодий ўсиш маълум индустриал сиёсатни шакллантиришда давлатнинг иштирокини ҳам кўзда тутуди ҳамда ушбу сиёсат

иқтисодий ўсиш суръатларининг ошиши учун қулай шароитлар ҳамда рағбатлар яратди.

Иқтисодий ўсишни тартибга солишда давлатнинг ўрни ҳақида турли-туман нуқтаи назарлар бўлса-да, иқтисодчилар асосан тўла бандлик шароитида капитал сифими даражасига ва жамғармага бўлган мойилликка унинг таъсир этиш имкониятлари жуда чегараланганлигини тан оладилар.

Ўқув мақсадлари

1. Иқтисодий ўсиш тушунчаси ва уни ўлчаш усулларини очиб бериш.
2. Экстенсив ва интенсив иқтисодий ўсиш ўртасидаги фарқни тушуниш.
3. Иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатувчи асосий омилларни аниқлаш.
4. Замоनावий шароитдаги техника тараққиётига тавсиф бериш.
5. Инсон капиталига қўйилган инвестицияларнинг иқтисодий ўсишнинг омили сифатидаги хусусиятини ва ўсиб бораётган аҳамиятини кўрсатиш.
6. Техника тараққиётининг салбий оқибатларини аниқлаш.
7. Иқтисодий ўсишни тартибга солишда давлатнинг ўрнини очиб бериш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) инсон капиталига инвестициялар;
- б) инновация (янгилик);
- в) иқтисодий ўсиш;
- г) экстенсив иқтисодий ўсиш;
- д) интенсив иқтисодий ўсиш.

1. Ишловчиларнинг малакасини ошириш ва қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган инвестициялар.
2. Абсолют ифодадаги ёки аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММ реал ҳажмининг кўпайиши.
3. Интенсив омилларни қўллашга асосланган иқтисодий ўсиш (ресурслардан самаралироқ фойдаланиш).
4. Янги технологиянинг биринчи марта тижорий қўлланиши.
5. Экстенсив омилларни қўллашга асосланган иқтисодий ўсиш (фойдаланилаётган ресурслар ҳажмини кўпайтириш).

МАШҚЛАР

1. 14.1-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида қуйидаги кўрсаткичларни аниқланг:

14.1-жадвал.

Йил	Аҳоли (млн. киши)	ЯММнинг реал ҳажми (млрд. долл.)	Аҳоли жон бошига ЯММнинг реал ҳажми (долл.)
1	30	9	
2	60	24	
3	90	45	
4	120	66	
5	150	90	
6	180	99	
7	210	105	

- а) Аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММнинг реал ҳажмини (олинган маълумотларни жадвалга ёзинг).
- б) Ушбу мамлакатдаги аҳолининг мақбул сонини.
- в) 2-чи йилда 1-чи йилдагига нисбатан ЯММнинг абсолют ўсиш миқдорини.
- г) 4-чи йилда 3-чи йилга нисбатан ЯММ ўсишини (фоизларда).
- д) 7-чи йилда 6-чи йилга нисбатан аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММнинг ўсишини (фонзларда).

2. 14.2-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида қуйдагиларнинг аниқланг:

- а) Ҳар йилдаги ЯММнинг реал ҳажмини (олинган маълумотларни жадвалга ёзинг).
- б) 2-чи йилда 1-чи йилга нисбатан меҳнат унумдорлиги неча фоизга ўсди? Бунинг оқибатида (меҳнат унумдорлиги ўзгаришсиз қолди) ЯММнинг реал ҳажми неча фоизга кўпайди?
- в) 3-чи йилда 2-чи йилга нисбатан меҳнат миқдори неча фоизга ўсди? Бунинг оқибатида (меҳнат унумдорлиги ўзгармади) ЯММнинг реал ҳажми неча фоизга кўпайди?
- г) 3-чи йилда 1-чи йилга нисбатан ЯММнинг реал ҳажми неча фоизга кўпайди?

14.2-жадвал.

Йил	Меҳнат миқдори (соатлар)	Меҳнат унумдорлиги (до.лар)	ЯММнинг реал ҳажми (до.лар)
1	1000	100	
2	1000	105	
3	1100	105	

3. 14.3-жадвалда индустриал ривожланган мамлакатлардаги пўлат эритиш саноатида сарфланган иш вақти соатлари миқдори ва пўлатни эритиш ҳажми ўртасидаги нисбатни ифодаловчи маълумотлар келтирилган.

14.3-жадвал.

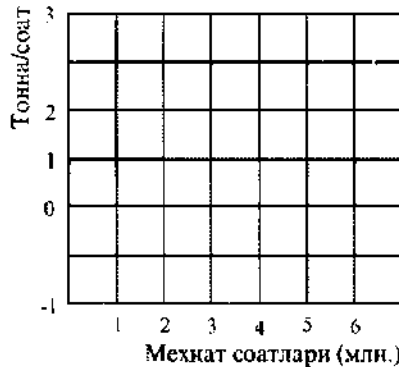
Иш вақти (млн. соат)	Пўлат ишлаб чиқариш ҳажми (млн. соат)	Иш вақти (млн. соат)	Пўлат ишлаб чиқариш ҳажми (млн. т)
1	2	4	9
2	4	5	10
3	7	6	9

а) Иш вақти сарфининг қандай даражасида меҳнатнинг метёрий маҳсулоти камайди? Қандай даражада меҳнатнинг ўртача маҳсулоти қисқаради?

б) Фараз қилайлик, янги технологияни қўллаш пўлат эритиш саноатида меҳнат унумдорлигини 2 марта кўпайтиришга имкон берди. Иш вақти ҳажми 4 млн. соатдан 5 млн. соатгача кўпайганда меҳнатнинг метёрий маҳсулоти миқдорини аниқланг. 6 млн. соатли иш вақти қўлланилганда меҳнатнинг ўртача маҳсулоти миқдорини аниқланг.

в) Агар янги технология қўлланилгунча 4 млн. т пўлат ишлаб чиқарилган бўлса-ю, бу технология киритилгандан сўнг 8 млн. т ишлаб чиқарила бошланса, унда меҳнат унумдорлиги неча марта ўсган?

г) 14.1-расмда янги технология қўлланилгунга қадар меҳнатнинг ўртача маҳсулоти оғри чизигини тасвирланг.

14.1 - расм. Меҳнатнинг ўртача маҳсулоти эгри чизиги

ТЕСТЛАР

- Ривожланган мамлакатларда иқтисодий ўсишнинг энг муҳим сабаби бу:
 - иш вақти ҳажмининг кўпайиши;
 - ишлаб чиқаришдаги технологик ўзгаришлар;
 - қўлланилаётган капитал ҳажмининг кўпайиши;
 - иқтисодий ўсишга ёрдам берувчи пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсатини амалга оширилиши;
 - ишчи кучи малакасининг ўсиши.
- Қуйида келтирилган кўрсаткичлардан қайсибири давлат ҳарбий салоҳиятини ўлчаш учун кўпроқ мос келади?
 - ЯММнинг номинал ҳажми;
 - ЯММнинг реал ҳажми;
 - аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММнинг номинал ҳажми;
 - аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММнинг реал ҳажми;
 - онланинг ўртача жон бошига даромади.
- Охириги тўрт ўн йилликда қуйида келтирилган мамлакатлардан қайсибири иқтисодий ўсишнинг юқорироқ суръатларига эришди?
 - Буюк Британия;
 - Италия;
 - Япония;
 - Германия;
 - АҚШ.
- ЯММнинг реал ҳажми ва унинг аҳоли жон бошига ҳисобланган реал ҳажмининг ўсиши ҳақидаги маълумотлар:
 - аҳоли жон бошига ЯММнинг реал ҳажми ЯММнинг реал ҳажми миқдорига қараганда тезроқ ўсишини кўрсатади;
 - иқтисодий ўсишни камайтириб кўрсатади, чунки улар атроф-муҳитни ифлослаштириш омилини эътиборга олмайдилар;
 - иқтисодий ўсишни камайтириб кўрсатади, чунки улар мавжуд иш вақти қисқаришини эътиборга олмайдилар;
 - иқтисодий ўсишни кўпайтириб кўрсатади, чунки улар ҳаёт сифатининг яхшиланишини эътиборга олмайдилар;
 - ЯММнинг реал ҳажми ЯММнинг номинал ҳажмига нисбатан доимо тезроқ ўсишни кўрсатади.

5. Меҳнат унумдорлиги қуйидаги нисбат билан ўлчанади:
- а) капитал сарфининг меҳнат сарфига нисбати;
 - б) маҳсулот реал ҳажмининг иш вақти соатлари миқдорига нисбати;
 - в) маҳсулот реал ҳажмининг аҳоли сонига нисбати;
 - г) иш вақти соатлари миқдорининг ЯММнинг реал ҳажмига нисбати;
 - д) капитал сарфининг маҳсулот реал ҳажмига нисбати.
6. Қуйида келтирилганлардан қайсибири меҳнат унумдорлигининг ўсишига таъсир кўрсатмайди?
- а) технологик ўзгаришлар;
 - б) ишловчилар сонининг кўпайиши;
 - в) ишловчиларнинг таълим ва малака даражаси;
 - г) ишлаб чиқариш кўлами самараси;
 - д) ишлаб чиқаришни ташкил этиш даражаси.
7. Қуйида келтирилган тенгликлардан қайсибирини тўғри деб топиш мумкин?
- а) маҳсулот ҳажми = меҳнат унумдорлиги : иш вақти соатлари миқдори;
 - б) меҳнат унумдорлиги = иш вақти соатлари миқдори : маҳсулот ҳажми;
 - в) маҳсулот ҳажми = иш вақти соатлари миқдори × меҳнат унумдорлиги;
 - г) иш вақти соатлари миқдори = меҳнат унумдорлиги × маҳсулот ҳажми;
 - д) меҳнат унумдорлиги = иш вақти соатлари миқдори × маҳсулот ҳажми;
8. Иқтисодий ўсиш қуйидагича тасвирланиши мумкин:
- а) ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизигининг чапга силжиши билан;
 - б) ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизигининг ўнгга силжиши билан;
 - в) нуқтанинг ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиги бўйлаб ҳаракати билан;
 - г) ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиги ичида бир нуқтадан иккинчисига ҳаракат билан;
 - д) ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизигидан ташқарида бир нуқтадан бошқасига ҳаракат билан.
9. "AD – AS" моделида иқтисодий ўсиш қуйидагича акс эттирилиши мумкин:
- а) AS эгри чизигининг чапга силжиши;
 - б) AD эгри чизигининг ўнгга силжиши;
 - в) AD эгри чизигининг чапга силжиши;
 - г) AS эгри чизигининг ўнгга силжиши;
 - д) барча жавоблар нотўғри.
10. Ишчи кучининг қишлоқ хўжалигидан саноатга тарихий кўчиши:
- а) инфляция ҳодисаларини туғдиради;
 - б) ўртача меҳнат унумдорлигига таъсир этмайди;
 - в) ўртача меҳнат унумдорлигининг ўсишига олиб келади;
 - г) ўртача меҳнат унумдорлигининг қисқаришига олиб келади;
 - д) аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММ ҳажмининг камайишига олиб келади.
11. Бошқа тенг шартларда, агар тўла бандлик билан ифодаланган иқтисодийда ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаришда ресурсларнинг сезиларли кўчиши юз берса, унда қуйидагини кутиш лозим:
- а) жорий истеъмол ҳажмининг кўпайишини;
 - б) келажакда истеъмол ҳажмининг пасайишини;

в) корпорациялар даромадига юқори меъёрий солиқ ставкалари ва шахсий даромадлар инвестицияларни рағбатлантиради;

г) юқори ишсизлик даврларида янги ишчи жойларини яратиш юз бермайди;

д) банд бўлган ишловчилар сонини қисқартириш ўртача меҳнат унумдорлигини пасайишига олиб келади.

17. X мамлакатда капиталнинг маҳсулотга нисбати 3га тенг, Y мамлакатда эса у 2 га тенг. Агар жамғариладиган (ва инвестицияланадиган) ЯММ улуши иккала мамлакатда бир хил бўлса, унда X мамлакатда ЯММнинг ўсиш суръати:

а) Y мамлакатдагига қараганда 50 %га юқори;

б) Y мамлакатдагига қараганда 2 марта паст;

в) Y мамлакатдаги ўсиш суръатининг $\frac{2}{3}$ ни ташкил этади;

г) Y мамлакатдагига қараганда 33 $\frac{1}{3}$ %га кўп;

д) барча жавоблар нотўғри.

18. A мамлакатда жамғариладиган (ва инвестицияланадиган) ЯММ улуши 15%ни, B мамлакатда эса 10%ни ташкил этади. Капиталнинг маҳсулот нисбати иккала мамлакатда ҳам бир хил булган шароитда, A мамлакатда ЯММнинг ўсиш суръати:

а) B мамлакатдагига қараганда 50%га кўп;

б) B мамлакатдагига қараганда 5% бандга кўп;

в) B мамлакатдагига қараганда 33 $\frac{1}{3}$ % кўп;

г) B мамлакатдаги ўсиш суръатига тенглашади;

д) барча жавоблар нотўғри.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Агар ЯММ ҳажми аҳоли сонига қараганда тезроқ ўсаётган бўлса, унда аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММ ҳажми пасаяди.

2. Ривожланган мамлакатларда техника тараққиёти меҳнат унумдорлиги ўсишининг асосий омил қисобланади.

3. Иқтисодий ўсиш бу маълум вақт мобайнида ЯММ номинал ҳажмининг кўпайи-шидир.

4. Мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг умумий ҳажми иш вақти соатлари миқдорининг меҳнат унумдорлигига бўлинмасига тенг.

5. Статистика инвестицияларга йўналтириладиган ЯММ улуши ва меҳнат унумдорлигининг ўсиши ўртасида бевосита чамбарчас боғлиқлик мавжудлигини кўрсатади.

6. Иқтисодий ўсишининг иккита таърифидан бу тушунчани аниқроқ акс эттирадигани: "иқтисодий ўсиш бу аҳоли жон бошига ҳисобланган ЯММ реал ҳажмининг ўсишидир", деган таърифдир.

7. Фараз қилайлик, икки мамлакатда ЯММ ҳажми бир хил ва 500 млрд. долларга тенг. Агар биринчи мамлакатда ЯММнинг йиллик ўсиш суръати 3%ни, иккинчисида эса 5%ни ташкил этган бўлса, унда бу мамлакатлар ўртасидаги ЯММ йиллик ўсиши миқдоридagi фарқ 10 млрд. долларни ташкил этади.

8. ЯММнинг реал ҳажми меҳнат сарфларининг меҳнат унумдорлигига бўлинмасига тенг.

9. Табiiй ресурслар Россияда иқтисодий ўсишининг муҳим омилдир.

10. Тўла бандлик шароитида ЯММнинг қанчалик катта улуши инвестицияларга йўналтирилса, ЯММнинг ўсиш суръати шунчалик юқори бўлади.

11. Иқтисодий ўсиш инсон капиталига қўйиладиган инвестицияларга боғлиқ эмас.

12. Мамлакатнинг иқтисодий салоҳияти ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиги чапга силжиётганда ўсади.

а) Тўла бандликка эришилган шароитда ушбу йилдаги инвестициялар ҳажмини аниқланг.

б) Кейинги йилдаги тўла бандлик шароитида ЯММ миқдорини аниқланг.

в) Кейинги йилда тўла бандликка эришиш учун зарур бўлган инвестициялар ҳажми қандай бўлиши лозим (истеъмолга меъёрий мойиллик 0,5 га тенг)?

3. Фараз қилайлик, мамлакатда жами талабнинг ягона таркибий қисми инвестициялар ва истеъмолга ҳисобланади. Истеъмолга ўртача мойиллик 0,8 га тенг; капиталнинг маҳсулотга нисбати 2 ни ташкил этади. Барча кўрсатилган давр мобайнида иқтисодиёт тўла бандлик шароитида бўлади. 14.4-жадвални етарли бўлмаган маълумотлар билан тўлдиринг.

14.4-жадвал.

Йил	ЯММ (млн. дол.)	Жами армалар (млн. доллар)	Инвестициялар (млн. доллар)	Тўла бандлик шароитида ЯММ миқдорига таъсир уғаринлар (млн. доллар)
1992	1000			
1993				
1994				
1995				

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. а; 2. в; 3. д; 4. б; 5. г.

Машқлар

1. а) 14.5-жадвалга қаранг.

14.5-жадвал.

Йил	Ҳудуд (млн. киши)	ЯММнинг реал ҳажми (млрд. доллар)	Ҳудуд жой. бўлиши ЯММнинг реал ҳажми (доллар)
1	30	9	300
2	60	24	400
3	90	45	500
4	120	66	550
5	150	90	600
6	180	99	550
7	210	105	500

- б) 150 млн. киши.
в) 15 млрд. доллар.
г) 46,7%.
д) -9,1 %.

2. а) 14.6-жадвалга қаранг.

- б) 5%; 5%.
в) 10%; 10%.
г) 15,5%.

- б) $1\frac{1}{3}\%$.
 в) $3\frac{1}{3}\%$.
 г) $-2\frac{1}{3}\%$; $\frac{1}{3}\%$.

2. а) 5 млрд. доллар.

б) 22,5 млрд. доллар.

в) Агар ЯММ ҳажми 22,5 млрд. долларга тенг бўлса, истеъмол харажатлари 16,25 млрд. долларни ташкил этади. Ушбу ҳолда инвестициялар 6, 25 млрд. долларни ташкил этади.

3. 14.7-жадвалга қаранг.

14.7-жадвал.

Йил	ЯММ (млн.доллар)	Жамъарма.лар (млн.доллар)	Инвестициялар (млн.доллар)	Ғула баъдлик шарионида ЯММ миқдоридаги ўзгаришлар (млн. доллар)
1992	1000	200	200	100
1993	1100	220	220	110
1994	1210	242	242	121
1995	1331	266,2	266,2	133,1

2. Товар ва хизматларни ишлаб чиқаришда мамлакатдаги мутлақ афзаллик ва нисбий афзаллик ўртасидаги фарқни аниқлаш.
3. Нима учун халқаро савдо ушбу жараёнда қатнашаётган мамлакатларга фойда келтиришини тушунтириш.
4. Савдо тўсиқларининг асосий шакллари ва импорт божлари ҳамда нотариф чеклашларни киритишнинг иқтисодий оқибатларини кўриб чиқиш.
5. Протекционизм сиёсатини ёқловчи асосий далилларга баҳо бериш ва буларга қарши далилларни келтириш.

АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) экспорт;
- б) импорт;
- в) мутлақ афзаллик;
- г) нисбий афзаллик;
- д) савдо имкониятлари эгри чизиги;
- е) савдо шартлари;
- ж) савдодан олинадиган ютуқ;
- з) протекционизм;
- и) импорт божи (тариф);
- к) импорт квотаси;
- л) нотариф тўсиқлар;
- м) демпинг;
- н) экспорт субсидияси;
- о) эркин савдо;
- п) СТББ (ГАТТ) (савдо ва тарифлар ҳақидаги бош битим).

1. Импорт қилинаётган товарга белгиланадиган солиқ.
2. Мамлакатнинг товар ёки хизматларни бошқа савдо шерикларига нисбатан камроқ ресурс сарфлаб ишлаб чиқариш қобилияти.
3. Бир маҳсулотга ихтисослашиш ва уни бошқа маҳсулот олиш учун айирбошлашда (экспортда) мамлакат эга бўлган танлаш вариантлари.
4. Халқаро савдони чекловчи ҳар қандай тўсиқлар (божхона божларидан ташқари): импорт квоталари, махсус лицензиялар ва ҳ.к.
5. Бир мамлакат бошқа мамлакат фуқаролари ва фирмаларига сотадиган товар ва хизматлар.
6. Маҳсулотнинг миллий ишлаб чиқарувчилари — экспорт қилувчиларини рағбатлантириш учун ҳукумат фойдаланиши мумкин бўлган савдо сиёсатининг воситаси.
7. Бошқа мамлакатлардан товарларни олиб киришга ўрнатиладиган миқдорий чегара.
8. Чет эл бозорида товарларни уларнинг таннархидан паст нархлар бўйича сотиш.
9. Нисбий афзаллик тамойилига асосланган ва давлатнинг ҳар қандай аралашувини рад этувчи халқаро айирбошлаш жараёни.
10. Биз бошқа мамлакат фуқаролари ва фирмаларидан сотиб олаётган товарлар ва хизматлар.
11. Мамлакатнинг товар ёки хизматни бошқа савдо шеригига қараганда нисбатан камроқ муқобил харажатлар билан ишлаб чиқариш қобилияти.
12. Экспорт нархларининг импорт нархларига нисбати.
13. Эркин савдо йўлида тўсиқлар ўрнатиш.
14. Халқаро савдо жараёнида қатнашаётган мамлакатлар ўз ички ишлаб чиқариш имкониятларидан ортиқ истеъмол даражасига эришадилар.

15. Халқаро савдодаги турли тарифсиз чеклашларни йўқотиш ва божларни қисқартиришга қаратилган давлатлар ўртасидаги битим.

МАШҚЛАР

Фараз қилайлик, АҚШда транзисторли радиоприемниклар бозорида талаб ва таклиф қуйидагича ўзгариш суръатига эга:

Нарх (доллар)	Талаб ҳажми (млн.дона)	Таклиф ҳажми (млн. дона)
5	5	2
10	4	3
15	3	4
20	2	5

Японияда транзисторли радиоприемниклар бозорида талаб ва таклиф қуйидагича ўзгариш суръатларига эга:

Нарх (доллар)	Талаб ҳажми (млн.дона)	Таклиф ҳажми (млн. дона)
5	2,5	1
10	2,0	3
15	1,5	5
20	1,0	7

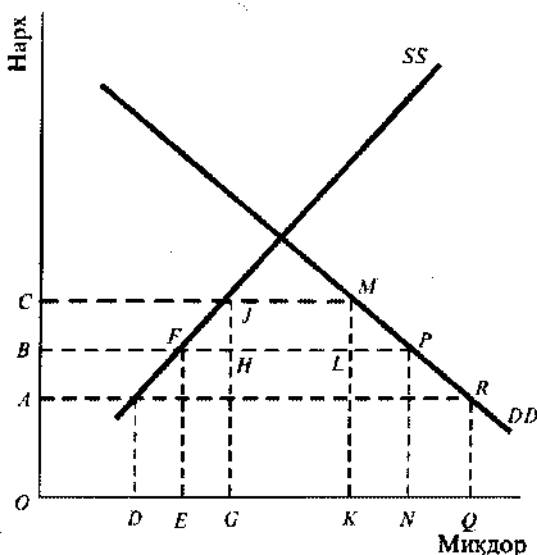
а) Фараз қилайлик, икки мамлакат ўртасида эркин ўзаро савдо амалга оширилмоқда. Радиоприемникка мувозанатли нарх қандай бўлади?

б) Қайси мамлакат бошқа мамлакатга радиоприемникларни экспорт қилади?

в) Экспорт ҳажми қандай бўлади?

г) Фараз қилайлик, АҚШ ҳар бир радиоприемникка 10 доллар миқдорида импорт божи киритди. Экспорт ва импорт ҳажмида нима юз беради?

2. 15.1-расмда Х мамлакатда магнитофонлар бозорида ички талаб (DD) ва таклиф (SS) тасвирланган. Магнитофоннинг жаҳон нархи ОВ кесимида тенг.

15.1 - расм. Тарифли божи киритиш

а) Магнитофоннинг ички нархини ва эркин халқаро савдо шароитидаги импорт ҳажмини аниқланг. Яна фараз қилайликки, энди ҳукумат ҳар бир импорт қилинаётган магнитофонга ВС кесимга тенг бўлган божи киритади;

б) Бож киритилгандан кейинги импорт ҳажмини ва магнитофоннинг ички нархини аниқланг.

в) Магнитофонларнинг мамлакат ичида ишлаб чиқариш ҳажми қандай ўзгаради?

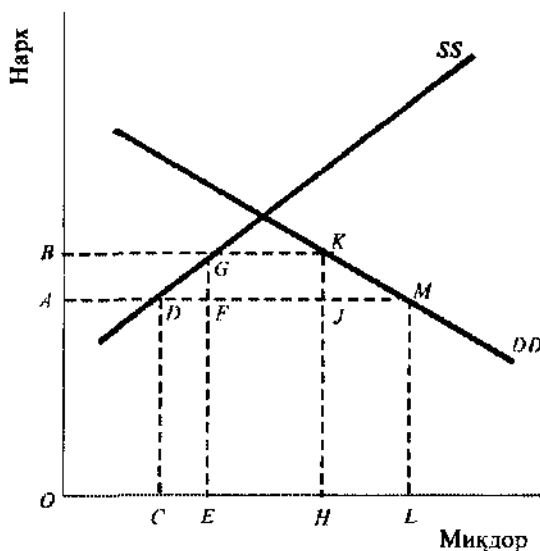
г) Импорт божи киритилгандан кейин магнитофон сотиб олишга кетган истеъмолчиларнинг қўшимча харажатларини акс эттирувчи шакл майдонини графикда аниқланг.

д) Бу қўшимча харажатларнинг қандай қисми божларни киритишдан олинган даромад сифатида давлат бюджетига тушади ва қандай қисми маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг қўшимча даромадини ташкил этади?

е) Импорт божларини киритишдан жамиятнинг соф йўқотишлари қандай?

3. 15.2-расмда Х мамлакатдаги кийим-кечак бозорида ички талаб (DD) ва таклиф (SS) тасвирланган. ОА — кийим-кечакнинг жаҳон нархлари.

а) Савдо чеклашлари бўлмаганда, мамлакатга кийим-кечак импорти қандай бўлар эди?

15.2 - расм. Импорт квотасини ўрнатиш

Ҳукумат мамлакатга кийим-кечак олиб келишни FJ даражагача чеклаб, импорт квотасини ўрнатади.

б) Импорт квотаси киритилгандан сўнг, ички бозорда кийим-кечакка қандай нарх ўрнатилади?

в) Кийим-кечакни мамлакат ичида ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш қандай ўзгаради?

г) FGKJ тўртбурчаги майдони нимани кўрсатади?

д) Жамиятнинг импорт квотасини ўрнатишдан соф йўқотишлари қандай?

ТЕСТЛАР

1. А мамлакат битта бирлик ресурс сарфлаб 1 т буғдой ёки 4 т кўмир ишлаб чиқариши мумкин. Б мамлакат ҳам битта бирлик ресурс сарфлаб 2 т буғдой ёки 5 т кўмир ишлаб чиқариши мумкин:

- а) А мамлакат буғдойни экспорт қилиб, кўмирни импорт қилади;
- б) Б мамлакат буғдойни экспорт қилиб, кўмирни импорт қилади;
- в) А мамлакат буғдойни экспорт ва импорт қилмайди;
- г) Б мамлакат кўмирни экспорт ва импорт қилмайди;
- д) барча жавоблар нотўғри.

2. Агар Франция Англияга винони, Англия эса Францияга тўқимачилик маҳсулотларини экспорт қилса, унда вино нархининг тўқимачилик маҳсулоти нархига нисбатан кўтарилиши қуйидагини билдиради:

- а) Франция учун савдо шароитлари яхшиланади;
- б) Франция савдо имкониятлари чизигининг оғиш бурчаги ўзгаради;
- в) Англия савдо имкониятлари чизигининг оғиш бурчаги ўзгаради;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) фақат "а" ва "б" жавоблар тўғри.

3. Импорт божи ва квотаси ўртасидаги фарқ шундаки, фақат бож:

- а) халқаро савдонинг қисқаришига олиб келади;
- б) нархлар кўтарилишига олиб келади;
- в) давлат бюджетига даромадлар келтиради;
- г) мамлакатдаги турмуш даражасининг пасайишига олиб келади;
- д) барча жавоблар нотўғри.

4. Нисбий афзаллик тамойилини биринчи бўлиб ким ифодалаган?

- а) Томас Мальтус;
- б) Адам Смит;
- в) Пол Самуэльсон;
- г) Давид Рикардо;
- д) Альфред Маршалл.

5. Протекционизм тарафдорлари божлар, квоталар ва бошқа савдо тўсиқлари қуйидаги учун зарур, деб таъкидлайдилар:

- а) ёш тармоқларни чет эл рақобатидан ҳимоялаш;
- б) ички бандликни кўпайтириш;
- в) демпингнинг олдини олиш;
- г) мамлакат мудофаасини таъминлаш;
- д) барча жавоблар тўғри.

5. А ва Б мамлакатлар Х ва Y товарларни (бирликларда) қуйидаги миқдорда ишлаб чиқарадилар.

	Х товар	Y товар
А мамлакат	12	16
Б мамлакат	8	8

Агар ҳар бир мамлакат нисбий афзаллик тамойили асосида ихтисослашса, унда айирбошлаш коэффиценти (савдо шarti) қуйидагини ташкил этади:

- а) Хнинг 1 бирлиги = Yнинг $1\frac{1}{2}$ бирлигига;
- б) Хнинг 1 бирлиги = Yнинг 2 бирлигига;
- в) Хнинг 1 бирлиги = Yнинг 1 бирлигига;
- г) Хнинг 1 да $1\frac{1}{2}$ бирлигигача = Yнинг 1 бирлигига;
- д) Хнинг $\frac{1}{2}$ да $\frac{1}{4}$ бирлигигача = Yнинг 1 бирлигига.

7. Савдо тўсиқларининг қуйидаги шаклларида қайбири эркин савдо учун муҳим тўсиқ ҳисобланмайди?

- а) импорт божи;
- б) ихтиёрий экспорт чеклашлари;
- в) импорт квотаси;
- г) экспорт ва импорт лицензиялари;
- д) барча жавоблар нотўғри.

8-13 тестларни изчил кетма-кетликда бажариш керак.

8. Қуйида келтирилган жадвалда А ва Б мамлакатларда мовут ва вино ишлаб чиқариш ҳажмлари ҳақидаги маълумотлар берилган (фақат меҳнат ресурси ишлатилади):

1 соатда ишлаб чиқариш	А мамлакат	Б мамлакат
Мовут (метрларда)	5	15
Вино (литрларда)	10	20

Икки мамлакатни солиштириб ва улар ўртасидаги савдо имкониятларини таҳлил қилиб, А мамлакат қуйидагига эга деб таъкидлаш тўғри бўлади:

- а) мовут ишлаб чиқаришда мутлақ афзалликка;
- б) вино ишлаб чиқаришда мутлақ афзалликка;
- в) мовут ишлаб чиқаришда нисбий афзалликка;
- г) вино ишлаб чиқаришда нисбий афзалликка;
- д) ҳеч бир товар бўйича нисбий афзалликка эга эмас.

9. Дастлаб икки мамлакат ўртасида ўзаро савдо бўлмаган. А мамлакат валютаси - а, Б мамлакат валютаси - б. А ва Б мамлакатларда мовут нархи мос равишда $20a$ ва $60b$ ни ташкил этади. Агар ҳар бир мамлакат бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда иккала товарни ишлаб чиқарса, унда вино нархи мос равишда қуйидагига тенг бўлиши лозим:

- а) $5a, 20b$; б) $40a, 45b$; в) $10a, 80b$; г) $10a, 60b$; д) $40a, 80b$.

10. Агар икки мамлакат ўртасида ўзаро савдо бошланса, унда Б мамлакат:

- а) вино импорт қилади;
- б) вино экспорт қилади;
- в) винони ҳам, мовутни ҳам импорт қилади;
- г) винони ҳам, мовутни ҳам экспорт қилади;
- д) ҳеч нарсани экспорт ҳам, импорт ҳам қилмайди.

11. Савдо жараёни бошлангунга қадар ҳар бир мамлакат учун ички ишлаб чиқариш харажатларини акс эттирган ўз нарх нисбатлари хос эди. Агар А ва Б мамлакатлар ўртасида савдо ривожланаётган бўлса, унда вино нарҳини мовут нарҳига нисбати:

- а) А мамлакатда ўсади, Б мамлакатда пасаяди;
- б) А мамлакатда пасаяди, Б мамлакатда ўсади;
- в) иккала мамлакатда ўсади;
- г) иккала мамлакатда пасаяди;
- д) ҳеч бир мамлакатда ўзгармайди.

12. Агар икки мамлакат ўртасида барқарор савдо алоқалари ўрнатилса, унда мовут нарҳини вино нарҳига нисбати қуйидагини ташкил этиши мумкин (тахминан):

- а) иккала мамлакатда 1,2;
- б) А мамлакатда 1,8 ва Б мамлакатда 1,5;

- в) иккала мамлакатда 1,6;
- г) А мамлакатда 2,1 ва Б мамлакатда 1,3;
- д) иккала мамлакатда 2,3.

13. Агар мовутнинг ҳар кушлик экспорти 500 м.ни ташкил этиши аниқ бўлса, унда 12-тестда аниқланган нарх нисбатини ҳисобга олганда, вино экспортининг ҳар кушлик ҳажми қуйидагига тенг:

- а) А мамлакатдан 600 л;
- б) Б мамлакатдан 600 л;
- в) А мамлакатдан 800 л;
- г) Б мамлакатдан 800 л;
- д) А мамлакатдан 1150 л.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. Агар Бразилияда ҳар бир товарни (барча товарлар доирасида) ишлаб чиқаришга кетган сарфлар даражаси Аргентинадаги сарфлар даражасидан 80%ни ташкил этса, унда Бразилия Аргентинага нисбатан барча товарларни ишлаб чиқаришда нисбий афзалликка эгадир.
2. Миллий хавфсизлик мақсадида қатор тармоқларни ҳимоялаш савдо тўсиқларини ўрнатиш фойдасини асословчи далиллардан биридир.
3. Эркин халқаро савдо шароитидаги мамлакат иқтисодий фаровонлиги импорт божлари киритилгандагига қараганда ҳар доим пастдир.
4. Нисбий афзаллик турли товарларни ишлаб чиқариш муқобил харажатларидаги халқаро фарқларни акс эттиради.
5. Божхона божларини киритиш мамлакатдаги ички истеъмолни рағбатлантиради.
6. Еш тармоқларни чет эл рақобатидан ҳимоялаш зарурлиги савдо тўсиқларини ўрнатиш фойдасини асословчи адолатли далилдир.
7. Россиядаги аҳолининг турмуш даражаси Даниядагига қараганда ташқи савдога кўпроқ боғлиқдир.
8. Товарлар ва хизматлар импорти ички нархларнинг ўсишига олиб келади ва инфляциянинг сабаби ҳисобланади.
9. Импорт мамлакатдаги жами талабни кўпайтиради.
10. Савдо шартлари бу экспорт нархларини импорт нархларига нисбатидир.
11. Импорт божларини киритишдан мақсад импортни қисқартириб, миллий тармоқларни ва ишчи жойларини чет эл рақобатидан ҳимоялашдир.
12. Ресурслар билан таъминлаш ва турли хилдаги ишон ҳамда моддий ресурсларнинг нисбий миқдорларидаги халқаро фарқлар ихтисослашув ва савдо учун муҳим асосдир.
13. Чет эл товарларининг импортини чеклашда импорт квоталари божларга нисбатан самаралироқдир.
14. ГАТТ (СТББ) бу "Умумий бозор"га кирувчи Оврупо мамлакатларини бирлаштирувчи халқаро ташкилотдир.
15. Импортни чеклаш мамлакатда самарали бўлмаган тармоқларни сақлашга олиб келади ва самарали ишлаб чиқаришнинг ўсишини тўхтатиб туради.

МУАММОЛАР

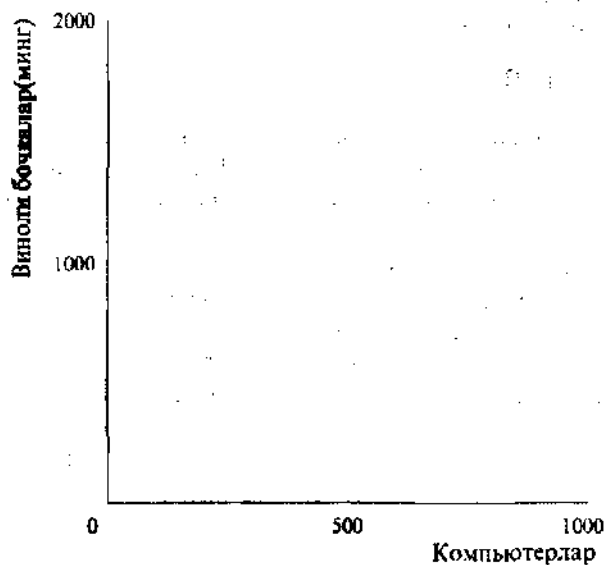
1. Фараз қилайлик, АҚШ битта бирлик ресурслардан фойдаланиб, 3 компьютер ёки 3000 бочка вино ишлаб чиқариши мумкин; Франция ҳам битта бирлик ресурслардан фойдаланиб, 1 компьютер ёки 5000 бочка вино ишлаб чиқариши мумкин.

а) Ҳар бир мамлакатнинг ихтисослашуви умумий ишлаб чиқаришнинг қўлайишига олиб келадими?

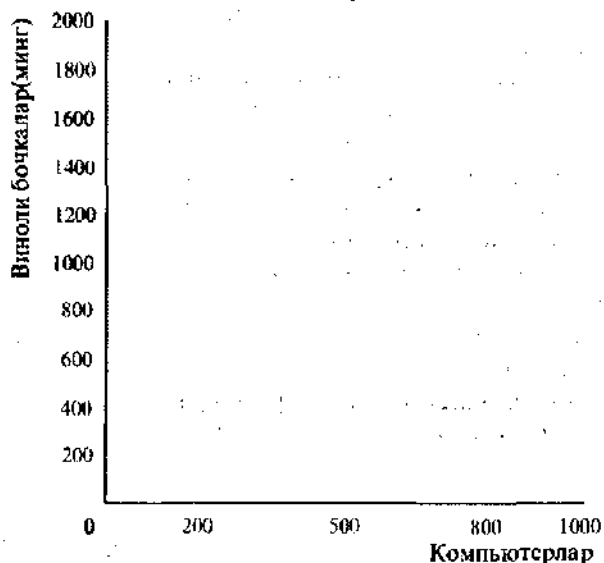
б) Ушбу мисол мутлақ ёки нисбий афзалликнинг қайси бирини тасвирлайди?

в) Агар АҚШда ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган компьютерларнинг энг кўп миқдори 1000 донани ташкил этса, мамлакат ишлаб чиқариш имкониятлари чизиги қандай кўринишда бўлади? (15.3-расмдан фойдаланинг)

г) 15.3-расмда АҚШ фақат компьютерлар ишлаб чиқаради ва уларни Францияга винога айирбошлаш орқали сотади, деб фараз қилиб, АҚШнинг савдо имкониятлари чизигини чизинг (1 америка компьютерининг нархи 2000 бочка француз виноси нархига тенг).

15.3 - расм.

15.4 - расм.

д) Агар Францияда ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган вино бочкаларининг энг кўп миқдори 2 млн. донани ташкил этса, бу мамлакатда ишлаб чиқариш имкониятлари чизиги қандай кўринишда бўлади? (15.4-расмдан фойдаланинг)

е) 15.4-расмда Франция савдо имкониятлари чизигини чизинг. Бунда Франция фақат вино ишлаб чиқаради ва уни АҚШга компьютерга айирбошлашда сотади, деб фараз қилинг (1 Америка компьютерининг нархи 2000 бочка француз виносига тенг).

2. Биринчи муаммога қайтинг. Фараз қилайлик, компьютернинг нархи ўсаяпти. Энди унинг нархи 4000 бочка винога тенг. Бошқача қилиб айтганда, энди битта америка компютери 4000 бочка француз виносига айирбошланади.

а) 15.3- ва 15.4-расмларда мос ҳолда АҚШ ва Франция савдо имкониятларининг янги чизиқларини чизинг.

б) Олинган натижалар АҚШдаги истеъмол даражаси эндиликда аввалгига нисбатан паст бўлиши мумкинлигини кўрсатадими? Аввалгига қараганда юқори бўлишини-чи? Ўз жавобингизни тушунтиринг.

в) Олинган натижалар Франциядаги истеъмол даражаси энди аввалгига нисбатан паст бўлиши мумкинлигини кўрсатадими? Аввалгига нисбатан юқори бўлишини-чи? Ўз жавобингизни тушунтиринг.

3. А ва Б мамлакатлар ўртасида сиёсий муаммолар туфайли ўзаро савдо бўлмаган. Ниҳоят, сиёсий зиддиятлар бартараф этилди ва мамлакатлар ўзаро савдони бошлади.

А мамлакатда сигареталар нисбатан арзон, ёғ эса нисбатан қиммат. Б мамлакатда ёғ нисбатан арзон, сигареталар эса нисбатан қиммат.

Демак, агар А ва Б мамлакатлар ўртасида эркин савдо тартиби ўрнатилса, унда:

а) А мамлакатда ишлаб чиқарилаётган сигареталарга талаб кўпаядими ёки камаядими? А мамлакатда сигареталар нархи ўсадими ёки тушадими?

б) Б мамлакатда ишлаб чиқарилаётган сигареталарга талаб кўпаядими ёки камаядими? Б мамлакатда сигареталар нархи ўсадими ёки тушадими?

в) А мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ёғга талаб кўпаядими ёки камаядими? А мамлакатда ёғ нархи ўсадими ёки тушадими?

г) Б мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ёғга талаб кўпаядими ёки камаядими? Б мамлакатда ёғ нархи ўсадими ёки тушадими?

д) А мамлакатда сигареталар ишлаб чиқариш учун фойдаланилган ресурсларга талаб кўпаядими ёки камаядими? Б мамлакатда ёғ ишлаб чиқариш учун фойдаланилган ресурсларга талаб кўпаядими ёки камаядими?

е) Б мамлакатда сигареталар ишлаб чиқариш учун фойдаланилган ресурсларга талаб кўпаядими ёки камаядими? А мамлакатда ёғ ишлаб чиқариш учун фойдаланилган ресурсларга талаб кўпаядими ёки камаядими?

Имконият	G мамлакат		Имконият	H мамлакат	
	Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш	Кийим-кечак ишлаб чиқариш		Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш	Кийим-кечак ишлаб чиқариш
А	0	32	А	0	24
Б	5	24	Б	4	18
В	10	16	В	8	12
Г	15	8	Г	12	6
Д	20	0	Д	10	0

4. G ва H мамлакатларда фақат озиқ-овқат маҳсулотлари ва кийим-кечак ишлаб чиқарилади. Қуйида бу икки мамлакатнинг ишлаб чиқариш имкониятлари келтирилган (ишлаб чиқариш birlikларда ўлчанади).

а) G мамлакатдаги озиқ-овқат маҳсулотларида ифодаланган кийим-кечакнинг муқобил қиймати қандай?

б) H мамлакатдаги озиқ-овқат маҳсулотларида ифодаланган кийим-кечакнинг муқобил қиймати қандай?

в) Агар G ва H мамлакатлари ўртасида эркин савдо бошланса, унда қайси мамлакат озиқ-овқат маҳсулотларида экспорт қилади? Қайси мамлакат кийим-кечакни экспорт қилади?

г) Икки мамлакат ўртасида “савдо шартлари” қандай чегараларда бўлади?

5. Фараз қилайлик, икки мамлакат, A ва B, иккита товарни – велосипедлар ва теннис ракеткаларини ишлаб чиқаради, иккала мамлакат ҳам умумий валютани қўллайди. 15.1-жадвалда A ва B мамлакатларда иккита маҳсулотни ишлаб чиқаришга меҳнат сарфлари кўрсатилган.

15.1-жадвал.

	Меҳнат сарфи (бир birlik ишлаб чиқаришга соатларда)	
	A мамлакат	B мамлакат
Велосипедлар	60	120
Ракеткалар	30	40

а) Қайси мамлакат иккала товарни ишлаб чиқаришда мутлақ афзалликка эга?

б) Ҳар бир мамлакат учун ракеткаларда ифодаланган велосипедларни ишлаб чиқаришнинг муқобил харажатларини ва велосипедларда ифодаланган ракеткаларни ишлаб чиқаришнинг муқобил харажатларини ҳисобланг.

в) Қайси мамлакат велосипедлар ишлаб чиқаришда нисбий афзалликка эга.

Фараз қилайлик, халқаро савдо йўқ. Ҳар бир мамлакат ҳафтасига 40 соат банд бўлган 300 ишловчига эга. Дастлаб ҳар бир мамлакатда ишловчиларнинг ярми велосипедлар ишлаб чиқаришда, бошқа ярми эса теннис ракеткалари ишлаб чиқаришда банддир.

г) Ҳар бир мамлакатдаги велосипедлар ва ракеткалар ишлаб чиқариш ҳажм-ларини ҳисобланг ва 15.2-жадвални тўлдириг.

15.2-жадвал.

	Ишлаб чиқариш ҳажми (ҳафтасига birlik)		
	A мамлакат	B мамлакат	Умумий
Велосипедлар			
Ракеткалар			

Энди фараз қилайлик, халқаро савдо бошланди. Мамлакатлар ихтисослашуви қуйидагича амалга оширилади: теннис ракеткалари ишлаб чиқаришда нисбий афзалликка эга мамлакат фақат ракеткаларни чиқаради; бошқа мамлакат савдо йўқлигида мавжуд бўлган ишлаб чиқариш умумий ҳажми даражасида велосипедлар ишлаб чиқаради, қолган меҳнат ресурсларини ракеткалар чиқаришга йўналтиради.

д) Ҳар бир мамлакатдаги велосипедлар ва ракеткалар ишлаб чиқариш ҳажминини ҳисобланг, 15.3-жадвални тўлдириг ва иккала мамлакат халқаро савдодан қандай фойдага эга бўлиши мумкинлигини кўрсатиш.

е) Алоҳида графикда ҳар бир мамлакат учун ишлаб чиқариш имкониятлари чизиқларини чизинг.

15.3-жадвал.

	Ишлаб чиқариш ҳажми (ҳафталик бирлик)		
	А мамлакат	Б мамлакат	Умумий
Велосипедлар	-	-	-
Ракеткалар	-	-	-

ж) Ишлаб чиқариш имкониятларининг ушбу график тасвири асосида халқаро айирбошлашдан олинadиган имкониятли фойда ҳақида хулоса чиқариш мумкинми? Ўз жавобингизни асосланг.

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. и; 2. в; 3. д; 4. л; 5. а; 6. н; 7. к; 8. м; 9. о; 10. б; 11. г; 12. е; 13. з; 14. ж; 15. п.

Машқлар

- а) 10 доллар.

б), в) Япония АҚШга 1 млн. транзисторли радиоприемникларни экспорт қилади.

г) Экспорт ва импорт камаяди.
- а) ОВ нарх (жаҳон нархига тенг); FP импорт (ушбу нархда ички талабнинг ички таклифдан ортиқлиги).

б) ОС ички нарх, импорт ҳажми JM.

в) EG миқдорга ўсади.

г) ВСML.

д) Бождан даромад HJML, даромад (ижара ҳақи) BCJF.

е) FHJ + LMP.
- а) M.

б) ОВ.

в) Ички ишлаб чиқариш ОС дан ОЕ гача ўсади, истеъмол эса ОL дан ОН гача тушади.

г) Агар график импорт квотаси киритилишини тасвирлаган бўлганда, унда FGJK тўғри тўртбурчаги давлат бюджетига тушадиган бождан олинadиган даромадни ифодалаган бўлар эди. Ушбу ҳолда эса бу тўртбурчак ҳам чет эл сотувларига, ҳам маҳаллий импорт қилувчиларга тегадиган даромадни кўрсатади.

д) DFG+JKM+FGJK нинг чет эллик сотувчиларга тушадиган қисми.

Тестлар

1. б; 2. г; 3. в; 4. г; 5. д; 6. г; 7. д; 8. г; 9. в; 10. а; 11. а; 12. в; 13. в.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Т; 3. Н; 4. Т; 5. Н; 6. Н; 7. Н; 8. Н; 9. Н; 10. Т; 11. Т; 12. Т; 13. Т; 14. Н; 15. Т.

Муаммолар

1. а) ҳа.

б) АҚШ компьютерлар ишлаб чиқаришда мутлақ афзалликка эга. Франция вино ишлаб чиқаришда мутлақ афзалликка эга.

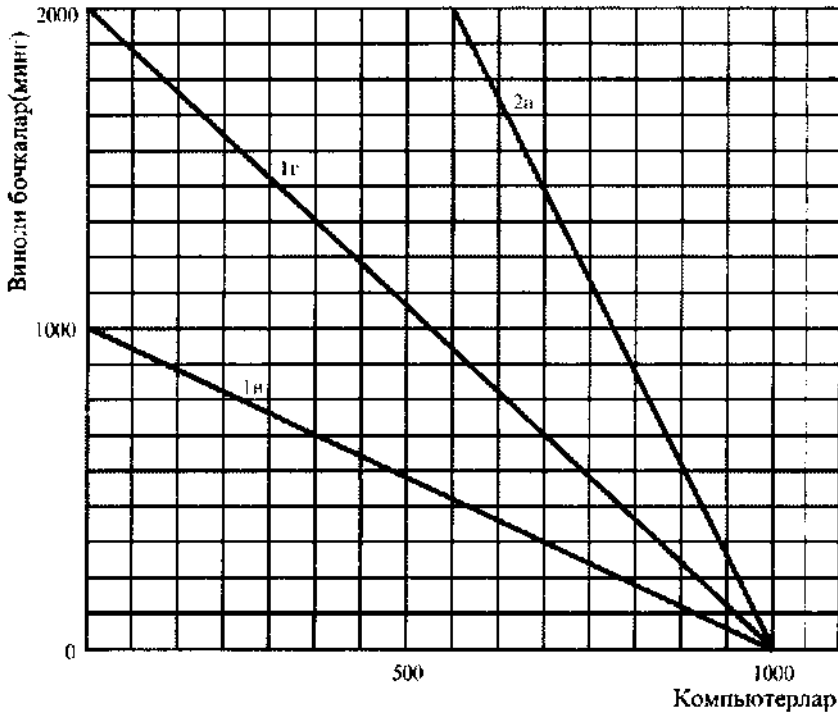
в) 15.5-расмга қаранг. 1 в чизиқ.

г) 15.5-расмга қаранг. 1 г чизиқ.

д) 15.6-расмга қаранг. 1 д чизиқ.

е) 15.6-расмга қаранг. 1 е чизиқ.

2. а) 15.5- ва 15.6-расмларга қаранг. 2 а чизиқлари.

15.5 - расм. АҚШнинг ишлаб чиқариш ва савдо имкониятлари.

б) Аввалига қараганда юқори. 15.5-расмда савдо имкониятлари чизиғи (2а) аввалгисидан (1г) юқорида ётибди;

в) Аввалига қараганда паст. 15.6-расмда савдо имкониятлари чизиғи (2а) аввалгисидан (1е) пастда ётибди.

3. а) Кўпаяди, ўсади.

б) Камаяди, тушади.

в) Камаяди, тушади.

г) Кўпаяди, ўсади.

д) Кўпаяди, ўсади.

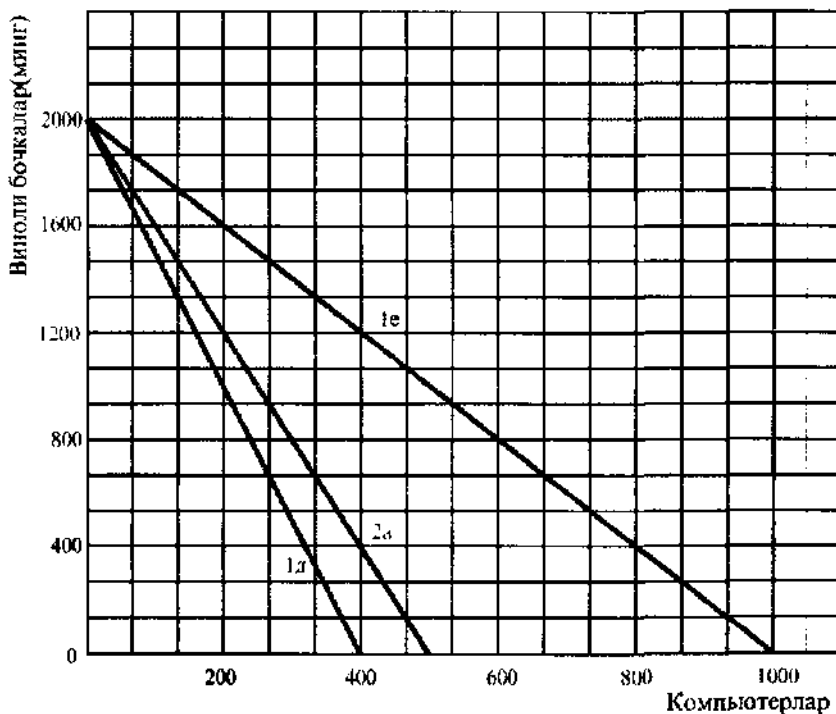
е) Камаяди, тушади.

4. а) $\frac{5}{8}$.

б) $\frac{2}{3}$.

в) Н мамлакат. Г мамлакат;

г) Кийим-кечак бирлигининг нархи озиқ-овқат маҳсулотлари бирлиги нархиинг $\frac{5}{8}$ дан $\frac{2}{3}$ гача миқорига тенг бўлади.

15.6 - расм. Франциянинг ишлаб чиқариш ва савдо имкониятлари

5. а) А мамлакат.
 б) Велосипед ишлаб чиқаришнинг муқобил харажатлари:
 — А мамлакатда 1 велосипед 2 ракеткага тенг.
 — Б мамлакатда 1 велосипед 3 ракеткага тенг.
 Ракеткалар ишлаб чиқаришнинг муқобил харажатлари:
 — А мамлакатда 1 ракетка $\frac{1}{2}$ велосипедга тенг.
 — Б мамлакатда 1 ракетка $\frac{1}{3}$ велосипедга тенг.
 в) А мамлакат, чунки у нисбатан кам муқобил харажатларга эга.
 г) 15.4-жадвалга қаранг.

15.4-жадвал.

	Ишлаб чиқариш ҳажми (ҳафталигига бирлик)		
	А мамлакат	Б мамлакат	Умумий
Велосипедлар	100	50	150
Ракеткалар	200	150	350

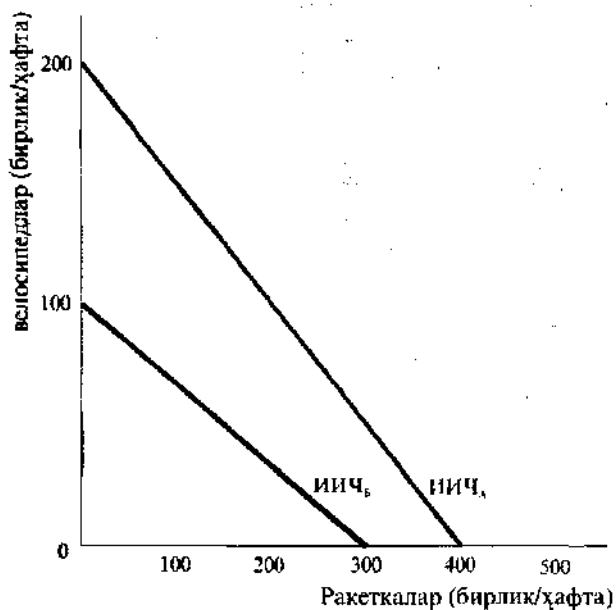
д) 15.5-жадвалга қаранг. Велосипедлар ишлаб чиқарилишининг миқдорий устулиги ўзгарди (масала шартига кўра), бироқ теннис ракеткаларини ишлаб чиқариш 350 дан 400 данагача кўпайди. Бу ютуқ икки мамлакат ўртасида қандай тақсимланиши, масалан, валюта курсига боғлиқ бўлиши мумкин (агар икки мамлакат турли валютадаги пуллари қўлласа).

е) 15.7-расмга қаранг. ИИЧ_А ва ИИЧ_Б – мос равишда А мамлакат ва Б мамлакатнинг ишлаб чиқариш имкониятлари чизиқлари.

ж) Ҳа, икки мамлакатнинг ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи турли оғиш бурчакларига эга, бу муқобил харажатлардаги мамлакатлараро фарқни акс эттиради.

15.5-жадвал.

	Ишлаб чиқариш ҳажми (ҳафталиқ)		
	А мамлакат	Б мамлакат	Умумий
Велосипедлар	150	-	150
Ракеткалар	100	300	400

15.7 - расм. А ва Б мамлакатлар ишлаб чиқариш имкониятлари чизиқлари

16 мавзу

ТЎЛОВ БАЛАНСИ ВА ВАЛЮТА КУРСЛАРИ

Халқаро савдо ва молия операцияларида турли миллий валюталар қўлланади. Мамлакатнинг экспорт операциялари унинг валютасига хорижда талабни ва бир вақтда ҳорижий валюта таклифини тугдиради. Импорт ҳорижий валютага ички талабни ва миллий валюта таклифини яратади. Бир валютани бошқасига айирбошлаш валюта бозорларида амалга оширилади.

Мамлакат резидентлари (фуқаролари, фирмалари ва шу кабилар) ва хорижий давлат резидентлари ўртасида бўладиган барча битимлар ушбу мамлакат тўлов балансида акс эттирилади.

Жорий операциялар ҳисоби товар ва хизматлар импорти ҳамда экспорти билан боғлиқ хорижий валютанинг барча тушумлари ва харажатларини, шунингдек мамлакатнинг бошқа давлатларга соф трансферт тўловларини қайд этади. Капитал ҳаракати ҳисоби йил мобайнида моддий ва молиявий активларни сотиб олиш ва сотиш билан боғлиқ капитал оқимларини акс эттиради. Жорий операциялар ва капитал ҳаракати бўйича тўлов балансининг номутаносиблигини тартибга солиш учун хорижий валютанинг расмий резервлари қўлланади.

Тўлов балансининг экспорт операцияларини акс эттирувчи моддалари кредит сифатида намоён бўлади, чунки хорижий валютанинг тушумларини, яъни "ишлаб топилди" билдиради. Импорт операцияларини акс эттирувчи моддалар эса дебет ҳисобланади, чунки хорижий валюта харажатларини билдиради.

Валюта (айирбошлаш) курсларининг 3 та асосий тизими мавжуд: 1) қайд этилган, 2) эркин сузиб юривчи ва 3) бошқариладиган сузиб юривчи валюта курслари. Қайд этилган валюта курси шароитида ҳар бир мамлакат ўз пул бирлигининг олтин (доллардаги) миқдориини ўрнатади, шу орқали ўз валютаси ва бошқа мамлакатлар валюталари ўртасидаги айирбошлаш курсини белгилайди. Миллий валютанинг қайд этилган курсини қўллаб қувватлаш учун, мамлакат ўзининг хорижий валюта резервларини ёки олтин олди-сотдисини қўллайди.

Эркин сузиб юривчи валюта курслари талаб ва таклиф асосида белгиланади ҳамда ўз валютаси нархига ҳар қандай давлат аралашувини истисно қилади. Валюта курсларининг эркин тебраниши тўлов баланслари тақчиллигини ва активлигини беихтиёр тўғрилайди.

Бошқариладиган сузиб юривчи валюта курслари тизимига кўра, турли мамлакатлар марказий банклари валюта курсларининг қисқа муддатли ва сезиларли тебранишларини (кўпинча чайқовчилик операциялари билан кучайган) юмшатиш учун, хорижий валютани очиқ бозорлардан сотиб олишлари ва сотишлари лозим.

Ўқув мақсадлари

1. Халқаро савдо қандай қилиб молиялаштирилишини тушунтириш.
2. Мамлакат тўлов баланси нима эканлигини аниқлаш ва унинг тузилишини таҳлил қилиш.
3. Валюта курси нима эканлигини ва турли миллий валюталар бир-бирига қандай айирбошланишини тушунтириш.
4. Валюта курсининг турли тизимларини кўриб чиқиш ва баҳолаш.
5. Айирбошлаш курси тартиби ва тўлов баланси ўртасидаги боғлиқликни кўрсатиш.

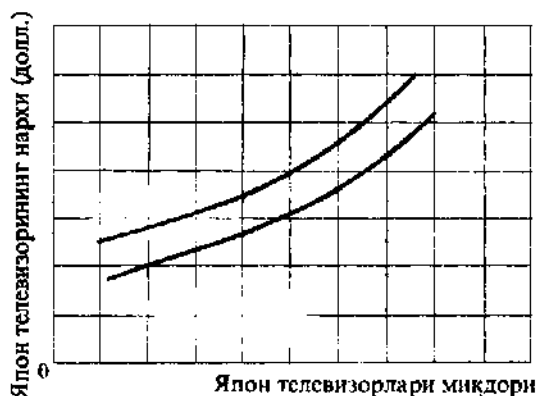
АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

- а) валюта (айирбошлаш) курси;
- б) олтин стандарти;
- в) тўлов баланси;
- г) жорий операциялар ҳисоби;
- д) миллий валютанинг қадрсизланиши;
- е) миллий валютанинг қимматлашуви;
- ж) капитал ҳаракати ҳисоби;
- з) эгилувчан валюта курси;
- и) қайд этилган валюта курси;
- к) расмий резервлар;
- л) тўлов баланси дебети;
- м) валюта девальвацияси;
- н) тўлов баланси кредити;
- о) бошқариладиган сузиб юрувчи валюта курси тизими.

1. Хорижий пулларга талаб ва уларнинг таклифи билан белгиладиган валюта курси. У эркин кўтарилиши ёки пасайиши мумкин.
2. Хорижий валютани ишлатиш (сарфлаш).
3. Ўз валютасида хорижий валюта бирлиги учун тўланадиган нарх.
4. Ўрнатилган валюта қийматининг давлат томонидан камайтирилиши.
5. Эркин кўтарилиши ёки пасайишига йўл қўйилмайдиган валюта курси.
6. Ҳар бир мамлакат ўз пул бирлигининг олтиндаги миқдорини белгиладиган тизим.
7. Бирон-бир хорижий валюта бирлигини сотиб олиш учун аввалгига қараганда миллий валютанинг кўпроқ бирлигини сарфлаш талаб этилишини билдиради.
8. Капиталнинг келиши ва чиқиши қайд этиладиган мамлакат тўлов балансининг бўлими.
9. Мамлакат марказий банки ихтиёридаги хорижий валюта.
10. Бир мамлакат резидентлари ва бошқа чет эл мамлакатлари резидентлари ўртасида йил давомида амалга оширилган барча операцияларни қайд этади.
11. Бирон бир хорижий валюта бирлигини сотиб олишга аввалгига қараганда кам миллий валюта бирлигини сарфлаш талаб этилишини билдиради.
12. Мамлакат тўлов балансининг товарлар ва хизматлар экспорти ҳамда импорти, инвестициялардан соф даромад ҳажмлари ва трансферт тўловларининг соф ҳажми қайд этилган бўлими.
13. Хорижий валютани "ишлаб топил".
14. Валюта курсларининг тез-тез содир бўладиган ва сезиларли тебранишларини юмшатиш учун, турли мамлакатлар марказий банклари хорижий валютани сотиб олиши ва сотиши лозимлигини кўзда тутади.

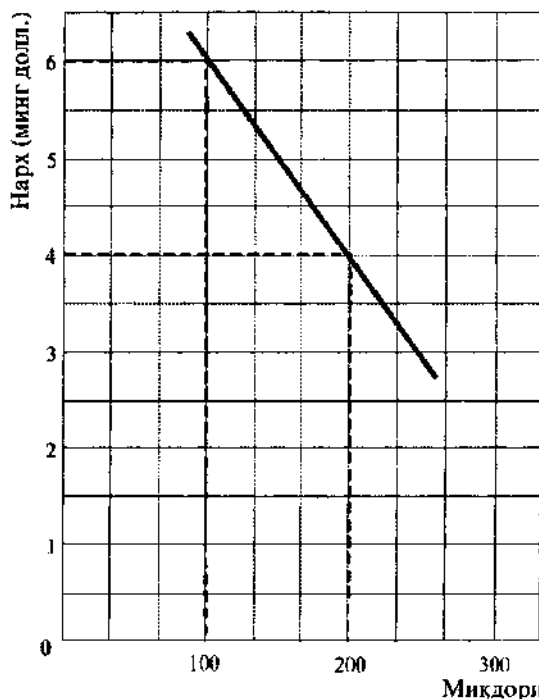
МАШҚЛАР

1. 16.1-расмда америка бозорида япон телевизорларининг икки вақт даврини акс эттирувчи таклиф эгри чизиқлари кўрсатилган.

16.1 - расм. АҚШ бозорида япон телевизорларининг таклиф эгри чизиқлари

а) Таклиф эгри чизиқларидан бири АҚШ долларининг япон иенасига nisbatan қадрсизланиши кузатилган вақт даврига мос келади; бошқа эгри чизиқ доллар қадрсизлангандан кейинги вақт даврига мос келади. Қайси эгри чизиқ биринчи даврга, қайсиниси иккинчи даврга мос келишини аниқланг. Нима учунлигини тушунтириг.

16.2 - расм. Япониядаги АҚШ компьютерларига талаб эгри чизиги

б) АҚШ долларининг қадрсизланиши япон телевизорлари нархига (долларда) қандай таъсир кўрсатади?

в) Бу вазият ("б" банд) америкаликларнинг япон телевизорларига харажатларида, агар уларга талаб АҚШда нарх бўйича эгилувчан бўлса, қандай таъсир этади?

г) Бу вазият ("б" банд) америкаликларнинг япон телевизорларига харажатларида (долларда), агар уларга талаб Қўшма Штатларда нарх бўйича эгилувчан бўлмаса, қандай таъсир этади?

2. 16.2-расмда америка компьютерларига Япониядаги талаб эгри чизиғи кўрсатилган.

а) Агар япон иенаси АҚШ долларига нисбатан қадрсизланса, унда Японияда 4000 доллар нархда сотилаётган америка компьютерларининг миқдори қандай ўзгаради: кўпаядими ёки камаядими?

б) Бу вазиятда америка компьютерларига талаб қандай ўзгаради: ўсадими ёки тушадими?

в) Бу вазиятда японларнинг америка компьютерларига (доллардаги) харажатлари қандай ўзгаради: ўсадими ёки тушадими?

3. Қуйида А мамлакат ва бошқа мамлакатлар ўртасидаги ташқи иқтисодий операциялар рўйхати келтирилган.

	(млн. долл.)
А мамлакат резидентлари томонидан ҳорижий фирмалари қимматли қоғозларининг сотиб олиниши	50
А мамлакатга товарлар ва хизматлар импорти	100
А мамлакатдан товар ва хизматлар экспорти	120
А мамлакатга бошқа мамлакатлардан пул ўтказмалари	30
А мамлакат фирмаларининг ўз қимматли қоғозларини хорижликларга сотиши	60
А мамлакатга олтин импорти	60

А мамлакат тўлов балансини тузинг.

4. Қуйида швейцария франкига талаб ва унинг таклифи келтирилган.

а) Долларнинг мувозанатли валюта курси қандай?

б) Швейцария франкининг мувозанатли валюта курси қандай?

в) Валюта бозорида қандай миқдордаги доллар сотиб олинади?

г) Валюта бозорида қандай миқдордаги швейцария франки сотиб олинади?

Франк нархи (долларда)	Франкка талаб ҳажми (млн. франк)	Франк таклифи ҳажми (млн. франк)
0,80	300	400
0,70	320	370
0,60	340	340
0,50	360	310
0,40	380	280

5. Қуйида фунт стерлингга талаб келтирилган.

Фунтнинг нархи (долларда)	2,00	2,10	2,20	2,30	2,40	2,50
Фунтга талаб ҳажми (млн. ф. ст.)	200	190	180	170	160	150

а) Фараз қилайлик, Буюк Британия ҳукумати валюта курсини 1ф.ст.=2,40 доллар қилиб белгилайди; ушбу курс бўйича таклиф қилинаётган фунт стерлинг миқдори 180 млн.га тенг. Ушбу вазиятда Британия ҳукумати фунтни сотиши ёки сотиб олиши лозими? Агар лозим бўлса, унда қандай миқдорда?

б) Агар Британия ҳукумати фунтни долларда сотиб олиши лозим бўлса, у зарур долларларни қаердан олиши мумкин?

ТЕСТЛАР

1. Агар немис маркасининг доллардаги нархи 1 маркага 50 дан 45 центгача тушса, унда Германияда 150 маркага сотилаётган магнитофоннинг (доллардаги) нархи:

- а) 10 долларга тушади;
- б) 7,50 долларга пасаяди;
- в) 5,00 долларга пасаяди;
- г) 7,50 долларга ўсади;
- д) барча жавоблар нотўғри.

2. Мамлакат тўлов балансининг таркибий қисми бўлган жорий тўловлар ҳисоби қуйидагини ўз ичига олмайди:

- а) товар экспортини;
- б) инвестициялардан соф даромадни;
- в) хорижий давлатларга трас порт хизматларини;
- г) хориждаги мамлакат активлари ўзгаришини;
- д) бир томонлама трансферт тўловларини.

3. Француз франкига талаб эгри чизиги ўнгга силжийди, агар Францияда:

а) реал фоиз ставкаси нисбатан юқори, инфляция даражаси эса нисбатан паст бўлса (бошқа мамлакатларга нисбатан);

- б) реал фоиз ставкаси нисбатан паст, инфляция даражаси эса нисбатан юқори бўлса;
- в) реал фоиз ставкаси ҳам, инфляция даражаси ҳам нисбатан паст бўлса;
- г) реал фоиз ставкаси ҳам, инфляция даражаси ҳам нисбатан юқори бўлса;
- д) барча жавоблар нотўғри.

4. Мамлакат ўз валютасини девальвация қилди дегани-бу:

- а) мамлакат олтин андозадан воз кечди;
- б) валюта бирлигининг ички харид қобилияти тушди;
- в) ҳукумат олтинни сотиб олиш нархини кўтарди;
- г) мамлакатда савдо баланси тақчиллиги қайд этилди;
- д) ушбу мамлакат валютасида ифодаланган бир қатор валюталар нархи тушди.

5. Агар Швейцария франкининг АҚШ долларига нисбати айирбошлаш курси 1 долларга 4 франкдан 3 франккача ўзгарса, унда франкнинг нархи:

а) 25 центдан 33 центгача кўтарилади, доллар курси эса франкка нисбатан кўтарилади;

б) 33 центдан 25 центгача тушади, доллар эса франкка нисбатан қадрсизланади;

- в) 25 центдан 33 центгача кўтарилади, доллар эса франкка нисбатан девальвация қилинади;
- г) 25 центдан 33 центгача кўтарилади, доллар эса франкка нисбатан қадрсизланади;
- д) 33 центдан 25 центгача тушади, доллар курси эса франкка нисбатан ўсади.

6. Олтин андоза тизими амал қилмоқда. А мамлакат Б мамлакатга товарлар экспорти-ни сезиларли кўпайтирди. Бу вазиятда:
- А мамлакатда нарх даражаси пасаяди; Б мамлакатда ё ўзгаради, ёки йўқ;
 - А мамлакатда нарх даражаси ё ўзгаради, ёки йўқ; Б мамлакатда пасаяди;
 - А мамлакатда нарх даражаси ўсади, Б мамлакатда пасаяди;
 - А мамлакатда нарх даражаси пасаяди, Б мамлакатда ўсади;
 - барча жавоблар нотўғри.
7. Хорижий валюталардаги (масалап, фунт стерлингдаги) доллар нархининг сезиларли пасайиши АҚШ экспорти ва импортининг ҳажмига қандай таъсир кўрсатиши мумкин?
- экспорт ва импорт ўсади;
 - экспорт ўсади, импорт эса пасаяди;
 - экспорт ва импорт пасаяди;
 - экспорт пасаяди, импорт эса ўсади;
 - экспортга ҳам, импортга ҳам сезиларли таъсир кўрсатмайди.
8. Агар АҚШ ва Канада ўртасида эркин сузиб юривчи валюта курси тартиби ўрнатилса ва агар канада долларига талаб ўсса, бу қуйидагини билдиради:
- Канада долларининг таклифи пасайган ёки пасаяди;
 - АҚШ валютасидаги канада долларининг нархи тушади;
 - АҚШ доллари таклифи пасаяди;
 - Канада валютасидаги АҚШ доллари нархи тушади;
 - АҚШ доллари девальвацияга учраган.
9. Агар АҚШнинг ЯММ пасайса, унда эркин сузиб юривчи валюта курси тизимида:
- импорт камаяди, АҚШ долларининг нархи эса ўсади;
 - импорт ва АҚШ долларининг нархи пасаяди;
 - импорт ва доллар нархи ўсади;
 - импорт ўсади, АҚШ доллари нархи эса пасаяди;
 - барча жавоблар нотўғри.
10. Агар америка корпорациялари ҳорижликларга юқори дивиденд-лар (долларда) тўлаётган бўлса, унда:
- бу долларнинг қадрсизланишига олиб келиши мумкин;
 - бу доллар курсининг кўтарилишига олиб келиши мумкин;
 - АҚШда мамлакатдан кетган долларларнинг қопламаси сифатида олтин ҳаракат қилади;
 - АҚШга импорт кўпаяди ва натижада ҳорижга чиқиб кетган долларлар ўзини қоплайди;
 - барча жавоблар нотўғри.
11. Тўлов балансининг актив қолдиғи кўпаяди, агар мамлакатда:
- реал фоиз ставкалари пасайса;
 - инфляция суръатлари ўсса;
 - иқтисодий ўсиш суръатлари ўсса;
 - юқорида саналган барча жараёнлар юз берса;
 - юқорида саналганлардан ҳеч бири юз бермаса.
12. Испания тўлов баланси тақчиллигини камайтириш мақсадида ташқи савдо устидан назорат ўрнатишга қарор қилади. Бу қарорнинг натижаси қуйидагича бўлади:

- а) мамлакатда инфляция даражаси пасаяди;
- б) иқтисодий ўсиш суръатлари пасаяди;
- в) испан экспорти қисқаради;
- г) испан импорти қисқаради;
- д) савдо баланси қолдиғи пасаяди.

13. Агар қайд этилган валюта курслари тартибида Японияда инфляция даражаси бошқа мамлакатлардагига қараганда юқори бўлса, унда:

- а) япон экспорти ва импорти камаяди;
- б) япон экспорти ва импорти ўсади;
- в) япон экспорти ўсади, импорти эса камаяди;
- г) япон экспорти камаяди, импорти эса ўсади;
- д) Япония тўлов балансининг актив қолдиғи кўпроқ бўлади ёки тақчиллиги камроқ бўлади.

ТЎҒРИ/НОТЎҒРИ

1. IBM корпорациясининг Англиядаги бўлими ўз фойдасини АҚШга ўтказганда, бу операция Буюк Британия тўлов балансида кредит сифатида қатнашади.
2. Олтин стандарт тизими экспорт ва импортни беихтиёр тенглашишига кўмаклашади, чунки, агар мамлакатда олтин заҳиралари камаётган бўлса, унда нарх даражаси ўсади, агар олтин заҳиралари кўпаяётган бўлса, унда нарх даражаси пасаяди.
3. Мамлакат тўлов баланси натижаси ҳар доим 0 ни ташкил этади.
4. Бреттон-Вуд тизими олтин ва долларни халқаро резервлар сифатида ишлатилишини кўзда тутган.
5. Агар биз бошқа мамлакатлар резидентларига қарзлар бераётган бўлсак, бу операция бизнинг тўлов балансимизда кредит сифатида қатнашади.
6. Мамлакат олтин нархини пасайтирса, бу унинг валютасининг қадрсизланиши, деб аталади.
7. Мамлакат тўлов баланси мувозанатини тиклаш учун, ички нархларнинг умумий даражасини ўзгартириши мумкин.
8. IBM Америка компанияси Санкт-Петербургда завод сотиб олаётганда, бу операция Россия тўлов балансида кредит сифатида қатнашади.
9. Агар италияликлар француз виноси, пишлоғи ва бошқа француз товарлари ҳамда хизматларига талабни кўпайтирса, график кўринишда бу француз франкига талаб ва таклиф эгри чизиқларининг ўнгга силжишида акс этади.
10. АҚШ хорижий валютасидаги расмий резервларнинг камайиши тўлов балансида “ – ” белгиси билан акс эттирилади: ушбу операция дебет ёки импорт туридаги операция ҳисобланади.
11. Эгилувчан валюта курслари тизими ички иқтисодийга нобарқарорлаштирувчи таъсир кўрсатиши, ташқи савдонинг ва хориждаги инвестициялар ҳажмининг қисқаришига олиб келиши мумкин.
12. Жорий операциялар бўйича тўлов баланси тақчиллиги асосан капиталнинг соф кирими билан молиялаштирилади.
13. Фунт стерлингнинг доллардаги нархи пасаяётганда, бу доллар фунтга нисбатан қадрсизланаётганини билдиради.
14. 1971 йилдан жаҳон иқтисодиётида қайд этилган валюта курслари тизими амал қилмоқда.
15. Эркин сузиб юривчи валюта курслари талаб ва таклифнинг тўсиқларсиз ўйини билан аниқланади.

МУАММОЛАР

1. а) Фараз қилайлик, Германия X маҳсулотни Қўшма штатлардан импорт қилади. Агар бу маҳсулотнинг нархи АҚШда 5 долларни ташкил этса, валюта курси 1 доллар = 3 марка бўлганда, Германияда у қанча туради? 1 доллар = 4 марка валюта курсида-чи? Валюта курси 1 доллар = 2 маркада-чи?

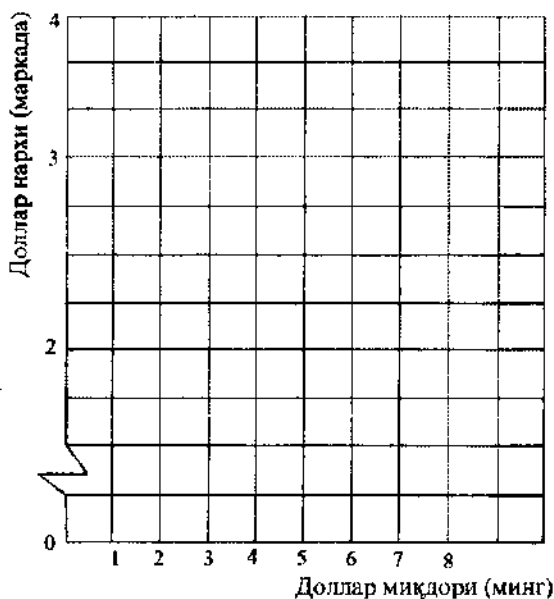
б) 16.1-жадвалда Германиядаги X маҳсулотга талаб ҳажми ва унинг нархлари (маркада) ўртасидаги боғлиқлик кўрсатилган. Шунингдек, жадвалда Германия аҳолисининг турли валюта курсларида бу маҳсулотга кетган тахминий харажатлари ҳам кўрсатилган.

Жадвалга йўқ маълумотларни ёзинг.

16.1-жадвал.

Валюта курси	АҚШда Xнинг нархи (доллар)	Германияда Xнинг нархи (марка)	Талаб ҳажми (бирлик)	Ҳами харажати (доллар)
4 марка=1 доллар	5		500	
3 марка=1 доллар	5		1000	
2 марка =1 доллар	5		1200	

в) 16.3-расмда доллар нархи (маркада) ва X маҳсулотнинг олмониялик импортчилар талаб билдирган доллар миқдори ўртасидаги боғлиқликни кўрсатинг.

16.3 - расм.

2. а) Фараз қилайлик, Қўшма Штатлар Y маҳсулотни Германиядан импорт қилади. Қуйида келтирилган 16.2-жадвалда бу маҳсулотга АҚШдаги талаб тасвирланган. Жадвал турли валюта курсларида америкаликларнинг бу маҳсулотга мўлжадаги харажатларини ҳам кўрсатади.

Жадвалда йўқ маълумотларни ёзинг.

16.2-жадвал

Валюта курси	АҚШда Унция нархи (доллар)	Германияда Унция нархи (марка)	Талаб ҳажми (бирлик)	Жами харажатлар (доллар)
4 марка = 1 доллар		12	2000	
3 марка = 1 доллар		12	1250	
2 марка = 1 доллар		12	500	

б) 16.3-расмда (I “в” муаммо) доллар нархи (маркада) ва Y маҳсулотга америка импорт қилувчилари таклиф қилаётган доллар миқдори ўртасидаги боғлиқликни кўрсатинг.

в) Агар АҚШ ва Германия ўртасидаги бутун халқаро савдо фақат X ва Y маҳсулотлар билан чекланган деб фараз қилинса, унда мувозанатли валюта курси қандай бўлади?

г) Агар қайд этилган валюта курслари ва немис маркасининг айирбошлаш курси 1 марка = 0.30 долларни ташкил этади, деб фараз қилинса, унда қандай ҳол кузатилади? Немис маркасининг тақчиллигимиз ёки ортиқчалигимиз?

3. Фараз қилайлик, А ва Б мамлакатларда олтин стандарт қабул қилинган. А мамлакат валютасининг бирлиги U_A олтин унциясига (унция = 28,3 г), Б мамлакат валютасининг бирлиги эса U_B олтин унциясига тенглаштирилган.

а) А валюта бирлиги Б валютада қанча туради?

б) Б валюта бирлиги А валютада қанча туради?

в) Агар Б мамлакат валютасининг бир бирлиги А мамлакат валютасининг уч бирлигига сотила бошласа, унда қандай қилиб яна мувозанатли айирбошлаш курси ўрнатилди?

4. Фараз қилайлик, олтин стандарт тизими мавжуд. АҚШ доллари қайд этилган олтин миқдорига эга, яъни 20,67 доллар = 1 унция, Британия фунти эса 4,25 ф.ст. = 1 олтин унцияси.

а) Доллар / фунт стерлинг айирбошлаш курси қандай?

Фараз қилайлик, сиз 1 фунт стерлинг = 6 доллар айирбошлаш курсида 85 фунт стерлингга эга бўлиб, тижорат операцияларини амалга ошира бошлайсиз.

б) Сиз Буюк Британияда олтинни қандай миқдорда сотиб олишингиз мумкин эди?

в) Фараз қилайлик, сиз Британияда олтин сотиб олмайсиз, балки ўз фунтингизни долларга айирбошлайсиз. Сиз кейин АҚШда қандай миқдордаги олтинни сотиб олишингиз мумкин бўлади?

г) Агар сиз бундан кейин олтинни Буюк Британияга қайтариб жўнатсангиз, унда у фунтларда қанча туради?

д) Сизнинг фикрингизча, 6 доллар = 1 фунт стерлинг айирбошлаш курси қанча муддатга сақланади?

е) Агар айирбошлаш курси 3 доллар = 1 фунт стерлингни ташкил этган бўлса, эҳтимолий воқеаларни изоҳланг.

5. Уч мамлакат А, Б ва В лнинг ҳар бири инфляциянинг юқори даражасига эга. Халқаро соҳада бу мамлакатлар ўртасида эркин сузиб юрувчи валюта курслари тартиби ўрнатилган. А мамлакат, инфляция даражасини пасайтиришга интилиб, рестрeктив пул сиёсатини (“қиммат” пуллари сиёсатини) ўткази бошлайди.

а) Бу А мамлакат валютасининг бошқа икки мамлакат валюталарига нисбатан ай-ирбошлаш курсига қандай таъсир кўрсатади?

б) Бу А мамлакат маҳсулотининг рақобат қобилиятига қандай таъсир этади?

в) Б ва В мамлакатлардаги инфляция даражасида бу вақтда нима юз беради?

Энди Б мамлакат ҳам қатъий пул-кредит сиёсатини ўтказса бошлайди.

г) Бу Б мамлакат валютасининг бошқа икки мамлакат валюталарига нисбатан ай-ирбошлаш курсига қандай таъсир этади?

д) Б мамлакат қатъий пул-кредит сиёсатининг А мамлакат вазиятига таъсирини қис-қача ёритинг.

Биз, албатта, агар Б мамлакат қатъий пуллар сиёсатини ўтказса, нима юз беришини кўриб чиқишимиз мумкин эди. Аммо бунинг ўрнига:

е) Учта мамлакат ўртасидаги иқтисодий сиёсат мувофиқлашувининг потенциал аф-залликларини қисқача санаб чиқинг.

ЖАВОБЛАР ВА ШАРҲЛАР

Асосий атамалар ва тушунчалар

1. з; 2. л; 3. а; 4. м; 5. н; 6. б; 7. е; 8. ж; 9. к; 10. в; 11. е; 12. г; 13. н; 14. о

Машқлар

1. а), б) Юқорироқ таклиф эгри чизиги доллар қадрсизлангандан кейинги вақт даврига мос келади. Худди ўша таклиф ҳажмини сақлаш учун, япон ишлаб чиқарувчилари энди долларда юқорироқ нархларни белгилашлари лозим.

в) харажатлар камаяди.

г) харажатлар кўпаяди.

2. а) Камаяди.

б) Тушади.

в) Тушади.

3.

Моддалар	Дебет	Кредит
	(млн. доллар)	
Импорт	100	
Экспорт		120
Қимматли қоғозларни сотиб олиш	50	
Қимматли қоғозларни сотиш		60
Пул ўтказмалари		30
Олтин импорти	60	
Жами	210	210

4. а) Доллар 1 $\frac{1}{2}$ франкка сотилади.

б) 60 цент.

в) 340 млн. франк $\frac{1}{2}$ 60 цент = 204 млн. доллар.

г) 340 млн. франк.

5. а) Сотиб олиш; 20 млн. фунт.

б) Ўз расмий резервларидан.

Тестлар

1. б; 2. г; 3. в; 4. в; 5. г; 6. в; 7. б; 8. г; 9. в; 10. а; 11. д; 12. г; 13. г.

Тўғри/Нотўғри

1. Н; 2. Т; 3. Т; 4. Т; 5. Н; 6. Н; 7. Т; 8. Т; 9. Н; 10. Н; 11. Т; 12. Т; 13. Н; 14. Н; 15. Т.

Муаммолар

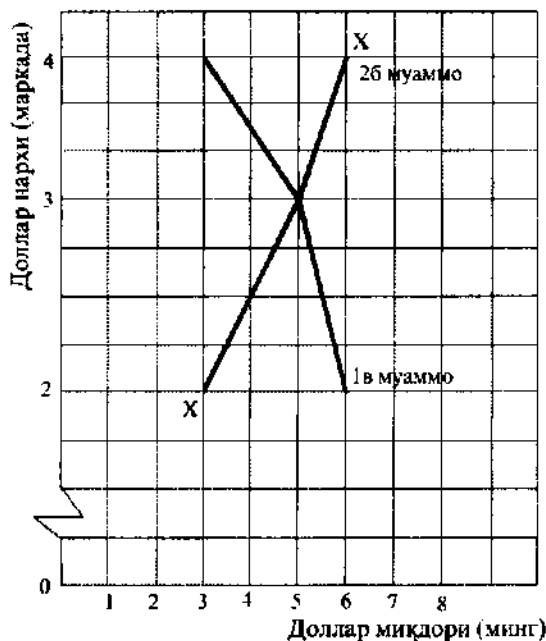
1. а) 15 марка, 20 марка, 10 марка.
б)

Германиёда Хнинг нархи (марка)	Жами харажалар (доллар)
20	2500
15	5000
10	6000

- в) 16.4-расмга қаранг.
2. а)

АҚШда Унинг нархи (доллар)	Жами харажалар (доллар)
3	6000
4	5000
6	3000

- б) 16.4-расмга қаранг.
в) 3 марка = 1 доллар.
г) Германия маркасига талаб унинг таклифидан ортиқ бўлади, марка тақчиллиги кузатилади.

16.4 - расм. Долларга талаб ва унинг таклифи

3. а) А мамлакат валютаси бирлиги Б мамлакат валютасининг $\frac{1}{5}$ бирлигига тенг.
 б) Б мамлакат валютаси бирлиги А мамлакат валютасининг 5 бирлигига тенг.
 в) Б мамлакат аҳолиси ўз валюталари бирлигини $\frac{1}{5}$ унция олтинга айирбошлаши ва уни А мамлакатга олиб келиши мумкин. Бу ерда у маҳаллий валютанинг 5 бирлигига сотилиши мумкин. Шундай экан, Б мамлакат аҳолиси ўз валюталари бирлигини А мамлакат валютасининг 3 бирлигига айирбошламайдилар.
4. а) $20,67 : 4,25 = 4,86$.
 б) 20 унция.
 в) 85 ф.ст. 510 долларга айирбошланади, унга 24,67 унция олтин сотиб олиш мумкин.
 г) 24,67 унция олтин Буюк Британияда 104,85 ф.ст. туради. Кейин операцияни такрорлаш керак: олтинни Буюк Британияда сотиш, фунтни долларга конвертация қилиш ва яна АҚШда олтин сотиб олиш.
 д) Бундай курс фақат жуда қисқа вақт сақланиб туриши мумкин.
 е) Агар валюталар ўртасидаги нисбат уларнинг олтиндаги миқдори билан белгиланса, унда операцияларнинг тескари завожири фойдали бўлиб қолади: олтинни АҚШда сотиш ва уни Буюк Британияда сотиб олиш.
5. а) Рестректив пул сиёсати фоиз ставкалари кўтарилишига ва А мамлакат валютаси курсининг кўтарилишига олиб келади.
 б) Рақобат қобилияти пасаяди.
 в) Б ва В мамлакатларда маҳсулотнинг рақобат қобилияти кўтарилади, чунки уларнинг валюталари курси пасаймоқда. Нархлар ўсиши жараёнлари кучаяди.
 г) Б мамлакат валютасининг айирбошлаш курси кўтарилади.
 д) А мамлакат валютаси курси Б ва В мамлакатлар валюталарига нисбатан пасаяди. Ўсишга интилиш кучаяди.
 е) Агар учала мамлакат ўз ҳаракатларини мувофиқлаштира, унда валюта курслари тебранишларини юмшатишга, молия капиталини чайқовчилар қўлида ҳаракатланишини сусайтиришга ва катта иқтисодий барқарорликни таъминлашга эришилар эди. Ҳар бир алоҳида мамлакатда инфляцияга қарши сиёсат харажатлари камроқ бўлар эди.

МАКРОИҚТИСОДИЁТ

амалий қўлланма

Нашр учун масъул: Р. Қаломов
Таҳририй кенгаш: Г. Сандова, С. Қосимова, Х.Хўжаев
Техник муҳаррир: Л. Алимова
Саҳифаловчи: И. Буранов

Босишга рухсат этилди 18.06.2001. Бичими: 70x100 $\frac{3}{16}$, Таймс гарнитураси.
Кегли 10 шпонли. Шартли босма листи .
1300 нусхада босилди. Буюртма # 98.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши
академияси «Академ хизмат» шўъба корхонасида босилди.
700003, Тошкент, Ўзбекистон, 45.